

FÉNYES HAJNALKA

A nemi sajátosságok különbségének
vizsgálata az oktatásban

A NŐK HÁTRÁNYAINAK FELSZÁMOLÓDÁSA?

Fényes Hajnalka

A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban
A nők hátrányainak felszámolódása?

DUPress

DUPress

Fényes Hajnalka

A nemi sajátosságok különbségének
vizsgálata az oktatásban

A nők hátrányainak felszámolása?

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press

2010

A kötet megjelenését az OTKA PUB-K 82947 pályázat támogatta.

OIKA

Lektorálta: Dr. Pusztai Gabriella

© Debreceni Egyetemi Kiadó – Debrecen University Press, beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is

ISBN 978-963-318-026-6

Kiadta: a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének a tagja

Felelős kiadó: Dr. Virágos Márta főigazgató

Felelős szerkesztő: Bálint Ágnes

Borítóterv: Szabó Péter

Tördelés, tipográfia: Hegedüs Béla

Készült a DE sokszorosítóüzemében, 2010-ben

Tartalom

Köszönetnyilvánítás	9
1. Bevezetés	11
1.1. Kezdő gondolatok és kutatási kérdések	11
1.2. A nők előnyei és hátrányai az oktatásban, általános megközelítésben. Jellegzetes státusinkonzisztencia (feszültség) a nők munkaerőpiaci helyzete és iskolázottsága között	15
1.3. Az adatbázisok, a vizsgálati térség jellemzői, oktatás és regionalitás, a „Regionális Egyetem” koncepció	23
2. Történeti háttér	31
2.1. Nők a magyar oktatásban	31
2.2. A nők és a munkaerőpiac történeti aspektusból	40
2.2.1. A nők helyzete a munkaerőpiacon Magyarországon az 1900-as évektől 1989-ig	40
2.2.2. A nők munkaerőpiaci helyzete az 1989-es rendszerváltás utáni Magyarországon	43
2.2.3. A nők alacsonyabb keresetének okai, avagy miért kisebb a nők oktatásának megtérülése?	46
2.3. A nők társadalmi mobilitása Magyarországon	51
2.4. Összegzés	54
3. A férfihátrány hipotézis: a férfiak és nők társadalmi háttérének különbségei az oktatásban	57
3.1. A férfihátrány hipotézis, elméleti háttér	57
3.2. A kulturális, anyagi és társadalmi tőkék mérése	61
3.3. A férfiak és nők társadalmi háttére a felsőfokú oktatásban	63
3.3.1. A férfiak és nők kulturális háttére	63
3.3.2. A férfiak és nők anyagi háttére	66
3.3.3. A hallgatók állandó lakhelye	68
3.3.4. A kapcsolati tőkék nemi különbségei	68
3.4. A férfiak és nők társadalmi háttére a középfokú oktatásban	75
3.4.1. A férfiak és nők társadalmi háttérének különbségei az érettségit adó képzésben	75
3.4.2. A férfiak és nők társadalmi háttérének különbségei a szakmunkásképzésben	76
3.5. Összegzés: Férfihátrány hipotézis	80

3.6. A férfiak és nők „saját” (szerzett) kulturális tőkéjének különbségei az oktatásban	83
3.6.1. Olvasási szokások nemenként a középiskolások körében	83
3.6.2. A „saját” (szerzett) kulturális tőke nemi különbségei a felsőfokú képzésben	84
3.6.3. Összegzés: „Saját” (szerzett) kulturális tőke	89
4. Horizontális és vertikális szegregáció az oktatásban nemek szerint	91
4.1. A szegregáció okai: elméleti háttér	91
4.2. A nemek szerinti horizontális szegregáció az oktatásban	96
4.3. A nemek szerinti vertikális szegregáció az oktatásban	102
4.4. A horizontális és vertikális szegregáció megjelenése egy regionális mintában – hipotézisek és eredmények	106
4.5. Összegzés	115
5. Férfiak és nők térbeli kötődésének különbségei a felsőfokú intézményválasztásban és a tervezett lakóhelyben	117
5.1. A lokális kötődésről és identitásról általában	117
5.2. Hipotézisek és eddigi eredmények	119
5.3. Egy határmenti térség hallgatóinak térbeli kötődése	122
5.4. A férfiak és nők térbeli kötődésének különbségei	124
5.5. Összegzés	131
6. Az eltérő nemi szerepekkel kapcsolatos viselkedés a felsőfokú jelentkezésben és intézményválasztásban	133
6.1. Nemi szerepek, nemi sztereotípiák	133
6.2. Miért élnek tovább Magyarországon továbbra is a hagyományos szereptartalmak, a gazdasági és társadalmi változások ellenére?	135
6.3. Nők karrier-jellemzői és a nemi szerep orientáció	136
6.4. A felsőoktatási jelentkezési, intézmény- és szakválasztási motivációk nemek szerinti eltérései	137
6.5. Összegzés	139
7. Munkaattitűdők és munkatapasztalatok nemi különbségei a felsőoktatásban	141
7.1. Hipotézisek	144
7.2. Munkaattitűdők nemi különbségei	146
7.3. Tanulmányok alatt végzett munka, és egyéb munkavégzéshez kapcsolódó kérdésekre adott válaszok nemi különbségei	150
7.4. Összegzés	154

8. Nemi különbségek az informális tanulásban	157
8.1. Az informális tanulás fogalmi tisztázása, és az informális tanulás jegyei	157
8.2. Az informális tanulás és a „rejtett tanterv”	160
8.3. Az informális tanulás sajátossága a felsőoktatásban	162
8.3.1. A tanulás világa	162
8.3.2. A szabadidő világa	163
8.3.3. A munka világa	163
8.4. Az informális tanulás mérése	165
8.5. Nemi különbségek az informális tanulás szinterein való részvételen, a felsőoktatásban	167
8.6. Összegzés	170
9. Fiúk és lányok iskolai eredményessége és a férfihátrány hipotézis	171
9.1. Az eredményesség mérése	171
9.2. Az eredményességre ható tényezők szerepe	173
9.3. Fiúk és lányok eredményessége az iskolában	174
9.4. A kompetenciaterületek nemi különbségei	176
9.5. A lányok nagyobb középiskolai eredményességének okai	178
9.6. Hipotézisek	181
9.7. Eredmények az eredményesség nemi különbségeire (a háttér kiszűrése nélkül)	182
9.8. Regressziós eredmények a felsőfokú eredményesség nemi különbségeire, a társadalmi háttér kiszűrése előtt és után	185
9.9. Összegzés	196
10. Összegzés, további kutatások	197
Függelék	207
Hivatkozott irodalom	215

DUPress

Köszönetnyilvánítás

Köszönetet kell mondanom a munkámhoz felhasznált adatbázisok (NKFP-26-0060/2002 számú „Regionális Egyetem” kutatás, és a T048820 számú „Középis-
kolások továbbtanulási tervei egy határmenti régióban” OTKA kutatás) rendelkezésemre bocsátásáért Kozma Tamásnak és Pusztai Gabriellának, köszönöm, hogy részt vehettem a kutatásokban, valamint hasznos tanácsaikkal segítették munkámat. Pusztai Gabriellát köszönet illeti a könyv lektori véleményének megírásáért is. Köszönöm Kiss Gabriellának és Szabó Ildikónak, hogy ötleteikkel és stilisztikai javaslataikkal javították a dolgozat színvonalát. Köszönöm a témában írt habilitációs értekezésem két opponensének, Forray R. Katalinnak és Hrubos Ildikónak hasznos és építő tanácsait, Janky Bélának és Róbert Péternek a dolgozathoz fűzött megjegyzéseit. Köszönöm az oktatásban lévő nemi különbségekről írt publikációimhoz és konferencia előadásaimhoz kapcsolódó észrevételeket Nagy Péter Tibornak, Bíró Zsuzsanna Hannának és Tímár Juditnak. Emellett köszönöm Fehérvári Anikónak, hogy a szakmunkástanulók társadalmi háttéréről adatokat bocsátott a rendelkezésemre. Végül köszönöm családomnak, hogy biztosították a munkámhoz a nyugodt és inspiráló háttérrel. A könyv kiadását a 82947 számú OTKA PUB-K pályázat támogatta.

DUPress

1. fejezet

Bevezetés

1.1. Kezdő gondolatok és kutatási kérdések

Annak a többéves kutatómunkának, amelynek az eredményeit az itt következő dolgozatban ismertetjük, az volt a célja, hogy hozzájáruljon a nők és férfiak oktatási helyzetével kapcsolatos ismereteink bővítéséhez. A kutatás során egyrészt elméleti, történeti vizsgáldást végeztünk, másrészt empirikus elemzéseket.

Könyvünk címe az is lehetett volna, hogy mi jellemzi a „pink education”-t („rózsaszínű oktatást, nevelést”? A munkaszociológiában (főleg az angolszász szakirodalomban) bevett fogalom a „pink collar work” (rózsaszín galléros munka) (Hunter College Woman’s Studies Collective 1983).¹ Ez azokat a munkákat takarja, ahol a nők vannak többségben. A fogalom a kékgalléros és fehérgalléros munka analógiája alapján született meg. Leegyszerűsítve a kékgalléros munka a fizikai munkaköröket jelenti, melyet elsősorban a munkások végeznek (szak-, betanított- és segédmunkások), míg a fehérgalléros munka a szellemi munkaköröket jelenti, melyet elsősorban a középosztály tagjai végeznek (pl. könyvelők, állami bürokraták, reklámszakemberek stb.).²

A „rózsaszín galléros munka” legfontosabb jellemzője az alulfizettség, a rutin jelleg, a személytelenség, a kevés előléptetési lehetőség, szegregáltság a férfi munkaköröktől, és egyes esetekben a kisebb szakképzettség. Tipikus „rózsaszín galléros munkák” a titkárnői és az egyéb irodai munkák³, a ruházati és a kozmetikai cikkek eladása és egyes szolgáltatások. A nők között sokan eredetileg fehérgalléros munkát végeztek, de alulfizettségük miatt a feministák megkülönböztetésként vezették be a „rózsaszín galléros munka” kifejezést.

Korunkban szinte alig van foglalkozás, amely ne haladna az „elnőiesedés” vagy az „elférfiasodás” felé. A nemek szempontjából aránytalan foglalkozási

¹ A kifejezés szorosan kapcsolódik a munkaerőpiacon nemek szerint jelen levő horizontális és vertikális szegregáció fogalmakhoz, melyekről később még szó lesz.

² A színek mint jelzők használata megjelenik a közgazdaságtanban a fekete, szürke és fehér gazdaság kifejezések esetében is.

³ Napjainkban a foglalkoztatott házas nők közel egy harmada irodai munkát végez.

struktúra alapja az iskolázottsági struktúra (a szakmunkásképzés és az egyes szakközépiskolák férfitúlsúlya, a gimnáziumi képzés nő túlsúlya). Az 1960-as és 1970-es években Magyarországon a felsőfokú képzésben a rosszul fizetett, alacsony presztízsű szakmákra felkészítő képzésekben volt magas a nők aránya. A nők aránya alacsony volt a jogi, közgazdasági, műszaki pályákon, így a vezető pozíciók kevésbé voltak elérhetők számukra. Emellett a férfi vezetők aránya magas maradt a már „elnőiesedett” foglalkozásokban is (Ferge 1976).

Napjainkban a nők iskolázottsága emelkedik, a női munkaköröket egyre kevésbé jellemzi az alulképzettség. A klasszikus „rózsaszín galléros munka” helyett egyre több nő áramlik azokba a fehérgalléros munkakörökbe is, ahol eddig férfidominancia volt jellemző (Hunter College Woman’s Studies Collective 1983).

A „pink education” („rózsaszín oktatás, nevelés”) fogalom még nem terjedt el az oktatásszociológiában, pedig az oktatás világa is nemek szerint megosztott, hátrányok és előnyök jellemzik a különböző csoportokat. Kérdés, hogy a nők az oktatásban hasonló hátrányokkal küzdenek-e, mint a munka világában, vagy sikerült felzárkózniuk a férfiakhoz, esetleg a férfiak kerültek inkább hátrányos helyzetbe? Kutatási kérdésünk tehát, hogy mi jellemzi a „pink education” jelenségét, a nők elhelyezkedését az oktatási rendszerben? Dolgozatunkban azonban nem csak a nőkkel foglalkozunk, célunk a nemi sajátosságok különbségének kutatása az oktatási rendszerben. Emellett dolgozatunk elméleti részeiben – illetve egyes empirikus elemzésekben – oksági vizsgálatokat is végzünk (vizsgáljuk pl. a nők oktatásának kisebb megtérülésének, a lányok magas felsőoktatásban való részvételének, a lányok nagyobb iskolai eredményességének okait). Adatbázisaink regionális jellegéből adódóan empirikus vizsgálatunkban elsősorban azt kutatjuk, milyen a „partiumi” férfiak és nők helyzete az oktatásban, bár egyes eredményeink országosan is igazak lehetnek.

Meggyőződésünk, hogy – bár a nők sok szempontból már elérték az egyenlőséget az oktatásban, és egyes feminista kutatók szerint a nők oktatási helyzetének vizsgálata aktualitását veszítette (Hunter College Woman’s Studies Collective 1983) – még számos terület van, ahol érdemes kutatásokat végezni. A dolgozat foglalkozik azokkal az oktatási területekkel, ahol a nők még hátrányban vannak (pl. a horizontális és vertikális szegregáció miatt), de hangsúlyosabban azokat a területeket vizsgálja, ahol előnyben vannak. Azonban eredményeink nem feltétlenül csak az előny vagy hátrány mentén értelmezhetők. A nemi különbség (nominális kategória) elsősorban horizontális különbség, de egyes esetekben felfogható vertikális egyenlőtlenségként is, akár csak a társadalmi helyzet (pozíció). Míg a graduális tényezők (pl. az iskolai végzettség, a jövedelmi helyzet) rangsort hoznak létre az emberek között, a nominális tényezők (mint a nem) „csupán” csoportokat határolnak el

egymástól. A nemi hovatarozás nominális kategóriája ölnhet ordinális jelleget (egyenlőtlenségeket teremthet: nőhátrányt vagy férfihátrányt), de a nominális kategóriák hierarchiába rendezése kevésbé egyértelmű, mint a graduális kategóriáké, illetve pl. a nemi egyenlőtlenségek ilyenkor is graduális kategóriák (pl. iskolázottság, jövedelem) mentén jelennek meg (Róbert 1997). Az elemzésben tehát a nemek szerinti különbségekre is koncentrálnk, nemcsak a nemi egyenlőtlenségekre. (Például dolgozatunk két fejezetében, a hagyományos és modern nemi szerepek érvényesülését is vizsgáljuk a felsőoktatási hallgatók körében, amely nem értelmezhető egyértelműen az előny vagy hátrány kategóriákkal.)

A bevezető rész második felében kifejtjük a nők jelenlegi oktatásbeli és munkaerőpiaci helyzetét jellemző státusinkonzisztenciát, és bemutatjuk az adatbázisokat és a vizsgálati térséget. Ezután röviden áttekintjük a nők oktatási szerepvállalásának és munkaerőpiaci helyzetének, valamint társadalmi mobilitásának történetét (2. fejezet). A történeti részben tehát leszűkítetten három témával foglalkoztunk, és csak a legfontosabb irodalmakra hagyatkoztunk. A fejezet megírásánál célunk az volt, hogy egyrészt bemutassuk, hogy a nők az oktatásban a kezdeti hátrányokat leküzdve hogyan érték el mai pozícióikat, másrészt hogy a bevezető második felében kifejtett státusinkonzisztencia másik oldalával, a nők munkaerőpiaci helyzetével is foglalkozunk. Mivel azonban ez nem dolgozatunk fő témája, a munkaerőpiaci helyzetről csak röviden, a legfontosabb irodalmakra támaszkodva írunk.

Ezután az általunk kiválasztott (alább felsorolt) hét téma elméleti háttérét és empirikus vizsgálatát mutatjuk be. A témák kiválasztásának szempontja volt, hogy az oktatás szempontjából lényegesek és adatbázisaink alapján elemzhetőek legyenek. A dolgozat elméleti megalapozása tehát részben az első fejezetekben (ahol a történeti rész is található), de nagyobb részben a későbbi fejezetekben történik, itt kerül sor pl. a tőkeelméletek, az iskolai eredményesség, a lokális kötődés, az informális tanulás, a munkaattitűdök, a horizontális és vertikális szegregáció stb. fogalmi bevezetésére és elméleti háttérének kifejtésére.

Munkánkban vizsgáljuk a közép- és a felsőoktatásban tanuló diákok nemi összetételét, a fiúk és a lányok társadalmi háttérét és a „saját” (szerzett) kulturális tőke nemi különbségeit (a „férfihátrány hipotézis”: 3. fejezet). Ezután írunk az oktatásban levő, nemek szerinti horizontális és vertikális szegregációról és annak okairól, majd az empirikus részben bemutatjuk a felsőoktatásban meglévő horizontális és vertikális szegregáció egy-egy aspektusát (4. fejezet). Az eltérő neműek térhez való viszonyát elemzi a következő rész, és empirikus munkánkban megvizsgáljuk a fiúk és lányok térbeli (lokális) kötődésének különbségeit a felsőfokú intézmény kiválasztásában és a tervezett lakóhelyben (5. fejezet). A következő részben a felsőfokú továbbtanulás motivációinak nemek

szerinti eltéréseit elemezzük (6. fejezet). Ezután foglalkozunk a felsőoktatásban tanulók munkaattitűdjeinek és munkatapasztalatainak nemi eltéréseivel (amelyek magyarázhatják a későbbi munkaerőpiaci sikereket, illetve kudarokat) (7. fejezet), és az informális tanulásban levő nemi különbségekkel (8. fejezet). Végül a fiúk és lányok iskolai eredményességének különbségeit tekintjük át a szakirodalomra támaszkodva, és ezután többváltozós módszerekkel is megvizsgáljuk az iskolai eredményesség nemi eltéréseit, kiszűrve a nemek szerint eltérő társadalmi háttér hatását is (9. fejezet).

DUPRESS

1.2. A nők előnyei és hátrányai az oktatásban, általános megközelítésben. Jellegzetes státusinkonzisztencia (feszültség) a nők munkaerőpiaci helyzete és iskolázottsága között

Sokan feltételezik, hogy a nők szinte minden területen, de a legfontosabbakban biztosan hátrányos helyzetben vannak, azonban az oktatásban sok szempontból más a helyzet. Magyarországon, de más fejlett országokban végzett nemzetközi vizsgálatok szerint is mára a nők többségben vannak a gimnáziumokban és a felsőoktatási hallgatók között⁴ (Forray 1986; Róbert 2000; Székelyi et al. 1998; Bae et al. 2000; Freeman 2004). Nemcsak a főiskolákon (illetve a BA képzésben), hanem a magas presztízsű egyetemi szakok többségén is több a női hallgató.

A felsőoktatásban a nők fokozatosan zárkóztak fel a férfiakhoz Magyarországon. Míg az 1960-as és 1970-es években 30–40% körül volt a nők aránya, addig az 1980-as években már meghaladta az 50%-ot, és az 1990-es években arányuk tovább nőtt. Ezt ellensúlyozandó – mint azt Fényes és Verdes (1999) tanulmányukban kimutatták – a késői Kádár-korszakban a felsőoktatási felvételi vizsgákon a férfiakat preferálták. Ez azonban idővel gyengült, annak ellenére, hogy a férfi jelentkezők aránya csökkent. A férfiaknak jobb lett a vizsgaeredményük, ami anélkül is növelte a bejutási esélyüket, hogy előnyben részesítették volna őket.

Napjainkban a felsőfokú képzésben az Egyesült Államokban a legnagyobb a lányok előnye (1970 óta folyamatosan nőtt az arányuk), de Franciaországban, Portugáliában, a volt szocialista országokban, illetve Latin-Amerikában is 50% felett van az arányuk (Jacobs 1996). Legnagyobb növekedés a business-képzésben, a pénzügyi szakokon, valamint a pszichológusképzésben volt. A lányok három területen továbbra is kisebbségben vannak (műszaki tudományok, agrárképzés és természettudományok), de a különbség gyorsan csökken (Bae et al. 2000). Az Egyesült Államokban napjainkban a mesterképzésben résztvevők 59%-a lány, és a doktori képzésben is lassan utoléri a lányok a fiúkat (Magyarországon, illetve az USA-ban is 49–49% a lányok aránya [NCES 2007]). A felsőfokú szakképzésben alulreprezentáltak a lányok, de az olló az utóbbi 25 évben gyorsan szűkül (Bae et al. 2000, NCES 2007). A lányok a felnőttképzésben, illetve az esti és levelező képzésben is nagy többségben vannak.

⁴ Forray (1989) kimutatta, hogy a roma nők a formális oktatásban való részvételt tekintve továbbra is lemaradásban vannak a roma férfiakhoz képest, tehát az oktatási emancipáció ebben a népcsoportban még nem jutott el arra szintre, mint ami a teljes lakosság körében megfigyelhető.

Azonban a lányok, nagyarányú oktatásban való részvételük ellenére a munkaerőpiacon továbbra is hátrányban vannak. *Státusinkonzisztencia van a nők iskolázottsága és munkaerőpiaci pozíciója között* (Ferge 1976).

A státusinkonzisztenciával kapcsolatban két kérdés merül fel: (1) Miért vannak hátrányban a nők a munkaerőpiacon, azaz miért kisebb oktatásuk megtérülése? (2) Miért van több nő pl. a felsőoktatásban, mikor a munkaerőpiaci megtérülés számukra jóval kisebb?

Az **első kérdésre** a választ a nők munkaerőpiaci helyzetével foglalkozó fejezetben fejtjük ki bővebben. Röviden összefoglalva három tényező játszik szerepet a nők bérhátrányában és kisebb munkaerőpiaci érvényesülésében: (1) a *horizontális szegregáció* a munkaerőpiacon (elkülönülnek a feminizálódott és férfidomináns munkakörök, és a női foglalkozások presztízse és anyagi megbecsültsége alacsonyabb), (2) a *vertikális szegregáció* (kevesebb nő van vezető pozícióban), ez az ún. „üvegplafon jelenség” (a nők karrierje egy ponton túl láthatatlan „üvegplafonba” ütközik) vagy másképpen a „piramisszerkezet” (a nők elhelyezkedése a ranglétrán feljebb haladva csökken)⁵ és végül (3) a *diszkrimináció* (a nők ugyanazért a munkáért kevesebb bért kapnak).

Ehhez kapcsolódik **második kérdésünk**. Amint látjuk majd, a felsőoktatásból kikerülő fiúk jövedelmi ösztönzői kedvezőbbek, mégis a nők vannak többségben a felsőoktatásban. Kérdésünk tehát: *miért van több nő a felsőoktatásban, miközben a munkaerőpiaci megtérülés számukra jóval kisebb?* Az alábbiakban felsoroljuk a lehetséges okokat.

(1) A felsőoktatás nöttöbbletének egyik lehetséges oka, hogy *a fiúk közül sokan el sem jutnak a felsőoktatásig*, mivel a középfok vagy a félharmadfok más intézménytípusaiban folytatnak tanulmányokat, ahonnan nem vezet egyenes út a felsőoktatásba. A fiúk felsőoktatásban lévő kisebb részvétele tehát egy korábbi folyamat következménye is lehet. (Erre már több hazai kutató felhívta a figyelmet, pl. Gázsó 1971, Ferge 1980.) A középfokú iskola megválasztásában tehát jelen van a fiúk önszelekciója. Sokan közülük meg sem próbálnak bekerülni gimnáziumba, pedig köztudott, hogy a szakmunkásképzésben való részvétel Magyarországon egyfajta „zsákutca” a további továbbtanulást tekintve, de a szakközépiskolásoknak is csak 2/5-e akar felsőfokon továbbtanulni, miköz-

⁵ Az üvegplafon metaforát napjainkban felváltja a „labirintus” hasonlat. A nőknek állandó akadályokkal kell szembesülniük, ha felfelé haladnak a ranglétrán, ha egy nő át is lépi az üvegplafont, utána is nehézségekbe ütközik. Az akadályok többek közt előítéletek formájában jelennek meg (a férfiakat gyorsabban léptetik elő), emellett ellenállás van a női vezetőkkel szemben (nyomulósna, önzőnek tartják őket), támadják a női vezetési stílust, illetve jelen vannak a családi étellel való összeegyeztetés problémái is (Nagy B. 2009).

ben a gimnazisták 4/5-e (Nagy P. T. 2004).⁶ A középfokú iskolaválasztás (a szakmunkásképzés, a szakközépiskola és gimnázium közti választás) döntően meghatározza a későbbi továbbtanulási terveket, és a diákok neme erősen befolyásolja az önszelekciós hajlamot (jelentkezett-e egyáltalán gimnáziumba, felsőfokra) (Nagy P. T. 2004).⁷

Jacob emellett felveti, hogy a fiúk aránya magas a börtönökben és a hadseregben is, és ezért sem próbálják meg a felsőfokú továbbtanulást, bár ennek aránya nem jelentős (Jacob 2002).

(2) A nőtöbbség hátterében másrészt az állhat, hogy *a lányoknak jobbak a középiskolai eredményeik*. Mivel a középiskolában eredményesebbek, jobban is szeretnek tanulni, maga a tanulás fontosabb számukra, és így feltehetőleg többet terveznek továbbtanulást felsőfokon. Azonban kutatók kimutatták, hogy a lányok nagyobb iskolai eredményessége kevésbé hat a középfokú végzettség megszerzésére vagy a felsőfokra való belépésre, jobb eredményeiket nem fordítják magasabb szintű oktatás elérésére, szemben a fiúkkal (Mickelson 1989). A másik gond ezzel az érveléssel, hogy a lányok már az 1950-es években is jobban teljesítettek középfokon mint a fiúk, arányuk azonban ezt nem tükrözte sem a közép-, sem a felsőfokú képzésben. Kérdés tehát, hogy miért hatnak most jobban a lányok jobb iskolai teljesítményei továbbtanulásukra, mint az 1950-es években? (Miért szűnik meg az önszelekciójuk?) Ennek oka lehet egyrészt a csökkenő nemi diszkrimináció a munkaerőpiacon és az oktatásban, másrészt a lányok nagyobb ambíciója, hogy önálló erőforrásokat birtokoljanak, amelyekkel jobban érvényesülhetnek a munkaerőpiacon és a házassági piacon (Buchmann, DiPrete 2006).

(3) A humántőke elmélet elsősorban a gazdasági motivációt, racionális kalkulációt hangsúlyozza, hogy a továbbtanulást a később elérhető keresetek

⁶ 2007-ben Magyarországon – ahogy látjuk majd a történeti részben – a szakmunkástanulók több, mint 60%-a férfi, míg a gimnazisták majdnem 60%-a nő, illetve a szakközépiskolások között körülbelül fele-fele arányban vannak férfiak és nők (Oktatásstatisztikai évkönyv 2007/2008).

⁷ Feltehetjük azt is, hogy a gimnazista fiúk már nincsenek hátrányban a felsőoktatásba való jelentkezésnél a nőkhez képest. Nagy (2004) vizsgálata szerint az 1978 és 1983 között született érettségizettek között – ebben a szakközépiskolások is benne vannak – az 55%-os többségben levő lányok ugyanolyan arányban akarnak továbbtanulni, mint a fiúk, bár nagyobb arányban főiskolát terveznek. Ha csak a gimnazistákat tekintjük a fiúk társadalmi háttere kedvezőbb a gimnáziumokban (erről lásd majd a „férfihátrány hipotézis” fejezetet), és talán részben ennek következtében Nagy (2004) adatai szerint a gimnazista lányok valamivel kisebb arányban (40%) akarnak továbbtanulni, mint a gimnazista fiúk (50%). Egy másik vizsgálat (Lannert 2005) tapasztalatai szerint azonban a gimnazista lányok esetében kétszer akkora esélye volt a továbbtanulásnak, mint a gimnazista fiúk esetében, tehát az eredmények nem egyértelműek.

jobban motiválják, mint amekkora a társadalmi háttér hatása a továbbtanulási döntésben (Blaug 2007a). A nők felsőfokú képzésben való nagyarányú részvételének oka lehet az is, hogy *az oktatás relatív megtérülése* növekedett a lányok esetében (a bérhátrány, a diszkrimináció, a horizontális és vertikális szegregáció csökken a munkaerőpiacon), bár a fiúk abszolút értelemben még mindig előnyben vannak (DiPrete, Buchmann 2006). DiPreték eredményei szerint az oktatás megtérülésének növekedése (az egyéni jövedelemmel mérve) nem magyarázza egyértelműen a lányok felsőoktatásban való nagyobb részvételét, de amikor szélesebb körű anyagi jólét-változókat is bevontak (a felsőoktatásban való részvétel mint védelem a szegénység ellen, oktatásfüggő életszínvonal-változók, valamint kedvezőbb pozíció elérése a házassági piacon), akkor a nők felsőoktatási részvételének megtérülése már gyorsabban nőtt, mint a férfiaké (DiPrete, Buchmann 2006).

(4) Egy másik közgazdasági magyarázat szerint *a lányok körében a felsőfok bérelőnye nagyobb a középfokhoz képest*, főleg a fiatal nők körében. A fiúk középfokú végzettséggel is elég jó állásokhoz juthatnak (Bae et al. 2000, Jacob 2002). Azonban a nők felsőfokú beiratkozási aránya nőtt, még abban az időszakban is, amikor a felső- és középfokú iskolai végzettségűek közti keresetkülönbség csökkent. Ennek hátterében az állhat, hogy munkaerőpiaci részvételük aránya ebben az időszakban folyamatosan emelkedett, meghosszabbodott az az időszak, amelyben az emberi tőkeberuházásuk után hozamokhoz juthatnak (több időt töltenek a munkaerőpiacon, nő a munkaerőpiaci részvételük). Ez a többlethozam ellensúlyozta a közép- és a felsőfokú végzettség közti keresetkülönbségekből eredő hozamok csökkenését, sőt, még nőttek is a felsőoktatási részvétel hozadékrátái a nők számára (Ehrenberg, Smith 2003).

Jacobs felveti, hogy a lányok oktatási megtérüléséhez hozzá lehetne számítani a nem piaci szférában végzett munkát (pl. házimunka), így a megtérülés jóval magasabb lenne, de ez nem magyarázza, miért fektetnek kevesebbet a lányok oktatásába a szülők, mint a fiúkba (Jacobs 1996).

(5) Az emberi tőke elmélet egy további magyarázatot is nyújt a nők magas felsőoktatási részvételére. A továbbtanulás egy optimalizáló családi döntés, több szereplő együttes döntésének eredménye. A családi termelési függvényben a lányok továbbtanulása mint kívánatos jószág szerepelhet. A háztartási termelési modellben a humántőke-képzés a gyermekek „minőségébe” való befektetés. A családi jövedelem nem feltétlenül a gyermekek magasabb számával, hanem a gyerekek „minőségével” (a gyerekekből származó összhasznossággal) van összefüggésben (Blaug 2007b). A felsőoktatásban tanuló lányok nagy aránya többek közt az egyszerű szellemi foglalkozású (középfokú végzettségű) anyák

ösztönző hatásának következménye is lehet. Azok az anyák, akiknek a fiatal korában még alacsony volt a nők aránya a felsőoktatásban, ösztönzik lányaikat a felsőfokú továbbtanulásra. Sok anya még nem szerzett diplomát, de szeretné, ha a gyereke (főleg a lánya) továbbtanulna, hogy az, amit neki nem sikerült elérnie, a lányának sikerüljön. Az anya presztízsét is emelheti, ha lánya továbbtanul, mivel így a többi nő előtt „eldicselkedheti” lánya sikereit, az anya szerepet sikeresebben tölti be. A nők saját sikerüknek is tekintik, ha lányuknak sikerül az oktatásban érvényesülni, és egyfajta „késleltetett megtérülésként” számításba vehetik azt is, hogy a „gyerek” majd megtéríti ezt a befektetést (mind anyagilag, ha jobb állásba kerül, mind érzelmileg).

(6) A nők nagyobb továbbtanulási arányának hátterében állhat még, hogy a tanulás inkább sajátos befektetésnek, mintsem fogyasztásnak tekinthető (Blaug 2007a). Jellemző, hogy a továbbtanulás haszna egy későbbi időpontban jelentkezik, és a nőkre inkább jellemző, hogy törődnek a jövővel, mint a férfiak (a késleltetett kielégülés képessége), még ha a jelentkező haszon a jövedelemmel mérve nem is olyan jelentős, mint a férfiaknál. A lányok nagyobb továbbtanulási kedvének és a férfiak nagyobb munkába állási kedvének ez is oka lehet.

Mickelson (1989) több magyarázatot ad arra, hogy miért van sok nő a felsőoktatásban, miközben az anyagi megtérülés számukra jóval kisebb. Szerinte ezek:

(7) a nőkre jellemző női referencia csoportok (a foglalkozási struktúra némileg szegregált, és az oktatás megtérülésénél a nők a női karrierlehetőségeket veszik figyelembe);

(8) az irreális várakozások (a nőkre jellemző a jövőre vonatkozó optimizmus, munkaerőpiaci hátrányaikat alulbecslik, a házimunkában egyenlő részvételre számítanak a férfitól);

(9) a hozzáférés a magasabb státusú férjekhez⁸ (nem a karrier a fontos, hanem a jó házasság, az anyagi és szociális biztonság) és

⁸ Kimutatható, hogy párválasztásnál a házastársak valamilyen szinten homogenitásra törekzenek. Egy az 1970-es években végzett magyarországi kutatás szerint a 14–24 éves fiatalok státustervei azt mutatják, hogy a lányok csupán 2,6%-a tervezi, hogy háziasszony lesz, inkább a szakmaszerzés és a hivatás felé orientálódnak, míg a fiúk 21,5%-a azt akarja, hogy a felesége ne dolgozzon. A lányok házastársuknak valamivel magasabb státust képzelnek el, mint saját maguknak, míg a fiúk feleségüknek alacsonyabb státust terveznek (H. Sas 1984). A jelenlegi párválasztási trendekre Magyarországon szintén jellemző a homogenitásra törekvés, különösen az iskolai végzettség tekintetében. Emellett a párkapcsolat-teremtési hajlandóságot nem annyira a nemi szerepek különbözősége, hanem ezek egymást kiegészítő volta vezérli. A státusjellemzők erősen hatnak a házassági kedvre (Bukodi 2004).

(10) a nemi szocializáció (a nőknek fontosabb a külső elismerés, és ez a „jó kislány” szerep jobb tanulmányi eredményekre ösztönzi őket). De ezek nem magyarázzák az országonkénti és időbeli különbségeket (Jacobs 1996).

(11) Más motivációk is okozhatják a lányok nagyobb továbbtanulási kedvét. Számos szerző ennek okait a férfiak és nők eltérő személyiségjegyeiben, attitűdjeiben, értékrendjében keresi. Liskó (2003b) a szakképzés 10. évfolyamos tanulóit vizsgálta 2001-ben. A lányok nagyobb arányban akartak továbbtanulni, míg a fiúk inkább a munkába állást, vállalkozást preferálták. Ennek egyik oka lehetett, hogy leendő keresetüket tekintve a fiúk optimistábbak voltak. A másik ok lehetett, hogy a „Ki tud boldogulni?” kérdésben a lányok naivabbak: szerintük az, aki sokat tanul, és az, aki keményen dolgozik, a fiúk viszont azt hangsúlyozták, hogy az érvényesül, akinek befolyásos ismerősei vannak, és aki nem alkalmazkodik a törvényekhez. (Az anómiás beállítódás nemi különbségeire utal Kiss (2002) is tanulmányában.)

(12) A nők magas felsőoktatási részvételét magyarázhatja a biztonság iránti erős vágyuk és konfliktuskerülő magatartásuk is. Azt hiszik, hogy diplomásként

- könnyebben tudnak elhelyezkedni a munkaerőpiacon, magasabb béreket kapnak, és jobban elérhetik az anyagi függetlenséget a férfiaktól (bár ez a szempont, ahogy majd látni fogjuk a továbbtanulási motivációk nemi különbségeit elemző részben csak másodlagos a nők esetén);

- kedvezőbb pozícióba kerülhetnek a házassági piacon⁹;

- kevesebb konfliktus várja őket a munkahelyen, a vezetőikkel és a férfi kollegákkal (konkurenssekkel) való konfliktusok száma csökken, illetve a család és karrier konfliktusát is jobban tudják kezelni magasabb szintű diplomával;

- a tradicionális női szerepeket (anya és feleség) is jobban el tudják látni, tudásukat otthon is hasznosíthatják, gyerekeiket jobban fel tudják készíteni a modern kor kihívásaira és végül

- azt hiszik, a diplomával sikeresebben megújíthatják a hagyományos női szerepeket is.

⁹ A magasabb végzettség a nőknél a közgazdasági érvelés szerint a házasságkötés ellen hat, mivel ezáltal könnyebbé válik önálló boldogulásuk. Egy másik érvelés szerint viszont a magasabb iskolai végzettség vonzóbbá teszi a nőket a házassági piacon, főleg olyan körülmények között, amikor a férj állása veszélyben van, vagy a férj rosszabb foglalkozási, kereseti státusba kerülhet. A nők aktív munkavállalására, magasabb keresetére ilyen esetben hangsúlyosabban szükség lehet, amire magasabb végzettség esetén nagyobb az esély (Bukodi 2004).

(13) A magas felsőoktatási részvétel oka lehet még, hogy a nőkre inkább jellemző az értékrationális viselkedés, mint a célrationális (a definíciókat lásd Weber 1987). A nők a hagyományos női szerepek betöltéséhez értéket rendelnek (a család, a gyerek, a tradíció mint érték), és ezen értékek megőrzése szerint cselekszenek. Az értékrationális cselekvés további jellemzője, hogy a cselekvésnek önmagában értéket tulajdonítanak (pl. vallási vagy erkölcsi értékek alapján), függetlenül az eredményétől, ami esetünkben azt jelentheti, hogy számukra a továbbtanulás mint eszköz önmagában fontos lehet, függetlenül attól, hogy az oktatás megtérülése (munkaerőpiaci megbecsültség) mint cél nem mindig valósulhat meg.

(14) Nemcsak a nők saját döntése állhat a továbbtanulás háttérében, hanem a lányok szüleinek eltérő hozzáállása. A család kevésbé várja el egy nőtől, hogy hamar pénzt keressen, és fontos, hogy egy nő a házassági piacon jobb pozíciót érjen el, ezzel összhangban tehát szintén emelkedhet a nők felsőfokú továbbtanulási aránya.

Mindezen jelenségek (7–14) azonban korábban is érvényesek lehettek, tehát nem magyarázzák azt, hogy miért növekedett jelentősen a lányok aránya a felsőoktatásban az utóbbi évtizedekben.

A nők iskolázottsága és munkaerőpiaci helyzete közti státusinkonzisztenciával kapcsolatosan további problémák és kérdések is felmerülnek. Megfigyelhető, hogy a felsőfokú szakképzettséget nem hasznosítók többsége nő. Az 1970-es években Magyarországon ötször annyi felsőfokú végzettségű aktív korban lévő nő nem dolgozott, mint férfi (Szabadi 1975). Ezen logika szerint a nők magas iskolázottsági szintje részben felesleges erőforrásnak tekinthető, amelyből nem származik arányaiban elegendő érték, vagy csak áttételesen tölti be a termelő funkciót. Ez személyes és egyben társadalmi veszteség is.

A nők mind a munkába lépés esélyét tekintve, mind a munkaerőpiacon belüli mozgás szempontjából hátrányos helyzetben vannak. Ez nem csupán az egyéni szinten okoz konfliktusokat, hanem a társadalom számára sem kedvező a rendelkezésre álló képességek nem megfelelő hasznosítása (Koncz 1994b).

Boudon (1974) a státusinkonzisztenciával kapcsolatban azt hangsúlyozza, hogy a magasabb iskolai végzettség nem vezet feltétlenül nagyobb társadalmi mobilitáshoz. Az azonos iskolai végzettségűeken belül a hátrányos helyzetű rétegekből származók csak alacsonyabb társadalmi pozíciókat érhetnek el. Állítása háttérében az a jelenség állt, hogy a fejlett országokban az 1960-as és 1970-es években nagyarányú oktatási expanzió volt. Egyre többen szereztek felsőfokú diplomát, de megfigyelhető volt az is, hogy nem feltétlenül tudtak elhelyezkedni magas presztízsű állásokba. Az egyenlőtlenségek tehát egy

szinttel feljebb tolódtak, nem a végzettségénél, hanem a későbbi munkaerőpiaci pozícióban jelentkeztek a származási, de a nemi különbségek is.¹⁰

Magyarországon a késői Kádár-korszakban a foglalkoztatás bővülésével és az iskolázottság emelkedésével párhuzamosan nőtt a vezető és értelmiségi rétegbe való bekerülés esélye, de a Boudon (1974) által hangsúlyozott oktatási expanzió még nem volt olyan mértékű, hogy a magasabb presztízsű állásokba való bejutás esélye ezzel párhuzamosan csökkent volna (Andorka, Kulcsár 1976). Az 1990-es években azonban már bekövetkezett az általános nagyarányú expanzió hazánkban is, és megfigyelhető, hogy a nők az általános oktatási expanzióval párhuzamosan egyre nagyobb arányban vesznek részt a felsőfokú képzésben. Boudon okfejtése szerint tehát a nők rosszabb esélyeinek a munkaerőpiacon az is oka lehetne, hogy általában romlanak a felsőfokú végzettségűek munkaerőpiaci esélyei. Ennek ellentmond viszont az, hogy az oktatási expanzióval párhuzamosan a nők esélyei a munkaerőpiacon inkább javultak, mint romlottak.

A státusinkonzisztencia további oka lehet, hogy a felsőoktatási intézmény típusa (főiskola vagy egyetem, elit iskola vagy nem elit iskola) is meghatározó a későbbi munkaerőpiaci státust tekintve (Boudon 1974). Amint azt az oktatásban levő nemek szerinti horizontális és vertikális szegregációt vizsgáló részben látjuk majd, a lányok aránya valamivel magasabb a főiskolai és a nem elit képzésben (bár arányuk a nagy presztízsű egyetemi szakokon is 50% feletti), ami szintén közrejátszhat kisebb munkaerőpiaci érvényesülésükben.

Visszatérve azonban eredeti (második) kérdésünkhöz, összességében még mindig várat magára a válasz arra a kérdésre, hogy miért van több lány a felsőoktatásban, amikor jóval kisebb anyagi (munkaerőpiaci) megtérülésre számíthatnak, mint a fiúk? A nők jobb tanulmányi eredményei (melyek már az 1950-es években kimutathatóak) és speciális jellemzőik sem magyarázzák, hogy miért emelkedett arányuk a felsőoktatásban a fejlett országokban. Kérdés emellett az is, hogy az iskolázottság miért nem jelzi előre a későbbi státust (az egyenlőtlenségek hiánya az oktatásban megakasztja az okfejtést) (Jacobs 1996).

¹⁰ Blaskó (2008) munkájában kimutatta, hogy Magyarországon is a pályakezdő munkavállalók esélyei nem függetlenek attól, hogy milyen társadalmi rétegből származnak, még azonos iskolai végzettség mellett sem. A származás direkt hatása érvényesül a későbbi státusra, és ezek a folyamatok nem változtak érdemben a rendszerváltást követően.

1.3. Az adatbázisok, a vizsgálati térség jellemzői, oktatás és regionalitás, a „Regionális Egyetem” koncepció

Empirikus kutatásaink adatbázisainak többsége regionális, a „partiumi” térségre vonatkozik. Felsőfokon a Kozma Tamás vezette „Regionális Egyetem” kutatás adatbázisait használtuk fel: (a) az érettségi utáni egy-két éves képzés (AISZF, OKJ és technikus képzés együtt, a továbbiakban röviden AISZF) hallgatói körében végzett empirikus vizsgálat adatbázisa (N=618), (b) az elsőéves nappali tagozatos főiskolások és egyetemisták adatbázisa (a továbbiakban ISCED51, N=1587 fő) és (c) a negyedéves nappali tagozatos főiskolások és egyetemisták adatbázisa (a továbbiakban ISCED54, N=940 fő). A két utóbbi felsőoktatási minta a „partiumi” térségre (Magyarország egy határmenti régiójára) vonatkozik. Három ország (Magyarország, Románia és Ukrajna) magyar tannyelvű felsőfokú intézményeiben folyt a lekérdezés.

(1) **A félharmadfokú (AISZF, OKJ és technikus) képzésben résztvevő hallgatói mintát** Magyarország két megyéjéből (Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) válogattuk ki 2003 tavaszán. A két megye kistérségeit a 18 éven felüli, legalább középfokú végzettségűek aránya, a gimnazisták létszáma és a népsűrűség szerint négy csoportba soroltuk, és innen vettünk arányosan mintát azokból a településekből, ahol harmadfokú szakképzést folytató intézmények voltak. Településeken belül szintén létszám arányosan választottunk ki egy vagy több iskolát, és az iskolákon belül egyes osztályokat kérdeztünk le teljeskörűen. Ebben az adatbázisban viszonylag kiegyenlített a nemek aránya, de valamivel több a női hallgató (a minta 54,2%-a lány).

(2) **Az ISCED51 adatfelvétel** 2003 őszén Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye felsőoktatási intézményei (Debreceni Egyetem, Nyíregyházi Főiskola, Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola), valamint a nagyváradi székhelyű Partium Keresztény Egyetem és a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola elsőéves hallgatói körében zajlott. A vizsgálatban csoportos rétegzett mintavétel eredményeként 1587 elsőéves hallgató szerepel, ebből 314 határon túli és 1273 magyarországi hallgató. A válaszolási arány a határon túli, illetve a Debreceni Egyetem bölcsész és jogi karán átlagon felüli, a nyíregyházi főiskolán és a természettudományi karon átlagon aluli volt.

(3) **Az ISCED54 adatfelvétel** 2005-ben szintén Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye felsőoktatási intézményei, valamint a – már említett – két határon túli intézmény hallgatói körében zajlott. A célpopulációt a negyedéves (végzés előtt álló) hallgatók alkották. A minta karonként reprezentatív, az

összes karról létszamarányosan kérdezték le a hallgatókat. Mivel a hallgatókról nem rendelkezünk teljeskörű listával, ezért a mintavétel csoportos lekérdezés keretében zajlott, véletlenszerűen szemináriumi csoportok kerültek teljeskörűen lekérdezésre.

A két felsőfokú adatbázisban kb. 67% a lányok aránya, és csupán a Debreceni Egyetem Műszaki Főiskolai Karán vannak kisebbségben. Az ISCED51 mintában 480 férfi (32,6%) és 994 nő (67,4%) szerepel.¹¹ Hasonló arányokat találunk az ISCED54 negyedéves adatbázisban karonként és összességében is, a negyedéves minta 67,06%-a lány és 32,94%-a fiú.

A „partiumi” térség vizsgálata során feltűnt, hogy a két felsőfokú adatbázisban 67% volt a lányok aránya, szemben az országos (nappali tagozatra vonatkozó) 53–54%-kal.¹² A 2001-es népszámlálás adatai szerint az Észak-alföldön majdnem 30%-os különbség volt a felsőoktatásba jelentkezők között nemek szerint (64% lány vs. 36% fiú), és az arányok a felvétellel sem módosultak jelentősen (Forray, Híves 2002). A mintákban szereplő nemi arányok tehát összhangban vannak a népszámlálási adatokkal.

A lányok magasabb arányának oka lehet a speciális képzési szerkezet (a térségben nem volt műszaki egyetem, csak műszaki főiskolai kar) és az elvándorlás is. Fontos megemlíteni, hogy az elhelyezkedési esélyek Kelet-Magyarországon rosszabbak, mint az ország többi részében, így a fiúk (akiknek egyébként is fontosabb a jó elhelyezkedési esély, lásd a továbbtanulási motivációkról szóló fejezetet) elvándorolnak a térségből máshová tanulni, ahol jobb az álláslehetőségek. A munkaerőpiaci megtérülés tehát kisebb Kelet-Magyarországon, ezért is több itt a lány a felsőoktatásban. Azt is mondhatjuk, hogy egyfajta tudásképzés folyik a térségben, de nincs elegendő munkahely, ahol a tanulmányok után, diplomával el lehetne helyezkedni. (Kozma 2002b, Forray, Híves 2002, Forray, Híves 2003, Forray, Kozma 1992, Forray, Kozma 1999a, Kozma 2002a) Kozma és Forray (1999b) egy másik munkájukban hangsúlyozzák, hogy az ország keleti felén viszonylag fejlett az oktatás szerkezete, de gyakorlatilag az ország nyugati fele számára képezik a munkaerőt.

Másik oka lehetne a lányok nagyobb arányának a térségben, hogy az itt lévő felsőoktatási intézményeknek kisebb a presztízse, és emiatt is elvándorolnak innen a fiúk, az intézmények presztízsével kapcsolatban azonban megfelelő összehasonlító adatokkal nem rendelkezünk.

¹¹ 113-an nem válaszoltak a nem kérdésre, mivel a nem kérdés a kérdőív legvégére került, így őket ki kellett hagyni az elemzésből.

¹² Róbert (2000), illetve Székelyi et al. (1998) országos vizsgálatában a KSH adataihoz képest valamivel magasabb, 58, illetve 60%-os nő arány szerepelt.

Ahogy már írtuk, a lányok nagy arányát a régióban okozhatja az is, hogy a képzési kínálat a lányoknak kedvez, például azzal, hogy nem volt itt műszaki egyetem. Az eredmények általánosíthatóságának növelése miatt tehát a két felsőfokú adatbázist egyes elemzésekben kiegészítettük egy 68 fős miskolci műszaki egyetemista adatbázissal, melynek hatására jobban kiegyenlítődték a nemi arányok a mintákban (a lányok aránya a miskolci műegyetemisták között csak 20% volt).

A középiskolások társadalmi háttérének és eredményességének vizsgálatához a „Középiskolások továbbtanulási tervei egy határmenti régióban” című OTKA kutatás (kutatásvezető Pusztai Gabriella) adatbázisát használtuk fel. A mintavétel itt is a „partiumi” régióban folyt¹³, magyarországi és határon túli magyar tannyelvű középiskolák 11–12. évfolyamának tanulóit kérdezték le. A minta elemszáma N=1446 volt, ebből 675 diák felekezeti és 771 diák nem felekezeti iskolába járt. Az adatfelvétel 2006 tavaszán folyt. Az iskolák kiválasztási módja speciális volt: az egyes hasonló településeken iskolapárokat (egyházi és nem egyházi fenntartású) választottak ki, melyek bizonyos bemeneti tényezők szerint (iskola székhelyének lakosság száma, szülők iskolázottsága, munkanélküli szülők aránya, tanulók lakóhelyének településtípusa, nevelési segélyben részesülők aránya) hasonló jellemzőket mutattak. Az iskolapárok kiválasztása mögött az állt, hogy iskolánként hasonló háttérű diákok szektorközi (felekezeti, illetve nem felekezeti iskola) összehasonlítására legyen jobb lehetőség. A kutatás a szektorközi összehasonlítás mellett a kapcsolati/társadalmi tőkék fontosságát vizsgálta a diákok eredményességére, és részletesen vizsgálta a diákok vallásosságát is. A mintában a diákok 90%-a gimnazista; a lányok aránya 60%.

A szakmunkásképzésben tanulók társadalmi háttérének vizsgálatához a „Szakmunkásképzés és lemorzsolódás” 2008-as OKM – SzCsM kutatás (téma-vezető: Fehérvári Anikó) adatait használtuk fel, melynek mintája országos volt. 198 szakiskolában folyt a kutatás (az iskolák 40%-a), összesen 4520 diákot kérdezték le. Minden iskola egy-egy kilencedik osztálya töltötte ki teljeskörűen a kérdőívet. A lányok aránya 40% volt.

A „Regionális Egyetem” és a „Középiskolások továbbtanulási tervei egy határmenti régióban” című kutatások – melyre elemzésünk legnagyobb része épül – mintái azonban regionálisak, a „partiumi” térségre (Magyarország egy határmenti régiójára) vonatkoznak. A „partiumi” térségbe a kutatások munkadefiníciója szerint Magyarország két megyéje (Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-

¹³ A mintában Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, illetve néhány határon túli (erdélyi és kárpátaljai) középfokú intézmény szerepelt.

1. ábra. A „Regionális Egyetem” kutatás során definiált „Partium”-társég

Bereg), Románia négy megyéje (Bihar, Szatmár, Máramaros és Szilágy) és Ukrajnából a kárpátaljai rész tartozik.

„A régió olyan társadalmi-gazdasági terület egységet jelent, amely az öt alkotó »részek« szoros együttműködésére és érdekazonosságára épül, de határozott földrajzi határokkal nem minden esetben definiálható” (Süli-Zakar 2005: 12). Egy régióhoz tartozó területet különböző dolgok fognak egységbe, ilyenek a társadalmi-gazdasági folyamatok, az itt élő lakosság regionális identitástudata, és a valós önállóságú intézmények rendszere (Süli-Zakar 2005). Emellett összeköti az ott lakókat a közös történelmi múlt, a gazdálkodási mód és szerkezet, az ezekre épülő erős összetartozás, az infrastruktúra többé-kevésbé egységes rendszere, és a népesség tudatában megjelenő régió-tudat is.

A „Partium” határokön átnyúló régió, Magyarország, Románia és Ukrajna határai mentén helyezkedik el, többnyire a periférián. Ha azonban együttesen vizsgáljuk, akkor földrajzi egységet alkot, amelyet átszelnek az államhatárok (Kozma 2005a). A „Partium” elnevezés még nincs formalizálva, de történelmi utalásokat hordoz, és a köznyelvben is használatos, bár politikai elismerést még nem nyert (Kozma 2005b). Lakossága körülbelül 4 millió fő, amelyből 1,7 millió magyar anyanyelvű (Teperics 2006). A régió magyarországi része

periférikus és városhiányos terület. A régió két nagyvárosi központja Debrecen és Nagyvárad, alközpontjai pedig Nyíregyháza, Ungvár és Szatmár (Kozma 2005a).

A „partiumi” térséget jellemzik az új határok meghúzását követően a szét-szabdalt közlekedési utak, a településszerkezet hiányosságai, a népesség kicsi megtartóereje, a települések agrárjellege és a forráshiány. Fontos szerepe van a határokat átszelő kapcsolatok kiépítésében (összekötő régió), bár az együttműködések a kitűzött célokat csak részben tudták elérni, az országokon belüli perifériás helyzete fennmaradt a régiónak (Süli-Zakar 2006).

A „partiumi” régió speciális vizsgálatát indokolja, hogy például a felsőoktatást tekintve viszonylag egységes térség. Bár a „Regionális Egyetem” kutatás egyik hipotézise az volt, hogy a „partiumi” régió államai és felsőoktatáspolitikái között jelentős különbségek lesznek, az eredmények szerint nincs „nyugati” (nyugat-európai) vagy „keleti” (szovjet típusú) felsőoktatás, inkább az európai kontinentális és az angolszász modell válik szét. Ukrajna, Románia és Magyarország felsőoktatása ugyanúgy a kontinentális típusba tartozott (a bolognai rendszer bevezetése előtt). Emellett Kozma (2006) szerint az 1989/1990-es rendszerváltás¹⁴ hasonlívá tette a térség felsőoktatás-politikáját, az oktatáspolitikát a rendszerváltás részévé vált. A „partiumi” régió felsőoktatási intézményei a rendszerváltástól az uniós csatlakozásig hasonló történelmi utat jártak be. Az intézmények közötti kapcsolatok szorosabbá váltak, és a II. világháború után szétszabdalt gazdasági, társadalmi és oktatási kapcsolatrendszer újjáéledt.

A „regionális egyetem” olyan intézmény, amely helyi vagy térségi kezdeményezésre alakult, következésképp a helyi-térségi gazdaság és társadalom igényeihez alkalmazkodik (Kozma 2002b). „A regionális egyetem vagy főiskola nem országos vagy nemzetközi, hanem térségi vagy helyi; nem a nemzetközi tudományosságot tanítja, hanem a helyben szükséges szakmákat; nem a társadalmi elitet szolgálja, hanem a helyi gazdaságot és társadalmat; nem nemzetközi kutatásokat végez, hanem a helyi szükségletekre alkalmazott fejlesztéseket” (Kozma 2006:18).

A „Regionális egyetem” kutatás a magyar tannyelvű felsőoktatást vizsgálta a „partiumi” térségben. A régió felsőoktatásában négy intézmény játszik fontos szerepet: a Nyíregyházi Főiskola, a Debreceni Egyetem, a nagyváradai Partium Keresztény Egyetem és a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. A „Regionális egyetem” kutatás központi kérdése, hogy a felsőoktatási intézmények klienseinek milyen a térbeli kötődése, milyen az egyetemek és

¹⁴ Romániában forradalomnak, illetve Ukrajnában nemzeti újjászületésnek is nevezik ezt az időszakot.

főiskolák vonzáskörzete. (Ennek nemi különbségeiről később részletesen szó lesz.)

Az 1990-es években a „partiumi” térségre jellemző volt a felsőoktatási expanzió, mellyel új oktatási igények születtek. A „regionális egyetem” koncepció szerint regionális szellemi központok kialakítására van szükség, melyek a felsőoktatási intézményhálózatot koordinálják, szükségesnek látszik, hogy a harmadfokú képzést regionálisan szervezni lehessen. A koncepciónak vannak külföldi előzményei, amerikai és európai példák mutatják a koncepció létjogosultságát (Kozma 2002b). A kutatás hipotézise szerint kialakulóban van egy határokon átnyúló, „partiumi” tanulási régió, ahol a hallgatók a hagyományos képzés mellett újfajta képzéseket és szervezeteket céloznak meg, pl. felnőttképzéseket, szakmai képzéseket, és az itt lévő felsőoktatási intézményekre hosszabb távon az egységesülés jellemző (Kozma 2005a).

A felsőoktatási intézmények (ezen belül is az alföldi főiskolák) térségben betöltött szerepét vizsgálata Petrás (2005b, 2006) is. Eredményei szerint az oktatási intézmények fontos szerepet töltenek be az egyének települési azonoság tudatában, a kisvárosi főiskoláknak helyi társadalomformáló hatása van, emellett a helyi gazdaságra is pozitív hatással vannak.

Összességében elmondható, hogy a „Partium” nem egyszerűen az ország keleti elmaradott térsége, hanem jellemzőek rá közös kulturális szokások, összeköti a közös múlt, és a rendszerváltás után az újjáéledő kulturális és gazdasági kapcsolatok is. Az iskolák és a református gyülekezetek hálózata fontos szerepet játszott a régió kultúrájának és identitásának kialakulásában. Napjainkban megváltozott a határ két oldalán fekvő régiók kapcsolata a NATO bővülés és az EU-hoz való csatlakozás révén, mégis a hét szomszédos ország Ausztria kivételével centralizált nemzetállamként működik, a regionális és helyi kezdeményezéseknek csekély teret hagynak, a határon átnyúló együttműködésekkel szemben nacionalista gyanakvással élnek (Süli-Zakar 2009). A rendszerváltással megnyílt lehetőségeket kevésbé használják ki, mivel a határmenti régiók nem rendelkeznek elegendő önállósággal az együttműködési programok kidolgozásához, és gyakran kedvezőtlen gazdasági régiókról van szó, ezért különösen fontos az infrastruktúra és a modernizációt segítő felsőoktatás fejlesztése. Pozitív tendencia, hogy az oktatásban a határon átnyúló együttműködések szerepe nőtt, a „regionális egyetemek” megerősödnek, az utóbbi években nőtt a helyben maradók aránya a térség felsőoktatási intézményeiben (a fiatal értelmiséget ide vonzották) (Süli-Zakar 2009). A nemzeti kisebbségek felsőoktatási igényét Románia és Ukrajna befogadta, és kisebbségi intézmények jöttek létre a rendszerváltás után (a Partium Keresztény Egyetem és a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola). Ezek hozzájárultak a városiányság, depressziós térségek gazdasági fejlődéséhez, a határon átnyúló együttműködések

erősödéséhez. A szimbolikus javak cseréje – köztük az oktatás is – megvalósult, melyet a „regionális egyetemek” bonyolítottak le (Kozma 2006). Sajnos azonban a felsőoktatási intézmények száma és hatóköre jóval elmarad a kívánatostól. Vannak finanszírozási problémák is. Az együttműködést nehezítik a határ két oldalán fekvő területek gazdasági, intézmény-ellátottsági különbségei, az eltérő mértékű függetlenség és hatáskör (Süli-Zakar 2009).

A továbbiakban tehát ebben a régióban vizsgáljuk a nemi különbségeket az oktatásban. Tudatában vagyunk annak, hogy a régió oktatási szerkezete eltér az országos oktatási struktúrától, illetve a nemi különbségek vizsgálatát nehezíti, hogy a lányok aránya valamivel magasabb a felsőfokú képzésben, mint országosan, feltehetőleg a műszaki egyetemi képzés hiánya miatt (a nemek arányát emiatt megpróbáltuk korrigálni egy 68 fős miskolci műszaki egyetemista adatbázis bevonásával). Mégis úgy gondoljuk, hogy pl. a „férfihátrány hipotézis” (mely a közép- és felsőoktatásban tanuló fiúk és lányok társadalmi mobilitására vonatkozik, és amelyről a dolgozat harmadik részében részletesen szó lesz) és a lányok nagyobb iskolai eredményessége egyes mutatókban (lásd majd a 9. fejezetet) országosan is igaz lehet. (Sajnos ezt adatokkal nem tudjuk alátámasztani, mivel pl. a felsőoktatásban tanuló fiúk és lányok társadalmi háttéréről vagy a felsőoktatásban levő eredményességről nincsenek országos adatok.)

DUPress

2. fejezet

Történeti háttér

Ebben a részben három összefüggő dimenzió: a nők oktatásbeli helyzete, a nők munkaerőpiaci helyzete és a nők társadalmi mobilitása rövid történeti áttekintését adjuk a magyarországi trendeket helyezve előtérbe, a legfontosabb irodalmakra támaszkodva.

2.1. Nők a magyar oktatásban

A nők intézményes keretek között folytatott iskolázása Magyarországon a XVII. században kezdődött. Ekkor hívta be Pázmány Péter az angolkisasszonyokat az országba, akik Pozsonyban és Budán megnyitották leánynevelő intézetüket. Mellettük még az orsolyiták nyitottak hasonló intézeteket. Mária Terézia támogatta a két rend oktatási tevékenységét, és újabb intézetek nyitását is (Pukánszky 2006).

Az 1800-as évek első felében a lánynevelő intézetekben inkább a gyakorlati ismeretekre helyezték a hangsúlyt, és a „női nemhez illő” tantárgyak oktatását tartották szükségesnek. Az írás, olvasás mellett idegen nyelvet, kézimunkát, zenét és táncot tanulhattak a polgári családok leánygyermekai. Az 1830-as évektől sorra nyíltak meg az újabb lánynevelő intézetek. Ekkoriban a háziasszonyi és anyai szerepre való nevelés mellett magasabb szintű elméleti ismeretek elsajátítását tűzte ki célul a kiemelkedő reformer, Brunszvik Teréz. Tervezetet készített egy felállítandó tanítónőképző intézetről, de ennek megvalósítására ekkor még nem került sor. Az első magyar kisdudóvó intézet azonban Brunszvik Teréz kezdeményezésére már megalakult (Pukánszky 2006).

A következő fontos lépés az volt, hogy 1845-ben az elemi oktatás első kétéves szakaszát már a lányok számára is kötelezővé tették, és a tananyag alig különbözött a fiúkétól. A lányok kötelező oktatásban való részvétele azonban alulmaradt a fiúkhöz képest. Az 1868-as népoktatási törvény már előírta a 6–12 éves gyerekek egységes tankötelezettségét, és megteremtette a hatosztályos elemi népiskolát, ahol a fiúk és lányok lehetőség szerint elkülönítve, de egységes tananyag szerint tanulhattak. Az 1868-as törvényben rendelkeztek az állami tanítónőképzőkről is, ahová a 14. életévet betöltött, elemi népiskolát végzett

lányok jelentkezhetnek, és az első tanítónőképző intézet 1869-ben meg is alakult Budán. 1875-ben létrehozták az állami hatévnyolcos felsőbb leányiskolát, amely a négy elemi végzetek számára adott lehetőséget a továbbtanulásra, bár ennek elvégzése felsőfokú továbbtanulásra még nem jogosított fel. Fontos kiemelni, hogy népszámlálási adatok szerint 1870 és 1890 között jelentősen nőtt az írni-olvasni tudó nők aránya (25%-ról 46,5%-ra), jobban, mint a későbbi évtizedekben (Pukánszky 2006, Kéri 2008).

Az 1882-ben az első magyar orvosnő, Hugonnai Vilma oklevél-honosítási kérelmét még elutasítják, azonban 1896-ban létrejött az első hazai leánygimnázium, amely már érettséget adott, és elvben megteremtette az esélyt a nők felsőoktatásban való részvételére. A leány érettségi azonban nem volt egyenértékű a fiúkival. 1895-ben nyitották meg az egyetemek bölcsészeti és orvosi karát, valamint a gyógyszerészeti képzést a nők előtt, és az első női diák, Glücklich Vilma ebben a tanévben be is iratkozott. Más karok azonban zárva maradtak a nők előtt, és felvételüket miniszteri engedélyhez is kötötték. Emellett 1904-ben rendeletben kimondták, hogy a nők csak kizárólag jeles érettségivel tanulhatnak tovább felsőfokon (Ladányi 1996; Pukánszky 2006; Jáki 1962; N. Szegvári 1988; Nagyné, Ladányi 1976, Kéri 2008).

A századfordulóig évenként mindössze 3–7 nő iratkozott be a budapesti orvosi karra, 1903-ra emelkedik 40 fölé a számuk, 1918-ban pedig már 769 nő tanult az orvosi karon (Szögi 1986). Az első világháború idején a nők aránya gyorsan emelkedett a bölcsész és orvosi karokon, amelyben közrejátszott a háborúban lévő férfiak nagy aránya is (Nagyné, Ladányi 1976). 1914-ben a nőhallgatók aránya átlagosan 4,5% volt, de a háborús években 18%-ig is felszökött (Ősi 1969).

A tanárképző főiskolán nem volt követelmény az érettségi, de az oktatás színvonala az egyetemekkel való együttműködés révén emelkedett, és sok nő választotta a továbbtanulás ezen módját, emellett a művészeti főiskolákon is magas a lányok aránya, ahol szintén nem követelték meg az érettséget (Ladányi 1996).

A századfordulót követő években a felsőoktatásban tanuló nők többsége a középosztályból származott, többségük értelmiségi, tisztviselői, kispolgári származású, és az alsóbb rétegekből származó nők aránya rendkívül alacsony. Általában városi lakosok, és megfigyelhető a zsidó vallású lányok magas aránya is (Nagyné, Ladányi 1976).

A nők aránya a bölcsészkarokon (ahol humán és természettudományi szakok is voltak) 1900 és 1917 között 5%-ról 51%-ra emelkedett. Jelentős volt a növekedés az orvostudományi karon (4%-ról 28,6%-ra), a gyógyszerészeti karon (0-ról 40,2%-ra) és a képzőművészeti karon (29%-ról 74,6%-ra) is. Azonban, ha az összes intézményre vetítjük az 1917-es arányokat, a nőhallgatók aránya mind-

össze 16%, ami nemzetközi összehasonlításban alacsonynak számít. Ekkoriban Franciaországban 25% a nők aránya a felsőoktatásban (Ladányi 1996, Nagyné, Ladányi 1976).

A Tanácsköztársaság éveiben ideiglenesen megnyílt a nők előtt a jogi kar és a műegyetemi képzés is, de ez a rendelet a Tanácsköztársaság bukása után érvényét veszítette. Ezután zárta be több évre a kapuit a nők előtt a budapesti orvosi kar is, a nők háború alatti „túlzott” beáramlása miatt (Ladányi 1996, 2000; N. Szegvári 1988; Pukánszky 2006; Szögi 1986). Ennek hatására az orvosi kar első évfolyamára beiratkozott nők aránya 1918 és 1928 között 12-ről 8,8%-ra csökkent, és csak 1938-ra emelkedik arányuk 14,7%-ra (Jáki 1962).

A következő lépés 1926-ban volt, amikor Klebelsberg vallás- és közoktatási miniszter törvényben szabályozta, hogy a leányközépiskolai érettségi bizonyítvány egyenértékű a fiúközépiskolai érettségivel. Ekkor hatályát veszítette az a rendelet, amely a lányokat csak jeles érettségivel engedte a felsőoktatási felvételire. Ezzel párhuzamosan 1927-ben nyílt meg a lehetőség a nők számára a matematikai-természettudományi karra való belépésre (a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti kar mellett), illetve megnyílt előttük a közgazdasági kar kereskedelmi és mezőgazdasági osztálya, valamint a József Nádor Műegyetem közgazdasági osztálya is. Megnyíltak egyes hittudományi szakok, a testnevelési főiskola és a műszaki főiskolák is. A jogi és mérnöki szakok azonban továbbra is zárva maradtak a nők előtt (Ladányi 1996, 2000, Pukánszky 2006).

A két világháború között a középfokú oktatásban a lányok fokozatosan zárkóztak fel a fiúkhoz, az első négy osztályt végzettek nagyságrendje nemenként hasonlóvá vált, és a középiskola felső tagozatán is intenzíven nőtt a lányok aránya. 1941-ben a négy középiskolát végzett lányoknak már negyede tanult tovább a felsőbb évfolyamokban (Nagy P. T. 2003a).

1925 és 1935 között a nőhallgatók száma a felsőoktatásban több mint 40%-kal emelkedett, az összes intézményre vetített arányuk azonban 10%-ról csak 13,2%-ra nőtt, ami elmarad a nemzetközi trendektől (a fejlett országok többségében ekkor már nem voltak korlátozások a nők egyetemekre való beáramlásával kapcsolatban). Ebben az időszakban a bölcsészkarokon 40–50% közötti, az orvostudományin 9–15% közötti, a gyógyszerészetin 20–44% közötti és a közgazdasági karon 5–18,6% közötti az arányuk (Ladányi 1996, 2000, Ősi 1969).

A tanárképző főiskolákon is fokozatosan emelkedett a nők aránya. Az „elnőiesedés” az 1940-es években tetőzött ezekben az intézményekben, bár már 1910-ben is 50% feletti volt a nők aránya (Pukánszky 2006; Nagyné, Ladányi 1976). Tehát a Horthy-korszakban folytatódott a pedagógus szakma elnőiesedése, de a diplomás nők nagyarányú foglalkoztatása nem járt együtt anyagi megbecsültségükkel (Pukánszky 2006).

A két világháború közti időszakban a nők hátrányban voltak a kollégiumi felvételnél, és az egyetemre beiratkozott lányoknak sokkal jobb volt az érettségi eredménye. A lányok hátrányát figyelhetjük meg a tekintetben is, hogy közvetlenül az érettségi előtt sokkal nagyobb arányban akartak továbbtanulni, mint amire ténylegesen lehetőségük volt, míg a fiúk kisebb arányban akartak továbbtanulni, mint amennyien később beiratkoztak (Jáki 1962, Nagyné, Ladányi 1976).

A lányok hátrányát növelte az is, hogy az 1920-as években öt női ipari középiskolát nyitottak meg, amely az itt végzett nőknek segédi képesítést adott. Ezzel az intézkedéssel a középrétegek leánygyermekének jelentékeny részét elvonták a gimnáziumtól. Emellett a gimnáziumot végzett lányokat próbálták a főiskolai képzés felé irányítani az egyetemi képzés helyett (N. Szegvári 1988).

A következő nőket érintő intézkedés volt, hogy az 1929–1933-as világválságot követő értelmiségi munkanélküliség miatt Hóman Bálint minisztersége alatt kvótát (numerus clausus rendelkezések) írtak elő a nőhallgatók arányaira az orvosi, a bölcsészeti, a közgazdasági és a gyógyszerészeti karokon, de szerencsére a kvótákat úgy húzták meg, hogy a nők hasonló arányban tudtak továbbtanulni, mint az azt megelőző években (Ladányi 1996).

Az 1920-as évek elején a nők aránya körülbelül egyharmados a bölcsészkarokon, az 1920-as években volt egy felfutás, majd az 1930-as évek elején éri el a csúcspontot, kb. 50%-kal. Az 1940-es években 38%-os értékkel stagnálás következett be, és arányuk a második világháború után kezd újra 40% fölé emelkedni. 1941-ben a diplomás nők háromötödének tanár vagy bölcsész diplomája volt, míg a férfiak alig egytizedének. A két világháború között a bölcsészkarokon tanuló lányok családi háttere kedvezőbb volt, mint a fiúké, és magas volt a zsidó lányok aránya is. Kimutatható, hogy a magasabban iskolázott apák, a városi lakóhely, illetve a zsidó felekezethez tartozás növelte a leánygyermek esélyét a bölcsészdiplomára (Bíró, Nagy 2007).

A XX. század első felében Magyarországon a nők oktatási emancipációja háttérben a strukturális átalakulás és a gazdasági fejlődés (pl. a kereslet növekedése egyes egyszerű értelmiségi foglalkozások iránt), a nemi szerepek változása és a gyerekszám csökkenése (főleg a felsőbb rétegekben), a családi (szellemi) tőkegyűjtési stratégiák változása, valamint a nyugat-európai folyamatok begyűrzése állhatott. A nők az elit iskolázásban fokozatosan zárkóztak fel a férfiakhoz. Azonban az 1880 és 1945 közötti időszakban a nők iskolázottsági szintje, de iskoláik minősége is alacsonyabb volt (eltérő tananyag volt a fiú- és lány intézményekben). Jellemző volt a nők felsőfokú oktatásban való részvételére a szelektív emancipáció, azaz hogy csak bizonyos szakok nyíltak meg előttük (és az itt szerzett diplomákat a munkaerőpiac kevesebbre is értékelte). Az elitoktatásra is igaz, amit a bölcsészhallgatókról mondtunk: az elitoktatásban

tanuló nőknek jobb a társadalmi háttérük és kedvezőbb a szociális helyzetük; több köztük a városi lakos, magas közöttük a zsidó vallásúak aránya. Jellemző emellett a lányokra a magasabb előzetes iskolai teljesítmény (jobb érettségi eredmények), és a nagyobb kulturális tőke (zenei képzettség, jobb nyelvtudás, gyakori koncert- és színházlátogatás) (Karády 1994, 1997).

A második világháborút követően 1945-ben bevezetik a kötelező 8 osztályos általános iskolát, ami a nők oktatásbeli arányának növekedését is jelentette, és az 1950-es évek elején már egy osztályban tanulhattak a felső tagozaton a lányok és a fiúk, nagyjából egységes tananyag szerint. A tananyagban a nők fizetett munkavégzésére való felkészítés egyre hangsúlyosabbá vált (Schadt 2003). 1945 után a lányok aránya megkétszereződött a középfokú oktatási intézményekben, és 1946-tól korlátozás nélkül már bármely egyetemi karra jelentkezhetnek. Így számuk a felsőoktatásban az 1930-as évekhez képest 1947-re a négyszeresére emelkedett, és arányuk 22%-ra nőtt (Ladányi 1996, Pukánszky 2006).

A nők aránya a felsőoktatásban – az általános oktatási expanzióval párhuzamosan – az 1937-es 14%-ról az 1950-es évekre 25% körül állandósul, majd az 1960-as évek elején 30% körüli. Az 1950-es években a nők az alacsonyabb presztízsű pályákra felkészítő képzésekben voltak nagyobb arányban, arányuk a műszaki-, jogi-, közgazdasági-, valamint az agráregyetemen és főiskolákon még alacsony volt. 1965-ben némileg változott a megoszlás, nappali tagozaton a műszaki és az agrártudományi egyetemeken arányuk 14–17%, a közgazdasági egyetemen és az orvosi egyetemeken 50% körüli, míg a bölcsészkarokon és a tanárképző főiskolákon 60–80% közötti (Ósi 1969, Schadt 2003).

Az 1960-as években, az általános iskolákban az alsó tagozaton egységes tananyag szerint tanultak a fiúk és a lányok, és felső tagozaton csak a testnevelést és a gyakorlati ismereteket tanulták elkülönítve. A lányok a gyakorlati órán háztartási ismereteket is tanultak (a fiúknál ez nem szerepelt a tananyagban), miközben pl. a fém- és famegmunkálás, valamint az elektronikai ismeretek tanulását mindkét nem számára kötelezővé tették, csak a nőknek csökkentett óraszámban. Ezáltal a nők sem a háztartási feladatokban, sem a „férfias” munkákban nem szereztek igazán gyakorlatot (Kéri 2002).¹

A szakmunkásképzésben az 1950-es és 1960-as években kvótákkal próbálták növelni a nőhallgatók számát, és ennek hatására a hagyományosan „férfiasnak” ítélt szakmákban is növekedett a lányok aránya. Arányuk az ipari és mezőgazdasági technikumokban is növekedett, de az ötvenes évek végén itt már csökkenés volt megfigyelhető (Schadt 2003).

¹ A tanterv tehát tükrözte az akkori nőideált, miszerint a nőknek a családi feladatok mellett a fizetett munka világában, a „férfias munkák” területén is helyt kell állniuk.

Az 1950 és 1980 közötti időszakra jellemző a középiskolák tömegesedése. Ezzel párhuzamosan a lányok a középiskolákban már az 1950-es években utol-
érik a fiúkat, a hatvanas években többségbe kerülnek, és az előnyüket később
tovább növelik. Azonban a középiskolák elnöiesedése együtt járt a középiskolák
presztízsének csökkenésével. (Ezt a folyamatot támasztja alá az is, hogy a
Horthy-korszakhoz képest sokkal alacsonyabb a középiskolások továbbtanulási
aránya. Ebben a korszak oktatáspolitikája is szerepet játszott, amely minden
felsőoktatási intézményben korlátozta a felvehető hallgatók számát.) Jellemző
emellett, hogy a fiúk aránya emelkedett a szakközépiskolákban, míg a lányoké
a gimnáziumokban. Az 1970-es években a gimnáziumokban nappali tagoza-
ton a fiúk aránya 34% körüli, míg a szakközépiskolákban 55%. 1986-ban az
általános iskolát végzett fiúk 26%-a tanul tovább szakközépiskolában és 14%
gimnáziumban, míg a lányoknak a 28%, illetve a 27,7%-a. Ugyanebben az évben
a gimnáziumokban a lányok aránya 65%, míg a szakközépiskolákban csak 52%
(Nagy P. T. 1999, 2003a, 2003b).

Az 1970-es évek elején a középiskolások 58%-a lány volt, míg felsőfokon az
arányuk csak 44% volt. Ez utóbbi annak volt köszönhető, hogy a műszaki és
mezőgazdasági szakokon a lányok aránya kiugróan alacsony volt (10–25%).
A nagyobb presztízsű egyetemi szakokon (gyógyszerész, orvos, közgazdász,
jogász) viszont már ekkor is a nők kerültek többségbe (Szabady 1975).

Az 1980-as években a felsőoktatásban tanulóknak már a fele lány volt, és
arányuk azóta is folyamatosan emelkedik. Az 1990-es években már a nappali
tagozaton tanulóknak is több mint 50%-a lány, az esti és levelező tagozaton
pedig 60% körüli az arányuk. Ezek összhangban vannak a többi fejlett ország
adataival is. A felsőfokú végzettségű nők száma 1949 és 1990 között több
mint húszszorosára nőtt. A nők aránya a legmagasabb a pedagógusképzésben,
a legalacsonyabb pedig a műszaki, természettudományos és agrárképzésben
(Ladányi 1996).

A felsőfokú képzésben gyakorlatilag megismétlődik, ami középfokon történt.
A fokozatos tömegesedéssel párhuzamosan emelkedik a nők aránya, és ezzel
párhuzamosan csökken az adott végzettség presztízse (Nagy P. T. 2003a).

A nők az alap-, közép- és felsőfokú oktatásban fokozatosan felzárkóztak
a férfiakhoz, de a folyamat nem csak a szocialista reformok (az egyenlősítő
törekvés) eredménye volt. A felzárkózás már a Horthy-korszakban megindult,
főleg a női munkaerő iránti háborús kereslet hatására. A szocialista korszakban
a nők esetén szoros kapcsolat volt az osztályhovatartozás (származás) és a
képzettség között², ezen belül főleg az apák iskolázottsága hatott a lányok

² A nők társadalmi mobilitásáról később még szó lesz. Míg a szocialista korszakban a lányok
esetén szorosabb volt a kapcsolat a származás és az iskolai végzettség között, ma a fiúkra

iskolázottságára, miközben az apa foglalkozásának hatása csökkent (Szelényi, Aschaffenburg 1993).

1. táblázat A népesség iskolázottságának változása nemek szerint a megfelelő korcsoport százalékában, 1930–2005

Iskolai végzettség	1930		1960		1980		2005	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
8 általános alatt (10 év felettek)	7,4	11,1	2,6	3,7	0,7	1,5	0,4	0,6
Legalább nyolc általános (15 év felettek)	14,1	11,8	34,5	31,3	71,1	61,6	94,3	89,3
Legalább középiskolai érettségi (18 év felettek)	7,6	2,1	11,6	6,3	24,4	22,4	39,8	45,2
Egyetemi, főiskolai diploma (25 év felettek)	3,3	0,3	4,5	1,1	8,6	4,6	15,2	14,3

Forrás: Nők és férfiak Magyarországon 2007

Az 1. táblázat adatai szerint az 1930-as évektől emelkedett a lakosság iskolai végzettségének szintje, emellett látható, hogy a nők folyamatosan felzárkóztak az oktatás egyes szintjein a férfiakhoz. 2005-ben a nőknek valamivel kisebb arányban volt legalább nyolc általános végzettségük, mint a férfiaknak, legalább középiskolai érettségijük viszont a nőknek volt nagyobb arányban, az egyetemi és főiskolai diplomát pedig már hasonló arányban szereztek.

Más adatok azt is mutatják, hogy a 20–24 éves korosztályban 40% körüli volt a szakmunkás végzettségű férfiak aránya, míg a nőké az 1970-es 12%-ról 1990-re 25%-ra emelkedett. Az érettségizett férfiak aránya a megfelelő korosztályban, ugyanebben az időszakban 30% körüli volt, míg a nőknél 1970 és 1990 között 37-ről 48%-ra nőtt (Nagy P. T. 2003a).

A 2. táblázat szerint a szakmunkások között 2000-ig folyamatosan nőtt a nők aránya, és azóta 37% körül állandósul. A középiskolások (gimnazisták és szakközépiskolások) között arányuk a késői Kádár-korszakban 58% körüli, de ez a rendszerváltás után 52%-ra csökkent. A nappali tagozatos egyetemisták és főiskolások között a nők aránya kisebb megszakítással emelkedik az ezredfordulóig, majd azóta 54% körül stagnál.

jellemző a nagyobb önszelekció, csak kedvezőbb társadalmi háttérrel tanulnak tovább pl. gimnáziumban vagy felsőfokon.

2. táblázat A középfokú és felsőfokú nappali képzésen résztvevők nemek szerinti megoszlása 1970–2007 (%)

Év	Szakiskola, szakmunkásképző		Középiskola		Egyetem, főiskola	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
1970	75,4	24,6	41,7	58,3	55,3	44,7
1980	68,4	31,6	42,4	57,6	50,1	49,9
1990	66,1	33,9	42,5	57,5	51,2	48,8
2000	61,7	38,3	46,6	53,4	46,4	53,6
2004	62,2	37,8	47,6	52,4	45,8	54,2
2007	62,9	37,1	47,5	52,5	47,0	53,0

Forrás: Nők és férfiak Magyarországon 2007

Napjainkban a szakmunkásképző intézményekben a fiúk vannak többségben, a gimnáziumi képzésben a lányok (a magas presztízsű gimnáziumokban is 20%-kal több lány tanul, mint fiú). A szakközépiskolákban kiegyenlítették a nemi arányok. A felsőoktatásban is a lányok túlsúlya mutatható ki. 2007/2008-as tanévben a lányok aránya az általános iskolákban 48%, a szakmunkásképzésben 37%, a szakközépiskolákban 49,5%, és a gimnáziumokban pedig 58% volt (Oktatás-statisztikai évkönyv 2007/2008).

3. táblázat A nők aránya a felsőfokú képzésben 1937–2008 (nappali, esti és levelező képzés összesen) (%)

Év	A nők aránya
1937	14,2
1950	23,8
1960	33,0
1970	42,7
1980	49,7
1990	50,3
1995	54,9
2000	55,0
2005	57,8
2008	56,3

Forrás: Palasik (2006) és az OKM statisztikai adatgyűjtése alapján

A 3. táblázat szerint a nők aránya folyamatosan nőtt a felsőoktatásban, az 1937-es 14%-ról 1980-ra elérte az 50%-ot, és azóta is emelkedik. Az ezredfordulót követő években a nappali, esti és levelező tagozaton összességében 56% körüli a lányok aránya.

4. táblázat A nők aránya a felsőfokú képzés egyes tagozatain 2000–2008

Tanév	Nappali	Esti	Levelező	Összesen
2000/2001	53,6	69,3	56,1	55,0
2005/2006	53,5	69,2	63,3	57,8
2008/2009	53,2	67,0	61,9	56,3

Forrás: Az OKM oktatásstatisztikai adatgyűjtése

Ha a felsőfokú képzés egyes tagozatait külön tekintjük, a 4. táblázat adatai szerint napjainkban, a nappali képzésben 53% körüli a lányok aránya, az esti tagozaton 68% körüli, míg a levelező képzésben 60% körüli.

5. táblázat A 2008/2009 tanévben, a felsőfokú képzésben résztvevők nemek szerinti megoszlása a képzés típusa szerint

A felsőfokú képzés típusa	A lányok aránya
Felsőfokú szakképzés	65,7
Főiskolai szintű képzés	61,5
Egyetemi szintű képzés	54,5
Alapképzés	53,9
Mesterképzés	52,6
Osztatlan képzés	59,1
Szakirányú továbbképzés	64,2
PhD, DLA képzés	48,6

Forrás: Az OKM oktatásstatisztikai adatgyűjtése

Az 5. táblázat adatai alapján a felsőfokú képzés típusa szerint is vizsgálhatjuk a lányok arányát. A lányok aránya a 2008/2009-es tanévben 60% feletti a felsőfokú szakképzésben, a főiskolai képzésben és a szakirányú továbbképzésben. Arányuk 50% és 60% közötti az egyetemi képzésben, az alap- (BA, BSc) és mester- (MA, MSc) képzésben, valamint az osztatlan képzésben. Nem egészen 50%-ot tesznek ki viszont a PhD és DLA képzésben. Eszerint tehát a képzésben vertikális szegregáció van: a felsőfokú képzés szintjein felfelé haladva csökken a lányok aránya. Ha azonban a folyamatok időbeli alakulását is tekintjük, más adatok azt mutatják, hogy pl. az egyetemi doktori (PhD) képzésben 2001 és 2007 között 42%-ról 50%-ra nőtt a lányok aránya, tehát a vertikális szegregáció e tekintetben csökkent (Nők és férfiak Magyarországon 2007).

Napjainkban felsőfokon a természettudományi-, műszaki- és agrárszakokon többségben vannak a fiúk, viszont magas a lányok aránya a tanárképző, bölcsész- és társadalomtudományi szakokon, tehát jelen van a horizontális szegregáció is. (Az oktatásban levő nemek szerinti horizontális és vertikális szegregációról később még részletesen szó lesz.)

2.2. A nők és a munkaerőpiac történeti aspektusból

Ebben a részben nők munkaerőpiaci helyzetét tekintjük át röviden Magyarországon az 1900-as évektől napjainkig. A nők oktatásbeli helyzete, mely dolgozatunk fő témája, szoros összefüggésben van a munkaerőpiaci helyzettel, a nők javuló iskolázottsága hatással lehet munkaerőpiaci érvényesülésükre is. Azonban a nők – ahogy majd látni fogjuk – a munkaerőpiacon továbbra is hátrányban vannak, és megjelenik a dolgozat elején kifejtett státusinkonzisztencia a nők munkaerőpiaci és oktatásbeli helyzete között. Ebben a részben erre szeretnénk ráirányítani a figyelmet; ezért tarjuk fontosnak a nők munkaerőpiaci helyzetének rövid történeti áttekintését, mivel azonban ez nem dolgozatunk fő témája, ezzel kapcsolatban csak a legfontosabb irodalmakra támaszkodunk. Ebben a részben térünk ki arra is, hogy növekvő iskolázottságuk ellenére miért vannak a nők továbbra is hátrányban a munkaerőpiacon, miért kisebb oktatásuk megtérülése, illetve miért vannak bérhátrányban.

2.2.1. A nők helyzete a munkaerőpiacon Magyarországon az 1900-as évektől 1989-ig

Az iparosodás előtt a nők a „családi gazdaságban” dolgoztak. Az iparosodással elvált egymástól a termelés és a háztartás, és a hajadon lányok ekkor léptek be elsőként önálló kenyérkeresőkként a munkaerőpiacra (a feleségek inkább csak kiegészítő és átmeneti jelleggel). Először szolgálóként (cselédként) dolgoztak nagy arányban, majd az ipar (főleg a textilipar) ezután pedig a szolgáltatási szektor részéről jelentkezett kereslet a női munkaerő iránt. A XX. század elején a ruha- és textilipar hanyatlásával a vegyipar, az élelmiszeripar és a nyomdaipar foglalkoztatott női munkaerőt, illetve a terciér szektor, ezen belül is a kereskedelem. Az állami és helyi igazgatásban is sok nő dolgozott (postai alkalmazottak, tanárok, nővérek, tisztviselők) (Nagy B. 1994, Kéri 2008).

A polgári ideológia szerint a nő „helye” elsősorban a magán- és nem a civil szférában van, a kenyérkeresés férfimunka. A női kereső tevékenység még nem vált megszokottá, bár az alacsony jövedelműeknél nagy szükség volt a nők keresetére. A polgárlányok is házasságukig tömegesen áramlottak a munkaerőpiacra, de a jelenség továbbra is rendkívülinek számított (Belinszky 1997).

A XIX. században és XX. század elején az iparban foglalkoztatott nők embertelen munkakörülmények között és alacsony bérekért dolgoztak, gyakori volt az éjszakai műszak, de az anyagi kényszer miatt kénytelenek voltak elvállalni ezeket a munkákat. A munkakörülmények javítását célzó törvények csak az 1920-as években kezdtek megjelenni Magyarországon. A nők nehéz helyzetét

súlyosította szakképzettségük hiánya is (főleg betanított és segédmunkák elnyerésére volt lehetőségük) (Koncz 1985, 1987, Kéri 2008).

1870-ben Magyarországon több mint minden negyedik nőnek volt kereső foglalkozása, és legnagyobb számban a mezőgazdaságban vállaltak munkákat, emellett jelentős volt a házciselédek száma is. Jóval kisebb számban dolgoztak a kereskedelemben, és pár ezren bábaként, tanítónőként, nevelőnőként dolgoztak. Jelentős volt még az otthon is végezhető, házimunkákhoz közel álló munkák végzése a nők esetén (pl. mosás, varrás, vasalás) (Kéri 2008).

A XIX–XX. század fordulóján a nők bérezése mind az iparban, mind a mezőgazdaságban alacsonyabb volt, mint a férfiaké, ez legfeljebb az önfenntartáshoz volt elég, vagy kiegészítette férjük (eltartójuk) magasabb jövedelmét (Kéri 2008).

Magyarországon az 1880-as években a nőknek csupán 0,3%-a volt értelmiségi. Később a tanügy és egészségügy területén emelkedett jelentősebben a nők aránya, és megindult ezen pályák fokozatos feminizálódása. 1910-ben a kereső nőknek „már” 3%-a dolgozott értelmiségiként (Koncz 1987, Kéri 2008).

A nők aránya a XIX–XX. század fordulóján megnőtt a szolgáltatói szektorban is (pl. gépírás, ápolás, tanítás, hivatali-, postai munkák, melyek tipikus „rózsaszín galléros” munkák) (Kéri 2008). Az első világháború során a telefonkezelők és gépírók majdnem 100%-a nő volt (rájuk a hadseregnek volt szüksége), az ápolási szakmában is nagy többségben voltak. Folyamatosan elnőiesedett a tanári és a tanítói pálya, illetve a szociális munka is. A II. világháború idején a jól fizető ipari munkákba is beáramlottak a nők, de amint a háború véget ért, és a munkaerőhiány megszűnt, a férfiak újra elfoglalták ezeket a pozíciókat. Általában is jellemző, hogy a két világháború időszakában a férfiak távolléte miatt a nők iránti munkaerőpiaci kereslet növekedett, illetve a férfiak kieső keresete miatt a nők nagyobb arányban is kínálták fel munkaerejüket. A háborút követő években azonban visszaállt a „régí rend”.

Magyarországon az egyes foglalkozások és ágazatok elnőiesedése fokozatosan alakult ki. Az 1920-as évekig tipikus női foglalkozás volt a házciseléd és egyes napszámos tevékenységek, az 1920-as években a ruházati ipar és az egészségügy, az 1930-as években a papír- és a textilipar, az 1950-es években az oktatás, a kultúra, a kézmű- és a háziipar, az 1960-as években a kereskedelem és a vendéglátás, az 1970-es években a személyi és a lakásszolgáltatás, a bőr-, a szőrme- és a cipőipar „nőiesedett el”. Az 1980-as és az 1990-es években a fenti ágazatok feminizálódása tovább folytatódott. A foglalkozások nemi szegregáltsága (az ágazati-foglalkozási feminizáltság) azonban a XX. század első felében összességében csökkent, mivel a nők a korábban férfiaknak fenntartott foglalkozásokba áramlottak be, viszont a II. világháború után növekedésnek indult (Koncz 1985, 1994a).

Magyarországon 1900 és 1930 között a hét éven felüli nők 25–30%-a dolgozott, míg az 1940-es években Budapesten az aktív nők aránya már meghaladta a 40%-ot. A nők nagy része fiatal korban, a családalapítás előtt vállalt teljes állású kereső tevékenységet (a házas nők aránya a keresők között 1935-ben is csak 22% volt). A nők keresete kb. 60%-a volt a férfiak keresetének (Nagy B. 1994).

A második világháború után folyamatosan emelkedett az aktív nők aránya a munkaerőpiacon. Az erőltetett iparosítás időszakában nőtt a női munkaerő iránti kereslet, és sok nő nehéz fizikai munkakört (darukezelő, bányász, traktoros, építőmunkás) is végzett. Azonban jellemző a nők alacsonyabb szakképzettsége, a szakmunkások között alig nő az arányuk, inkább betanított- és segédmunkásként dolgoztak. 1950 és 1953 között az iparban foglalkoztatott nők száma majdnem megháromszorozódott (számuk 128 ezerről 371 ezerre nőtt), és arányuk már 1951-ben elérte a 26%-ot. Ennek hátterében nemcsak az akkori nőideál megváltozása (a háziasszonyi szerep helyett a „sikeres, feltörekvő dolgozó nő” előtérbe állítása) állt, hanem a hidegháborúra való felkészülés is, hiszen a hadsereg létszámának növelésével az iparban csökkent a rendelkezésre álló férfi munkaerő (Pető 2008, Palasik 2005, Schadt 2003).

Az iparosodással a mezőgazdaságból elvándorló nők legnagyobb része egyéb szellemi foglalkozásokba, illetve betanított- és segédmunkákba áramlott, míg a férfiak aránya a szakmunkások és értelmiség körében emelkedett. A nők aránya magas volt (70–80%) a kereskedelemben, és az ipar területén belül a könnyűiparban (különösen a textiliparban). Ezzel szemben a vas- és fémiparban, gépgyártásban, faiparban az erőltetett iparosítás meghirdetett ideológiája ellenére viszonylag alacsony (20% körüli). Eszerint a nők aránya még az ötvenes években is a feminizálódó foglalkozásokban emelkedett jelentősen (Schadt 2003).

A szellemi foglalkozásokon belül az alacsonyabb presztízsű állásokba áramlottak a nők, illetve a nők beáramlásával csökkent az adott foglalkozás megbecsültsége (Schadt 2003, 2005). (A horizontális szegregációról a munkaerőpiacon nemek szerint a nők bérhátrányának okainál, illetve a képzésben levő szegregációról szóló fejezetben még később szó lesz.)

A háztartásbeli nők aránya a II. világháború után drasztikusan csökkent (az 1949-es 58,3%-ról 1983-ra 5,9%-ra). A foglalkoztatott nők aránya ez idő alatt 27,3%-ról 44,2%-ra emelkedett. A nők aránya a szolgáltatási szektorban 1980-ra már meg is haladta az 50%-ot (Koncz 1987).

A szocializmusban a teljes foglalkoztatás fokozatosan kiterjedt a női lakosságra is. A kétkeresős családmodell dominált, a részmunkaidős foglalkoztatás alig volt jellemző, a nők teljes állásban dolgoztak, miközben a háztartási feladatok nagy része is rájuk hárult. A kétkeresős modellben közrejátszott

a keresetek általánosan alacsony volta, a családok rá voltak utalva a nők keresetére. A nők „felszabadítása” (a fizetett munka világába áramlásuk) kettős teherviseléssé változott. A nemi szerepek és a nemek közti munkamegosztás csak annyiban változott, hogy a nők részt vállaltak a fizetett munkából, családi teendők azonban továbbra is fennmaradtak, és egyre nehezebbé vált a két feladat összeegyeztetése. A nők munkába állását az állam különböző szolgáltatásokkal támogatta (üzemi étkezési lehetőség, óvodák, bölcsődék, napközi, mosodák, gyermekgondozási és anyasági segélyek), de ennek nagysága nem volt összhangban a nők fokozott munkába állásával jelentkező szükséglettel. (Pető 2008, Palasik 2005, Schadt 2003, Koncz 1982, 1987, Kéri 2002).

2.2.2. A nők munkaerőpiaci helyzete az 1989-es rendszerváltás utáni Magyarországon

Az 1989-es rendszerváltással jelentősen csökkent a női foglalkoztatás, a korábbi – nemzetközileg is kiugróan magas – foglalkoztatási arány már nem jellemző (1990-ben a 15 és 64 év közötti nők 67,3%-a volt foglalkoztatott, míg 2006-ban már csak 51%). 1990-ben a nők foglalkoztatottsága 18%-kal felülmúlta az EU tagállamok mutatóit, 2000-ben viszont már több mint 4%-kal alacsonyabb volt (Koncz 1999, Gazsi et al 2006, Frey 1997, 2001).

A nőket hátrányosan érintette a munkanélküliség és a szociális ellátórendszerek összeomlása. Sok alanyi jogon járó szociális támogatás megszűnt, sorra zárták be a bölcsődéket, óvodákat. A kétkeresős családmodell már nem volt általános érvényű, sok nő önként, illetve a rossz gazdasági helyzet következtében otthon maradt, és családi feladatokat látott el (Frey 2001, Pető 2008). A rendszerváltás után a szegénység feminizálódása felerősödött. Különösen az idős, egyedülálló, kisnyugdíjas nők, a sokgyermekes anyák, illetve az egyszerű háztartások voltak kitéve az elszegényedésnek (Koncz 1994b).

Meglepő, hogy a rendszerváltás után a részmunkaidős foglalkoztatás továbbra is alacsony maradt (más fejlett országokhoz képest), és jellemző volt a foglalkoztatás rugalmatlansága (Koncz 1995, 1999). Míg az EU tagországokban az ezredfordulón a kereső nők egyharmada dolgozott részmunkaidőben, nálunk csak 5,3%-a (Frey 2001).

A nemzetközi trendekkel ellentétes (bár pozitív) jelenség, hogy a rendszerváltás utáni Magyarországon a nők körében alacsonyabb volt a *munkanélküliség*, mint a férfiaknál. Ennek hátterében állhatott, hogy sok nő munkája elvesztése esetén gyermeknevelési támogatásokat vett igénybe (házánkban a gyermeknevelési támogatásban részesülők is foglalkoztatottnak minősülnek). A nők kisebb arányú munkanélküliségében közrejátszott az is, hogy a nagyarányú létszámleépítések a nagyiparban voltak, ahol a női munkaerő aránya

kisebb volt (Frey 2001, Koncz 1999). Emellett a nők növekvő iskolázottsága is némileg csökkentette a munkanélkülivé válás esélyét (Frey 1997). Az okok közt sorolhatjuk azt is, hogy az 1990-es évek első felében a nők körében nőtt az inaktívak aránya (24%-ról 38,5%-ra). (A növekmény két harmada abból adódott, hogy a kereső nőkből háztartásbeliek lettek, 15% tulajdonítható a továbbtanulásnak, de nőtt a munkavállalási korú nyugdíjas nők aránya is.) (Frey 1997)

Jellemző azonban az is, hogy ha a nők munkanélkülivé válnak, kevésbé találnak maguknak új munkahelyet. A gyerekes nők elhelyezkedési esélyei különösen rosszak. Emellett a női munkanélküliek összetétele kedvezőtlenebb, több az alacsony képzettségű (Koncz 1995, 2005). A munkában maradt nők korszerkezete viszont fiatalodott, mivel a fiatal nők iskolai végzettsége már magasabb, mint a férfiaké, és a munkanélküliség elsősorban az alacsony iskolai végzettségűeket érintette (Frey 2001).

Napjainkban hazánkban még mindig nagyarányú a munkaerőpiaci nemek szerinti *horizontális és vertikális szegregáció*. A vertikális szegregációt jelzi, hogy az ezredfordulón a férfiak 31%-a, míg a nőknek csak 11%-a töltött be vezető beosztást (Nagy B. 2005). A rendszerváltást követő években lendületesen nőtt a nők aránya a vezetők között, de a folyamat az 1990-es évek közepén megállt (Frey 1997). Összességében a gazdasági eliten belül a rendszerváltás óta nem csökkent a nők aránya, a nők a vezetőknek továbbra is 1/6-át teszik ki (Nagy B. 1999).

A női vezetők növekvő arányát indokolhatja, hogy a vezetők között nőtt a közgazdász végzettségűek aránya a műszakiakkal szemben (köztudott, hogy a nők aránya alacsony a műszaki egyetemeken, míg magas a közgazdász-képzésben). 1993-ban a gazdasági eliten belül a nők aránya kiugróan magas volt a bankszektorban és a minisztériumokban. Azonban az is tény, hogy a nőknek azokon a területeken van nagyobb esélyük a vezetővé válásra, ahol az alkalmazottak többsége is nő (Nagy B. 1997, 1999). A vállalkozók között a rendszerváltás után nőtt a nők aránya, de az 1990-es évek közepére már csak egyharmaduk volt nő (Nagy B. 1997).

Fő témánkat érintő megállapítás, hogy az oktatás megtérülése kisebb a nők esetén, míg az elmúlt 15 évben gazdasági és jogi diplomát 50% felett szereznek a nők, a tágan értelmezett gazdasági vezetők között 2007-ben csak 32% az arányuk. A nők tehát ugyanolyan diplomával kisebb presztízsű állásokat töltenek be (Nagy B. 2009).

A horizontális szegregációt tekintve a tipikusan női- és férfifoglalkozások többsége zárt maradt, a másik nem számára a belépés korlátozott volt. A szegmentumok közötti mozgás egyirányú, a nők áramlanak a „masculin jellegű pályák” felé, illetve a már „elnőiesedett” pályák feminizálódása tovább

folytatódik. A nemzetközi trendekkel szemben azonban hazánkban egyes elnőiesedett pályákra (pénzügy, számvitel) a férfiak kezdenek visszaáramlani. Figyelemre méltó jelenség, hogy a férfiak beáramlásával e foglalkozások kereseti és presztízs feltételei javulnak (Koncz 1994a, 1995, 1999).

A rendszerváltást követő években a nők aránya csökkent a mezőgazdaságban és az iparban, bár egyes iparágak (pl. a textilipar) elnőiesedése tovább folytatódott. A szolgáltatási szektorban dolgozott a nők többsége, arányuk 50% feletti (az ezredfordulón a nők aránya ebben a szektorban 71%). Az 1990-es évek végén csökkent az arányuk a kereskedelemben, a vendéglátóiparban, a pénzügyi szektorban és az ingatlanüggyekkel foglalkozó gazdasági társaságokban, arányuk viszont nőtt a közigazgatásban és a kötelező társadalombiztosítás szervezetében. Arányuk továbbra is magas az egészségügyi, a szociális és az oktatási területeken. Összességében a foglalkozások nemi szegregáltsága tehát továbbra is erős (Frey 2001).

Az ezredfordulón a férfiak 68%-a fizikai munkakörökben dolgozott, míg a nőknek csak 44%-a. Emellett a diplomás nők nagyobb része egyéb felsőfokú képzettséget igénylő beosztásban volt, míg a férfiak az egyetemi és főiskolai végzettség önálló alkalmazását igénylő beosztásban voltak nagy arányban (Nagy B. 2005). A nők többsége továbbra is rosszul fizetett, monoton, előmenetelt nélkülöző, kedvezőtlen körülmények között végzett munkákat lát el. A fizikai munkakörökben többségük betanított- és segédmunkás (Koncz 1994a).

A nők *bérhátránya* ugyan csökkent a rendszerváltást követő években, azonban napjainkban is 11%-kal kevesebbet keresnek, mint a férfiak (Koncz 2008). A bérhátrány csökkenésének hátterében a nem fizikai munkák felértékelődése és az alacsonyan iskolázott férfiak keresetének csökkenése állt (Frey 1997). Ha kifejezetten a hasonló munkakörökben elérhető kereseteket hasonlítjuk össze, a nők kereseti hátránya a versenyszférában, 2000-ben 12,9%, a költségvetési szférában pedig 11,6 % volt (Frey 2001).

1992 és 1996 között a nők relatív keresete a bérhányaddal mérve 5%-kal javult, de az időszak végén is 14%-kal elmarad a férfiakétól. A bérhátrány csökkenésében szerepet játszott, hogy a magasabb keresetűek (pl. felsővezetők) között nőtt a nők aránya, nőtt a nők általános bérszínvonala is, valamint jelen volt a női munkavállalók keresetekben kifejeződő felértékelődése is. A felsőfokú végzettség bérhozama is folyamatosan emelkedett a nők esetén (Galasi 2001).

2.2.3. A nők alacsonyabb keresetének okai, avagy miért kisebb a nők oktatásának megtérülése?

A nők növekvő iskolázottságával elvileg javulhatnak a nők munkaerőpiaci belépési esélyei, de a gyakorlatban ez nem valósul meg. Ennek hátterében az áll, hogy az iskolázottság csupán az egyik meghatározó tényezője a kedvezőbb munkaerőpiaci pozíciónak.

A nők alacsonyabb keresetének okai közt említhetjük azt, hogy a nők kevesebb mennyiségű munkát végeznek (pl. ritkábban vállalnak túlórárt, átlagosan teljesített munkaidejük a férfiakénál rövidebb), és munkájuk minősége is alacsonyabb, mivel nincs megfelelő szakképzettségük és gyakorlatuk. A munkahelyi diszkrimináció szintén hátrányos helyzetbe hozza a nőket. Szerepet játszik a vertikális szegregáció is, miszerint a nők a beosztási hierarchia alsóbb szintjén helyezkednek el, ahol a keresetek kisebbek. Jellemző az is, hogy a nők a rosszabbul fizető ágazatokban vannak nagyobb arányban, pl. a közigazgatásban, és kevesebben dolgoznak a jobban fizető magán és vállalkozói szférában. Emellett a kisebb keresetek oka az is, hogy a munkaerőpiac felértékeli a „férfias” foglalkozásokat a „nőies” foglalkozásokkal szemben. Mindezek hátterében áll a kettős teherviselés, a kettős szerep összehangolásához szükséges társadalmi segítség hiánya (Koncz 1994b, 1999).

A továbbiakban részletesebben is felsoroljuk az alacsonyabb keresetek munkaerőpiaci keresleti és kínálati okait.

(1) A kínálati oldalon a nők kisebb munkaerőpiaci érvényesülésében közrejátszik, hogy a képzésben is jelen van a horizontális szegregáció, a nők a nőies szakmákra felkészítő képzéseken vesznek részt nagyobb arányban, amit később a munkaerőpiac kevésbé értékeli (Nagy B. 2001). A munkaerőpiaci horizontális szegregáció hátterében állhat az is, hogy a nőkre jellemző a konfliktuskerülés és a biztonságra törekvés, a tradicionális és az értékracionális cselekvés (lásd Weber 1987). Ez is okozhatja, hogy maguk a nők női pályák felé orientálódnak (ahol nem kell rivalizálni a férfakkal).

(2) A tradicionális munkamegosztás is állhat a nők „nőies” foglalkozásának választásában. A női foglalkoztatás korai időszakában a nők háztartásban betöltött szerepe meghatározta azt is, hogy milyen területeken dolgoztak, és a képzés iránya is ezeken a területeken indult meg. Napjainkban az anyai feladatokhoz kapcsolódik a babaasszony, az óvónő, a tanítónő, a bébiszitter, a gyógypedagógus és a pszichológus pálya. A háztartási munkához kapcsolódik a takarítónő, a szakácsnő, a pénzügyi tervező, a cseléd, a bejárónő, a varrónő, a mosónő, a kertész és az állatgondozó szakma. A gondoskodáshoz kapcsolódó

pályák az orvos, az ápoló, a szociális munkás, és a gyógypedagógus. A családi ügyek intézéséhez, a rokoni kapcsolatok ápolásához, a társasági élet szervezéséhez kapcsolódik a titkárnő, a menedzser, a rendezvényszervező, a tolmács és a temetkezési szakember pálya. A kedvesség, a szórakoztatás, az érzéki gyengédség, a szexualitás és a társ szakmai segítéséhez kapcsolódik a színésznő, a zenész, az énekes, a táncosnő, a masször, a hostess, a kutatási asszisztens, a könyvelő és az ügyintéző pálya (Juhász 2007). (Ezen pályák többsége tipikus „rózsaszín galléros” munka.)

(3) Az alacsonyabb bérek háttérében áll az is, hogy a nőknek kisebb az *emberi tőkéjük*. Az emberi tőke elmélet szerint a szakképzettség és tudás az egyén emberi tőkéjévé válik. Akárcsak a gazdasági tőke, ez a tőke is tudatos beruházás eredménye (pl. az oktatásban való részvétel egy sajátos beruházás), és az itt szerzett tudás a befogadó személy része lesz (Schultz 1998). Az elmélet szerint a nők kevesebbet fektetnek a munkaerőpiacon hasznosítható képzettségekbe³, mivel a háztartás és családi feladatok lekötik idejük egy részét. Emellett alacsonyabb keresetükben közrejátszik, hogy az otthon lévő nők, háziasszonyok, még ha magasan kvalifikáltak is, a foglalkozások betöltéséhez kapcsolódó megszerzett emberi tőkéjüket nem használják. Az otthon töltött évek csökkentik emberi tőkéjüket, és ezáltal ennek munkaerőpiaci értéke is csökken. Összességében tehát a nőkre jellemző a kisebb emberitőke-beruházás, és az is, hogy a meglévő emberi tőkéjüket kevésbé hasznosítják. Kimutatható azonban, hogy a két nem közötti munkaerőpiaci keresetkülönbségeknek csupán felét magyarázza az emberi tőkében lévő különbség (Belinszky 1997, Nagy B. 2001).

(4) Az emberi tőke elmélet egy további magyarázatot ad a nők alacsonyabb keresetére. A nők, miután felmérték, hogy kevesebb időt tudnak a gyereknevelés és otthoni feladatok miatt tölteni a munkaerőpiacon, kerülnek azokat a foglalkozásokat, ahol a jártasság a munkaerőpiacon kívüli időszak alatt elértéktelenedik, emellett a munkaadók is kerülnek a nők a felvételét olyan munkakörökbe, amelyek sok munka közbeni képzést igényelnek. Ez szintén háttással van az emberitőke-beruházás nők számára várható hozamára. Azonban a nők iskolázottsága és szakképzettsége folyamatosan emelkedik, és így a nők emberitőke-beruházásaiban levő hátrányai csökkenőben vannak (Ehrenberg, Smith 2003).

³ Bár összességében a nők a formális képzésben nagyobb arányban vesznek részt, és iskolázottságuk magasabb, a nem formális és/vagy munkahelyi képzésben kisebb arányban képviselik magukat.

(5) Az alacsonyabb keresetek további oka lehet, hogy a nőkre kevésbé jellemző a versenyszellem, pedig a keresőtevékenység piaci közvetítéssel történik, és törvényszerű velejárója a konkurenciaharc. (A házimunka inkább személyes beleérző képességet és érzékenységet igényel, amelyben a nők jeleskednek.) A nők nem annyira képesek érdekeiket képviselni a konkurenciaharcban, mint a férfiak, mert altruista családi kapcsolatokhoz vannak szokva (Belinszky 1997). Koncz (1994b) szerint is a nők többségétől idegen a sikeres előmenetelhez szükséges versenyszellem.

(6) A munkaerőpiaci hátrány hátterében tehát biológiai és pszichológiai okok is állhatnak. A nők a munkaerőpiaci sikerhez nem termelnek elég agresszivitást és versenyszellemet erősítő hormont, valamint jellemző, hogy az emberek érdeklik őket a „dolgokkal” szemben, ami sok területen csökkenti a belső karrierösztönzőiket (Pinker 2008).

(7) A munkaerőpiac keresleti oldalát tekintve a nők kisebb keresetének egyik oka a klasszikus feminista elmélet szerint a „férfias” és „nőies” foglalkozások eltérő – a nők számára hátrányos – értékelése (nem beszélve a háztartási munka értékeléséről). A piac felértékeli a „férfias” foglalkozásokat. A nők munkahelyének presztízse és megbecsültsége csökken a nők beáramlásával, illetve a jelenség fordítva is fennáll, a nők az alacsonyabb keresetű foglalkozásokba áramlanak be nagy arányban (Ferge 1976, Koncz 1994a). Emellett a *hierarchia-elmélet* szerint a nőies és férfias munkák kialakulása társadalmilag meghatározott, nem pedig természettől adott, és nem a munka tartalmának, hanem a vele járó státusnak van döntő hatása, hogy egy munkát férfiak vagy nők végeznek inkább (Belinszky 1997).

(8) A kereslet-oldali magyarázat még, hogy nemek szerint is *szegmentált a munkaerőpiac*. A nők a munkaerőpiacon jellemzően a másodlagos, kedvezőtlenebb feltételeket nyújtó szegmensbe szorulnak. Az első szegmensre jellemzőek a magas bérek, a jó képzési lehetőségek, a magas foglalkoztatási stabilitás, míg a másokra ezek hiánya (Koncz 1985, 1994b, Belinszky 1997).

(9) További magyarázat a nők alacsonyabb béreire, hogy a modern társadalomban megfigyelhető a „*kreatív osztály*” térnyerése, amelynek a férfiak jobban megfelelnek. A tipikus férfi munkakörök nagyobb kreativitást igényelnek, és ezt a munkaerőpiac jobban is értékeli. A nőkre kevésbé jellemző a kreativitás, bár ők is kreatívak lehetnek, de inkább más területeken, pl. a háztartásban (Florida 2002).

(10) A nők nehezebb munkaerőpiaci érvényesülésében közrejátszik még, hogy a munkáltatók szívesebben alkalmaznak folyamatosan, megszakítás nélkül dolgozó férfiakat, és a nemi sztereotípiák szerint azt vallják, hogy a nők kevésbé elkötelezettek a munkájuk iránt családi feladataik következtében. Ez a jelenség a már emlegetett munkahelyi nemek szerinti *diszkrimináció* (Nagy B. 2001). A munkáltatók véleménye szerint a nők „már eleve kevesebb időt terveznek kereső foglalkozással tölteni, tehát kevésbé komolyak munkaerőpiaci szándékaik” (Nagy B. 2001:36), így kevésbé alkalmazzák őket, és kevésbé emelkedik a bérük, életpályájuk folyamán. Kettős terhelésük miatt a munkáltatók kevésbé bíznak abban, hogy a nők jó munkaerővé válhatnak, és nem veszik fel őket egyes állásokba. Különösen a magán szektor befogadó készsége alacsony a női munkaerővel kapcsolatban, mivel itt a profitmotívum erőteljesebben hat a foglalkoztatottak kiválasztására. Így a rosszabbul fizető állami alkalmazotti szférára jellemző inkább az elnőiesedés (Koncz 1994b). A neoklasszikus közgazdaságtan megkülönbözteti a statisztikai és az ízlésbeli diszkriminációt. Statisztikai diszkrimináció például az, ha a munkáltató előnyben részesíti azokat, akik neves iskolában végeztek, de a „szerzett” jellemzők mellett a veleszületett tulajdonságok (pl. a női lét) is képezhetik a statisztikai diszkrimináció alapját. A nőket pl. magas kilépési arányuk miatt diszkriminálhatják. A statisztikai diszkrimináció során a munkáltatók felruházzák az egyéneket csoportjuk sztereotip tulajdonságaival, és ezáltal csökken az egyén érdeke, hogy beruházzon iskolázottsága és képzettsége emelésébe, ez pedig tovább erősíti a sztereotípiákat. A nők általában nem azonos állásokban kapnak kevesebb bért, hanem bérhátrányuk háttérben az áll, hogy ki vannak rekesztve a jelentős jövedelmet nyújtó ágazatokból (pl. mérnöki hivatások, bányászat), azt pedig a statisztikai diszkrimináció is okozhatja. A diszkrimináció a kereseti különbségek körülbelül egynegyedét, felét magyarázza (Samuelson, Nordhaus 2000). Az ízlésbeli diszkrimináció esetén nem a teljesítménybeli különbségek játszanak elsődleges szerepet, hanem az, hogy bizonyos embercsoportok alkalmazása a munkáltatónak többlethasználattal jár, amiért esetleg hajlandó magasabb bért is fizetni (pl. a mindig „rendelkezésre álló” férfiaknak) (Belinszky 1997).

(11) Az alacsonyabb keresetek háttérében áll az is, hogy a nők kisebb arányban vannak vezető pozíciókban (ez a már említett *vertikális szegregáció* jelensége). Ennek okait vissza lehet vezetni a nőkben levő személyes jellemzőkre, a szervezetben lévő okokra, és az egyénben és a szervezetben levő együttes okokra is (részletesen lásd: Nagy B. 1997, 1999, 2001). A személyes okok közt említhetjük a nemek szerint eltérő szocializáció hatását (a nőknek korlátozottabbak a szakmai ambícióik, munkahelyi karrier terveik kisebb az önbí-

zalmuk, emellett jobban elfogadják az alárendelt szerepet és a már kialakult uralmi és hatalmi viszonyokat). Szervezeti tényező például, hogy a mobilitási és előmeneteli rendszer elősegíti a foglalkozások nemek szerinti szegmentálódásának fennmaradását, és a nemek szerint szegmentálódott foglalkozások eleve behatárolják a további karrierlehetőségeket. A nemet, a szervezetet és a társadalmi környezetet egyaránt figyelembe vevő szempontok a különböző tényezők kölcsönhatását hangsúlyozzák (Nagy B. 1997, 1999, 2001). Fő témánkat érintő megállapítás, hogy Nagy B. (2001) szerint a nők iskolázottságának hiánya nem magyarázhatja a vertikális szegregációt (azaz a női menedzserek alacsony arányát). Míg a férfiak esetén számos esetben inkongruencia van a beosztás és az iskolázottság között, a felső szintű vezető nők szinte mindegyike rendelkezik felsőfokú végzettséggel.

2.3. A nők társadalmi mobilitása Magyarországon

A nők társadalmi mobilitása az 1960-as évekig abból állt, hogy a háztartásbeli nők keresőkkel váltak. A gazdaságilag aktív nők aránya az 1930 és 1970 között 30%-ról 63,7%-ra nőtt, miközben az eltartottak aránya 68%-ról 29,9%-ra csökkent (Kulcsár 1974).

Az 1930-as évektől az 1960-as évekig általában megfigyelhető a mezőgazdaságból az ipari foglalkozásokba való elmozdulás, de a nők a szakképzettséget nem igénylő, illetve az alacsonyabb szakképzettséget igénylő fizikai és szellemi foglalkozások felé áramlottak (Kulcsár 1974). A nők többen dolgoztak betanított vagy segédmunkásként, illetve „sima” érettségit igénylő irodai, adminisztrátori munkakörökben (Hrubos 1994). Miközben a férfiak a vezető és értelmiségi pozícióikat megtartották, a nők beáramlása figyelhető meg az egyszerű szellemi foglalkozásokba (Andorka 1982).

Az 1960-as évektől növekvő iskolázottságuk miatt már a magasabb presztízsű állásokban is nőtt a nők aránya, de jellemző volt, hogy a nők kisebb iskolai végzettséget (pl. főiskolai és nem egyetemi) igénylő pályákat céloztak meg (Andorka, Kulcsár 1976, Kulcsár 1974). A nők legnagyobb arányban az egyéb szellemi foglalkozásokban, a segéd- és betanított munkások között és a mezőgazdaságban dolgoztak az 1960-as években, bár az utóbbi csoport aránya csökkenő (Kulcsár 1974).

A nők gazdasági aktivitása és foglalkoztatottsága folyamatosan emelkedett a szocializmusban, így arányuk minden társadalmi csoportban nőtt, köztük a vezető és értelmiség körében is. Ebben a rétegben volt a legnagyobb emelkedés, bár arányuk így is viszonylag alacsony. A nőknek nőtt a mobilitása, miközben a gazdasági aktivitásuk is nőtt, így összességében a férfiak és nők együttes mobilitása nem emelkedett (Kulcsár 1974).

A vezető és értelmiségi pozíciókba áramló nők származási háttere jobb volt, mint a férfiaké, a nők apái 50%-ban szellemi foglalkozásúak voltak. A szakmunkás nők is a mobilitást tekintve zártabb csoportot alkottak, a férfi szakmunkások esetén lényegesen több volt a paraszti származású (Kulcsár 1974).

A huszadik század közepén, a lányoknál a származás erősebben befolyásolta a szerzett iskolai végzettséget, mint a fiúknál, azaz iskolai mobilitásuk kisebb volt (H. Sas 1984). Az 1970-es években azonban a nemek közti társadalmi távolság csökkent, és a nők iskolázottság szerinti mobilitása nőtt (általánosan jellemző a rosszabb társadalmi háttérű lányok beáramlása a gimnáziumokba és a felsőoktatásba). Mindeközben a férfiak iskolai mobilitása egy szinten maradt. A nők minden rétegből többen tanultak tovább, és javuló iskolázottságuk miatt a kedvezőbb munkaerőpiaci pozíciókban is nőtt az arányuk, bár a nők

hátrányai a legjobb állások megszerzésében továbbra is fennálltak (Andorka, Kulcsár 1976). A nők mobilitása különbözött a férfiakétól a tekintetben is, hogy a nők erősebb beáramlása volt megfigyelhető egyes pályákra, feminizálódott munkakörök alakultak ki (Kulcsár 1974).

A nők iskolázottsága összességében az 1960-as években alacsonyabb volt, mint a férfiaké, de azonos társadalmi rétegen belül a nők iskolai végzettsége magasabb. Az értelmiségi nők sokkal nagyobb arányban rendelkeznek felsőfokú diplomával, mint a férfiak. Az is megfigyelhető, hogy a diplomás nők esélye sokkal kisebb a vezető és értelmiségi pozíciók betöltésére, mint a férfiaké. Azonos iskolai végzettség mellett a férfiak mobilitási esélyei jobbak, mint a nőké, alacsonyabb iskolai végzettséggel is jobb pozíciókat tudnak elérni (Kulcsár 1974).

A gimnáziumi oktatásban – származástól függetlenül – folyamatosan nőtt a nők aránya az 1960-as évek óta, míg a rosszabb háttérű fiúk inkább a szakmunkásképzésbe áramlottak. Mindeközben az érettségi értéke csökkent, mivel egyrészt csökkent az egyéb szellemi foglalkozásokat betöltők keresete, másrészt kevesebb csak érettségivel rendelkező került vezető vagy értelmiségi pozícióba (Andorka, Kulcsár 1976).

Az 1980-as években a nőknek továbbra is sokkal nagyobb volt az esélyük az egyéb szellemi foglalkozásra, és kevesebb a szakmunkás végzettségre. Megfigyelhető azonban, hogy a férfiak és nők bejutási esélye vezető és értelmiségi rétegbe az 1980-as évekre hasonlóvá vált (bár ezen belül a vezetővé válás esélye kisebb a nőknél), és más társadalmi rétegekbe való belépési mobilitási arányszámok is nemeként hasonlóvá váltak (Kulcsár 1985).

A nők kisebb munkaerőpiaci érvényesülése (lásd az előző részt) háttérben a nők kisebb mobilitási készsége, a stabilitás iránti nagyobb igénye is állhat. A nők körében kisebb a karriermobilitás. A nők inkább ragaszkodnak a megszokott dolgokhoz, míg a férfiaknak nagyobb az új iránti igénye, a magasabb bérért és pozícióért könnyebben váltanak. A nők vertikális mozgása, vezetővé válásának esélye is korlátozottabb, mint a férfiaké (Koncz 1994b).

Az 1989-es rendszerváltás elsősorban a strukturális mobilitási folyamatokat erősítette fel (mint minden rendszerváltás). Az 1990-es évek mobilitási folyamatainak átfogó vizsgálatát nehezíti, hogy 2003-ban nem készült átfogó mobilitási adatfelvétel (szemben a korábbi évtizedekkel), illetve hogy a rendszerváltással a foglalkozási státusz a gyakori változások folytán nehezebben azonosítható (Andorka 2006).

Jellemző, hogy míg a nők az 1949-es rendszerváltással tömegesen áramlottak a munkaerőpiacra, 1989 után a munkaerőpiacról való kiszorulásuk figyelhető meg (sokan inaktívvá, munkanélkülivé váltak).

Bukodi (2001, 2002) a nemzedékek közti mobilitást vizsgálva kimutatta, hogy 1980 és 2000 között összességében nőtt a szellemi foglalkozásúak aránya, különösen a nőknél. (A nők körében 35%-ról 43%-ra nőtt a vezető, értelmiségi, vagy rutin szellemi foglalkozásúak aránya, de érdekes, hogy a fiatalabb, 35 év alatti nők körében nem volt növekedés.) A szellemi foglalkozásokon belül a nőknél háromszor annyi az alsószintű vezetői és értelmiségi réteg, mint a felsőszintű, míg a férfiaknál hasonló a két csoport aránya. 2000-ben a nők 10%-a, a férfiaknak viszont csak 4%-a tartozott a rutin szellemi foglalkozásúak körébe. A szakmunkás nők aránya gyakorlatilag nem változott 1980 és 2000 között, de a képzetlen fizikaiak és a mezőgazdaságban dolgozók körében csökkent a nők aránya (Bukodi 2001, 2002).

Bukodi további eredményei szerint a teljes (strukturális és cirkuláris) mobilitás a népesség összességében és a fiatal férfiak körében egyértelműen csökkent a rendszerváltást követő években, a fiatal nőknél azonban nem volt csökkenés, és a nők összesített mobilitásának csökkenése kisebb volt, mint a férfiaké. A vezető és értelmiségi réteg zártabbá vált a rendszerváltás után, még a fiatal nők körében is 28%-ról 18%-ra csökkent a képzetlen családi háttérűek aránya e rétegen belül (Bukodi 2001, 2002).

Róbert és Bukodi (2004) a relatív (cirkuláris) mobilitási trendeket is vizsgálták 1973 és 2000 között. Többváltozós módszerekkel megpróbálták kiszűrni a strukturális mobilitási folyamatokat. Eredményeik szerint: míg 1973 és 1983 között a relatív mobilitás növekedett, később a növekedés lelassult, és a rendszerváltás után a férfiak körében már egyértelműen a mobilitás csökkenését figyelhetjük meg. Hasonlóan a teljes mobilitásban bekövetkező trendekkel, az 1990-es évek során a relatív mobilitás is a férfiak körében jobban csökkent, mint a nők körében (Róbert, Bukodi 2004).

2.4. Összegzés

Ebben a fejezetben a nők helyzetével foglalkoztunk az oktatásban, a munkaerőpiacon, és áttekintettük a nők társadalmi mobilitásának alakulását is. Megközelítésmódunk elsősorban történeti volt, a magyarországi trendekre összpontosítottunk. A nők munkaerőpiaci helyzetének bemutatásával célunk az volt, hogy ráirányítsuk a figyelmet a bevezetőben kifejtett státusinkonzisztenciára a nők oktatásbeli és munkaerőpiaci helyzetével kapcsolatban. Éppen ezért ezt a témát csak röviden érintettük, csupán a legfontosabb irodalomra támaszkodtunk, mivel nem ez dolgozatunk fő témája.

A nők a formális oktatásban a XVII. században jelentek meg Magyarországon, de lehetőségeik és részvételük elmaradt a férfiakétól. Azonban a nők fokozatos felzárkózását figyelhetjük meg. A második világháború után az oktatási rendszerbe való belépésük jogi akadályai megszűntek a képzés minden területén, és az 1980-as évekre arányuk a felsőoktatásban eléri az 50%-ot. Napjainkra a nők a formális képzésben való részvételt tekintve utoléri a férfiakat, sőt egyes területeken már előnyben is vannak.

A munkaerőpiacon helyzetük azonban továbbra is hátrányos. A nők a XIX. században léptek be tömegesen kenyérkeresőkként a munkaerőpiacra, elsősorban az alacsonyabb jövedelmű rétegek és a hajadon lányok. A nők munkavállalását rossz munkakörülmények és alacsony bérek jellemezték. A XX. században indult meg egyes alacsony presztízsű munkák elnőiesedése (a horizontális szegregáció jelensége), emellett jelen van a vertikális szegregáció (kevés nő van vezető beosztásban), illetve jellemző a munkahelyi diszkrimináció is (a nők ugyanazért a munkáért kevesebb bért kapnak). Ugyan a szocialista korszakban kiugróan magas volt a nők foglalkoztatása hazánkban, és napjainkban csökken a szegregáció és a diszkrimináció nemek szerint a munkaerőpiacon, a férfiak továbbra is előnyben vannak.

Mindezen jelenségekkel összefüggésben a nők társadalmi mobilitása nőtt az 1930-as évektől, különösen az iskolai mobilitásuk emelkedett. Azonban az 1960-as évekig többségében egyszerű szellemi (rutin) foglalkozások, illetve betanított és segédmunkák elnyerésére volt lehetőségük. Később arányuk emelkedett a vezetők és értelmiségiek körében is (növekvő iskolázottságukkal párhuzamosan), de vezető beosztásban jóval kevesebben vannak, mint a férfiak. Míg az 1949-es rendszerváltást a nők tömeges munkába állása, az 1989-es rendszerváltást a nők foglalkoztatottságának csökkenése jellemezte. 1989 után azonban a mobilitás általános csökkenésével párhuzamosan a nők mobilitása kevésbé csökkent, mint a férfiaké.

A következőkben a nemi sajátosságok különbségeit vizsgáljuk a jelenlegi oktatási rendszerben, a fejezetek empirikus részében elsősorban a „partiumi”

nők és férfiak helyzetére koncentrálna. Saját eredményeinket hét témában mutatjuk be:

- a közép- és felsőoktatásban tanuló férfiak és nők társadalmi háttere és „tőkeellátottsága”,
- a oktatásban levő horizontális és vertikális szegregáció,
- a felsőoktatásban tanuló férfiak és nők térbeli (lokális) kötődése,
- a felsőfokú továbbtanulás motivációinak nemi különbségei,
- a fiúk és lányok munkaattitűdjei és munkatapasztalatai a felsőoktatásban,
- az informális tanulás nemi különbségei,
- és végül a fiúk és lányok iskolai eredményessége.

Az egyes fejezetekben mutatjuk be hipotéziseinket és a témák elméleti hátterét is az empirikus eredmények prezentálása mellett.

DUPress

3. fejezet

A férfihátrány hipotézis: a férfiak és nők társadalmi háttérének különbségei az oktatásban

Láttuk, hogy a fiúk a létszámarányaikat tekintve kisebbségben vannak a gimnáziumokban és a felsőoktatásban, és a további fejezetekben is kimutatjuk egyes területeken a fiúk hátrányát az oktatásban. Tehát a „férfihátrány hipotézis” az oktatásban lévő nemi különbségek több dimenzióját érinti, ebben a fejezetben azonban a fiúk és lányok iskolai mobilitása vonatkozásában fogalmazzuk meg. Sokan úgy gondolhatják, hogy a „férfihátrány” megfogalmazás kicsit erős, mivel pusztán statisztikai adatokkal lehet alátámasztani, és nem kötődnek hozzá direkt előítéletek. Hogy mégis ezt a kifejezést használjuk, annak az az oka, hogy jól kiemeli azt a státusinkonzisztenciát, amely a nők oktatásbeli és munkaerőpiaci helyzetét jellemzi. Célunk az volt, hogy erre az ellentmondásra ráirányítsuk a figyelmet, és adalékokat adjunk az ellentmondás oktatáspolitikai kezeléséhez. Ez lehet a – sokat kért – gyakorlati haszna a kutatásunknak.

3.1. A férfihátrány hipotézis, elméleti háttér

Az általunk – ebben a fejezetben – kifejtett férfihátrány hipotézis tehát a fiúk „csupán” egyik hátrányára vonatkozik. Hipotézisünk szerint a gimnáziumokban és a felsőoktatásban a fiúkra egyfajta önszelekció jellemző, csak jobb kulturális, anyagi és kapcsolati háttérrel próbálják meg a továbbtanulást, tehát társadalmi (iskolai) mobilitásuk kisebb.

A lányok és fiúk társadalmi (iskolai) mobilitásának különbségeit mind az anyagi, mind a kulturális háttérben, illetve egyik adatbázisunkban a kapcsolati erőforrásokra vonatkozóan is vizsgálni fogjuk. Elemzésünkben arra a kérdésre keressük a választ, hogy az északkeleti határmenti régió felsőoktatásában tanulmányokat folytató férfi- és nőhallgatók között csupán létszámbeli különbség tapasztalható, vagy további egyenlőtlenségeket hordozó, okozó eltérő vonásokkal jellemezhetőek a különböző neműek. A kulturális, anyagi és

társadalmi tőkeellátottságban tapasztalt különbségeket összefüggésbe hozzuk a felsőoktatásba való bekerülési esélyekkel.

Amikor a lányok aránya még kisebb volt a képzés felsőbb szintjein, társadalmi (iskolai) mobilitásuk is kisebb volt, mint a fiúké. A társadalmi háttér erősebben hatott a lányok iskolázottságára hazánkban (H. Sas 1984), de a többi fejlett országban (Alexander, Eckland 1974) is. Tehát a lányok társadalmi háttére kedvezőbb volt például a felsőoktatásban, mint a fiúké. A lányok nagyarányú beáramlásával a gimnáziumokba és a felsőfokú képzésbe azonban a rosszabb háttérű lányok is megjelennek a képzésben (lásd a nők társadalmi mobilitásáról szóló fejezetünket), sőt elképzelhető, hogy háttérük ma már kedvezőtlenebb lesz, mint a fiúké.

Hipotézisünk szerint napjainkban a fiúknak kell többet felmutatniuk, hogy bekerüljenek a gimnáziumi és az érettségi utáni képzésbe, válogatottabb társaság kerül be, ennek alapján állítható, hogy ebben a vonatkozásban is hátrányos helyzetben vannak a nőkhöz képest. Azoknak, akik közülük a gimnáziumi és felsőfokú képzésbe jutnak, otthonról hozott kulturális erőforrásaik nagyobbak lesznek, valamint várhatóan nagyobb lesz az anyagi tőkájük, kedvezőbb állandó lakhellyel rendelkeznek majd, több kapcsolati tőkével rendelkeznek, vagyis több erőforrás mozgósítására van szükségük, mint a lányoknak. Míg a lányok rosszabb háttérük ellenére a gimnáziumi és felsőfokú továbbtanulást választják, a lányokhoz hasonló (rosszabb) kulturális és anyagi helyzetű fiúkat feltehetőleg a szakmunkásképzésben találjuk.¹

Külföldi vizsgálatok (Buchmann, DiPrete 2006) is megerősítik, hogy a lányokra nagyobb mobilitás jellemző a felsőoktatásban. A felsőfokú képzésben ott is több a lány, mint a fiú, és elsősorban a középfokú vagy ennél alacsonyabb végzettségű szülők fiainak csökkent a továbbtanulási kedvük, miközben az ilyen háttérű lányoknak a felsőfokú továbbtanulási kedve nőtt.

Fontos megjegyeznünk, hogy Treiman (1998) iparosodási hipotézise szerint a modern társadalmakban a származás az iskolázottságon keresztül hat az elért státusra, és a származás direkt hatása kisebb. További hipotézise, hogy az iskolázottság erősen hat a későbbi státusra. A nők vonatkozásában azonban ez utóbbi hatás nem olyan erős, mint a férfiak esetén. A rosszabb társadalmi háttérű lányok hiába érnek el magasabb iskolai végzettséget, későbbi munkaerőpiaci pozíciójuk (társadalmi státusuk) alacsonyabb lesz, mint a fiúké. Tehát a férfihátrány hipotézis (miszerint a gimnáziumokban és a felsőoktatásban tanuló fiúk társadalmi mobilitása kisebb) csak az iskolázottságban levő mo-

¹ Vizsgálatunkban elemezzük a szakmunkásképzésben tanuló lányok és fiúk társadalmi háttérét is. Itt is azt feltételezzük, hogy a képzés ezen típusában többségben levő fiúk társadalmi háttére kedvezőbb, mint az itt tanuló lányoké, a lányok jobb háttérrel az érettségit adó képzésbe mennek.

bilitásra vonatkozik, és a tényleges társadalmi mobilitásra nem biztos, hogy igaz.

Ha tovább finomítjuk a férfihátrány hipotézist, mondhatjuk, hogy mikor a fiúk előnye csak az anyagi háttérben jelentkezik, ekkor a fiúk a *racionális döntésméleti modell* szerint viselkednek (csak jobb anyagi háttérrel próbálják meg a továbbtanulást), ha viszont csak a kulturális háttérük a jobb, akkor a Bourdieu-féle *kulturális reprodukciós modell* érvényesül (a fiúk szülei kulturális tőkét örökítik át). A mi hipotézisünk viszont az, hogy a fiúknak mind az anyagi, mind a kulturális háttére kedvezőbb lesz, sőt több kapcsolati erőforrással is rendelkeznek majd, mind a lányok.

Bukodi (Bukodi 1999 és 2000) a KSH 1995-ös Ifjúsági felvételének eredményei közt a továbbtanulási döntések vizsgálata során arra jutott, hogy a nők körében inkább a kulturális reprodukciós elmélet teljesül (a nők átörökítik szülei iskolai végzettségét), míg a férfiak a racionális döntésméleti modell szerint viselkednek (a férfiak továbbtanulását szülei anyagi helyzete befolyásolja). Vizsgálatunk ezt a hipotézist is tesztelni fogja.

Felsőfokon az anyagi és kulturális tőke mellett egyik adatbázisunkban vizsgálni fogjuk a fiúk és lányok kapcsolati erőforrásokkal való ellátottságát is. A felsőoktatásban kisebbségben levő fiúk hátránya valószínűleg a kapcsolatokban rejlő erőforrások mentén is megnyilvánul. Általában jelentős különbséget tapasztalunk a különböző neműek kapcsolatrendszerének mintázata között. A nőknek inkább szoros és stabil a kapcsolatrendszere, a férfiaknak pedig kiterjedtebb és sokszínűbb (Albert–Dávid 1999, Utasi 2002). Korábbi kutatási eredmények (Pusztai 2004, Fényes–Pusztai 2004) szerint a kapcsolati (Bourdieu 1998) vagy egy másik elméleti paradigma fogalomhasználatának megfelelően a társadalmi (Coleman 1990) tőke határozott befolyással bír az iskolai pályafutásra. Ismerjük ugyan a nagy társadalmi távolságokat áthidalni képes gyenge kötések erejéről szóló (Granovetter 1982), valamint a kapcsolatháló metszéspontjában elhelyezkedők előnyét hirdető (Burt 2001) elméleteket és kutatási eredményeket, azonban a tapasztalatok azt mutatják, hogy a tárgyalt életkori csoportban – ahol a tanulás társas kontextusának jelentős súlya van – még sokkal inkább a normabiztonság és a stabil kapcsolatháló hat ösztönzőleg a tanulmányi munkára (Coleman 1988, Carbonaro 1998). Jelen dolgozat nem vizsgálja a kapcsolatok tanulmányi munkára, eredményességre gyakorolt hatását, azonban fel kívánja tární, hogy a kulturális és anyagi erőforrások mellett ezen a téren hogyan jellemezhetők a felsőoktatásba bejutott fiúk és lányok. Mivel úgy véljük, hogy a fiúk közül ebben a tekintetben is az előnyösebb helyzetűek jutnak be, azt feltételeztük, hogy közöttük is jelentős számban lesznek a szoros és stabil kapcsolatokkal rendelkezők.

Az adatbázisok regionális jellege miatt hipotézisünkkel kapcsolatban a felsőfokú képzésben felmerült az a szempont is, hogy a rosszabb háttérű fiúkat a miskolci (esetleg pesti) műszaki képzés vonzotta el a térségből, így a miskolciak bevonásával már nem áll fenn a férfihátrány hipotézis (a vizsgálati térségben nem volt műszaki egyetem, csak műszaki főiskolai kar). Ezen feltevés szerint a fiúk háttére valójában hasonló lehet országosan a lányokhoz. Ennek ellenőrzésére egy külön adatbázissal (68 miskolci műszaki karos diák, ahol a lányok aránya 20% volt) kibővítettük az ISCED51 és az ISCED54 adatbázist is.² Eredményeinket később az „férfihátrány hipotézis” összegző részében mutatjuk be.

² A miskolciak közül 50 fiú és 13 lány volt (5-en nem válaszoltak a nem kérdésre), valamint 36 elsős, 17 ötödéves, 5 negyedéves és 2 másodéves diák szerepelt (8-an nem válaszoltak az évfolyam kérdésre).

3.2. A kulturális, anyagi és társadalmi tőkék mérése

A kulturális erőforrásoknál Bourdieu (1973, 1986, 1998), De Graaf (1986, 1989), DiMaggio (1982), DiMaggio és Mohr (1985), valamint a hazai szerzők közül Blaskó (1998), illetve Róbert (1986, 1991) nyomán a hallgató és szülei iskolai végzettsége – mint intézményesült kulturális tőke – mellett vizsgáljuk a „magaskultúrában” való részvételt, az olvasási szokásokat és a kulturális fogyasztást (színház, mozi, múzeum, hangverseny és könyvtár látogatási gyakoriságokat), valamint az objektivált kulturális tőkemutatókat (mint például mekkora a hallgató, illetve szülei könyveinek, komolyzenei hanglemezeinek, lexikonjainak, szótárainak, idegennyelvű könyveinek, művészeti albumjainak és festményeinek száma).

A kulturális tőke klasszikus mérésén túl vizsgáltuk azt is, hogy milyen a hallgatók internethasználata, illetve a kérdőív lehetőségein belül megnéztünk még néhány a kulturális háttérhez kapcsolódó mutatót, mint például hogy rendelkeznek-e a hallgatók nyelvvizsgával, milyen az elvégzett középiskola típusa, milyen volt az érettségi eredményük, mennyi volt a felsőoktatásba hozott és szerzett pontjuk.

Elemzésünkben különválasztottuk a szülők és a diákok kulturális erőforrásait (ez utóbbit „saját” [szerzett] kulturális tőkének neveztük). A szülők esetén csak az iskolázottságról, az olvasási szokásokról (olvasnak-e, illetve olvasnak-e szépirodalmat) és egyes objektivált kulturális tőke-mutatókról voltak adataink³, míg a diákok esetén a többi kulturális tőke-változót is vizsgálni tudtuk.⁴

Az anyagi helyzet elemzésekor különválasztjuk az objektív (tartós fogyasztási cikkekkel való rendelkezés) és szubjektív mutatókat (jobban él-e, mint 10 éve, előfordulnak-e anyagi gondok).

A rendszerváltás utáni hazai kutatások felhívták a figyelmet arra, hogy a társadalmi helyzet és mobilitás szubjektív értelmezései a társadalomban elfoglalt hely meghatározó tényezőjévé váltak, mindeközben fény derült arra

³ Lehet, hogy a szülők kulturális fogyasztásáról is lehetett volna kérdést feltenni a kérdőívben, bár a diákok nem biztos, hogy pontos választokat tudtak volna adni. Az olvasási szokások nagyobb jelentőségét mutatja De Graaf (1986) 1977-es hollandiai eredménye, miszerint csupán a szülők olvasási szokásai hatottak pozitívan a diákok iskolázottságára (és az is csökkenő mértékben), a szülők más jellegű „magaskultúrában” való részvétele nem hatott rá.

⁴ DiMaggio (1982) csak a diák kulturális erőforrásainak hatását nézte az iskolai eredményeségre, De Graaf (1986, 1989) viszont a szülői háttérrel is vizsgálta. Róbert (1986) hasonlóan a mi elemzésünkhöz a szülő és a gyerek iskolai végzettsége mellett vizsgálta a kulturális fogyasztást, igaz, ez utóbbit csak a gyerekekre vonatkozóan. Emellett vizsgálta a szülői kulturális infrastruktúrát is (erről nekünk sajnos nem volt adatunk). Blaskó (1998), illetve Róbert (1991) tanulmányaikban külön vizsgálták a szülők és a gyerek kulturális fogyasztását és egyéb kulturális tőkéit, illetve egyértelműen szétválasztották az iskolai végzettséget a magaskultúrában való részvételtől.

is, hogy a társadalmi helyzet szubjektív értékelése nem mozog együtt ennek objektív mutatóival (Róbert 2001). Ezért tartottuk fontosnak, hogy az anyagi helyzet szubjektív megítélésének nemek szerinti alakulását is elemezzük. Emellett megvizsgáltuk a hallgató állandó lakhelyének településtípusát is.

A társadalmi tőkeforrások között a bizalmas kapcsolatokból összeálló támogatói kört vizsgáltuk (Albert–Dávid 1999), majd a stabil, szoros kapcsolatok (erős kötések) vizsgálatát végeztük el, valamint egy sor jellegzetes társadalmi helyzetű, illetve szubkultúrához tartozó szereplő felé irányuló gyenge kötések feltérképezésére törekedtünk (Granovetter 1982).

A most következő részben egyelőre nem tekintjük a diákok „saját” (szerzett) kulturális erőforrásait – az azzal kapcsolatos hipotézist és annak ellenőrzését egy külön részben, a fejezet végén mutatjuk be – mivel a nemi különbségek ott másképpen alakulnak, mint a többi háttérmutatónál.

Mivel a fiúk és lányok társadalmi háttérének különbségeire elsőként a felsőfokú képzésben figyeltünk fel, és elemzésünk itt tér ki a legtöbb részletre, ezért a képzés ezen szintjén kapott eredményeinket mutatjuk be először.

3.3. A férfiak és nők társadalmi háttere a felsőfokú oktatásban

Ebben a részben az érettségi utáni képzésben tanuló férfiak és nők anyagi és kulturális erőforrásokkal való ellátottságát hasonlítjuk össze. Az elemzésben a „Regionális Egyetem” kutatás három adatbázisát használtuk fel. Az elsőéves ISCED51 adatbázisban külön vizsgáljuk a férfiak és nők kapcsolati erőforrásokkal való ellátottságának különbségeit is.⁵

3.3.1. A férfiak és nők kulturális háttere

Az eddigi nemzetközi és hazai kutatások tapasztalatai szerint a kulturális tőke iskolai eredményekre gyakorolt hatása igen erős. Amikor a felsőoktatásba bejutó nők és férfiak körében vizsgáltuk ennek alakulását, elsőként az intézményesült kulturális tőkével való rendelkezésre koncentráltunk.⁶

6. táblázat Az anya legmagasabb iskolai végzettsége nemenként (%) (AISZF és ISCED51)

Anya végzettsége	Férfiak (AISZF)	Nők (AISZF)	Férfiak (ISCED51)	Nők (ISCED51)
8 ált. vagy kevesebb	9,9	20	4,4	6,7
Szakmunkásképző	30,7	37,5	17	18,8
Szakközépiskola	17,5	15,9	23,1	22,4
Gimnázium	27,4	18,1	20,3	22,6
Főiskola	9,9	8,1	20,3	20,7
Egyetem	4,7	0,3	14,8	8,8
N	274 (100)	320 (100)	458 (100)	968 (100)

Itt és a további táblázatokban a Chi-négyzet statisztikára vonatkozóan *** jelöli a 0,000 alatti, ** a 0,001 és 0,01 közötti, * jelöli a 0,01 és 0,05 közötti szignifikanciát. NS jelöli, ha nem szignifikáns. Jelen táblázatban a Chi-négyzet ***, illetve * szinten szignifikáns.

Az AISZF adatbázisban és az ISCED5 elsőseinél a férfiaknak szignifikánsan jobb volt a intézményesült kulturális háttere, a fiúk szülei iskolázottabbak voltak, így ez összhangban van a férfihátrány hipotézissel. Látható, hogy összesség-

⁵ Ez utóbbi rész Pusztai Gabriellával közösen állítottuk össze.

⁶ Erre vonatkozóan vannak korábbi felmérések, bár nem nemek szerinti bontásban. Gábor (2002) külön vizsgálta a főiskolás és egyetemista fiatalok szülei iskolai végzettségét, így adatainkkal ez nehezen vethető össze, de Róbert (2000), illetve Székelyi et al. (1998) végeztek hasonló vizsgálatokat a sikeresen felvételizők körében. Az anyát tekintve szakmunkás végzettség 5–6%-kal alacsonyabb, míg a főiskolai és egyetemi végzettség 6–8, illetve 2–3%-kal magasabb volt, mint a mi mintánkban, a többi végzettség körülbelül azonos gyakoriságú volt. Az apáknál nálunk 5–6%-kal gyakoribb a szakmunkásvégzettség, és itt is nálunk alacsonyabb a főiskolát és egyetemet végzett apák aránya (6–8%-kal). Ezen különbségeknek az oka feltehetőleg a regionális hatás, az ok az északkelet-magyarországi, partiumi, kárpátaljai régió elmaradottságában keresendő.

gében az apák közt több a szakmunkás, szakközépiskolai és egyetemi végzettségű, és kevesebb az általános iskolai, a gimnáziumi és a főiskolai végzettségű. A nemek szerinti megoszlásokat tekintve, mind az apák mind az anyák esetén a férfiak körében jóval több az egyetemi végzettségű szülő, a többi alacsonyabb végzettség pedig inkább a nők szüleire jellemző. Eszerint tehát a férfiak, akik eljutnak a felsőoktatásba otthonról magasabb intézményesült kulturális tőkét hoznak, szüleik magasabban képzettek, a férfiak kevésbé mobilak, mint a nők.

Érdekes módon azonban az ISCED5 negyedéves adatbázisban a férfiak és nők szüleinek iskolai végzettségében nincs szignifikáns különbség (a táblázatot most a szignifikancia hiánya miatt nem közöljük), úgy tűnik a lányok szülei itt hasonlóan iskolázottak voltak, mint a fiúké. Mikor egy összevont mutatóval (elvégzett osztályok száma) mértük a szülők iskolai végzettségét, látható volt, hogy a lányok apáinak iskolai végzettsége magasabb, a fiúk apjának az iskolai végzettsége pedig alacsonyabb lett a negyedéves adatbázisban. Ugyanez az anyák esetén úgy jelenik meg, hogy a fiúk anyja iskolai végzettsége nem változott, míg a lányok anyjának iskolai végzettsége emelkedett a negyedéveseknél.

7. táblázat Az apa legmagasabb iskolai végzettsége nemenként (%) (AISZF és ISCED51)

Apa végzettsége:	Férfiak (AISZF)	Nők (AISZF)	Férfiak (ISCED51)	Nők (ISCED51)
8 ált. vagy kevesebb	7,3	7,6	3,1	2,5
Szakmunkásképző	45,4	59,9	25,6	32,9
Szakközépiskola	22,3	21,3	28,7	29,2
Gimnázium	11,5	7,6	11	10,6
Főiskola	9,2	2,2	10,4	11,9
Egyetem	4,2	1,3	21,2	12,9
N	260 (100)	314 (100)	453 (100)	952 (100)

A Chi-négyzet *******, illetve ****** szinten szignifikáns.

Az okoknál arra gyanakodtunk, hogy az oktatási expanzió következtében az elsőévesek (akik átlagosan egy évvel fiatalabbak, mint a mintabeli negyedévesek) között már megjelennek az alacsonyabban iskolázott szülővel rendelkező lányok is (főleg az anyák iskolai végzettségét tekintve). Ezt a feltevést erősíti, hogy a mintavételek idejére esik a költségtérítési helyek számának gyors növekedése, illetve az egyetemisták és főiskolások létszámának dinamikusan emelkedése, így az egy évvel fiatalabb elsőévesek összetétele kimutathatóan eltérhet az idősebb negyedévesekétől. Amikor azonban megnéztük a Debreceni Egyetem, a Nyíregyházi Főiskola és a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola diákszámának alakulását, azt láttuk, hogy a nappali tagozatos felvettek száma a Debreceni Egyetemen csak kissé emelkedett a megfelelő

korosztályt (2002, illetve 2003-ban felvetteket) tekintve⁷, míg a két főiskolán dinamikusabban bővült a nappalis felvettek létszáma. Úgy tűnik tehát, hogy a két főiskola létszám-bővülését részben az alacsonyabban iskolázott szülőktől származó lányok megjelenése okozza. (Mivel a nemek aránya nem tért el az elsős és negyedéves adatbázisban, a két főiskolán a fiúk létszáma is bővülhetett, méghozzá úgy, hogy a fiúk szüleinek iskolai végzettsége a bővülés során hasonló maradt.) Másik magyarázat lehet, hogy negyedévre az alacsonyan iskolázott szülőkkel rendelkező lányok morzsolódnak le, és így a fiúk és lányok szüleinek iskolai végzettsége hasonlóvá válik. Mivel azonban a fiú és lány arány nem változott a két ISCED5 adatbázisban, lemorzsolódás lehetett a fiúk körében is, de úgy, hogy a lemorzsolódó fiúk szüleinek iskolai végzettség szerinti összetétele nem tért el a bennmaradóktól.

A kulturális tőke fontos mutatói a szülők olvasási szokásai, amelyre úgy is tekinthetünk, mint a „magaskultúra” fogyasztásának a települési háttértől viszonylag független jellemzőjére. Vizsgált változóinkkal – a szülők olvasnak-e, milyen arányban olvasnak szépirodalmat – ezt a kérdést igyekeztünk körbejárni.

Az AISZF adatbázisban a fiúk anyja kicsit többet olvas (de a Chi-négyzet 0,089 szinten éppen nem volt már szignifikáns, a táblázatot ezért most nem mutatjuk be), egyébként nincs különbség a szülők olvasási szokásaiban.

Az első- és negyedéves adatbázisban adataink szerint az anyák többen olvasnak mindkét nem esetén, illetve szépirodalmat is többen olvasnak, de legtöbbit, illetve legtöbb szépirodalmat – ahogy majd látni fogjuk a dolgozat további részében – maguk a hallgatók olvasnak. A fiúk és lányok szülei között azonban nincs szignifikáns különbség az olvasási szokásokban, összességében hasonló arányban olvasnak nemenként az apák és az anyák, és hasonló arányban olvasnak szépirodalmat is (az adatokat a szignifikancia hiánya miatt most nem mutatjuk be).

Meglepő, hogy a lányok alacsonyabban iskolázott szülei ugyanannyit olvasnak, mint a fiúk szülei. Magyarázatunk szerint, az anyák kulturális tevékenysége sokkal határozottabban képes felhajtóerőt gyakorolni a fiatalok kulturális szokásaira és iskolai döntéseire. Az alacsonyabban iskolázott, azonban szépirodalmat rendszeresebben olvasó lányos anyák magatartását és hatását elemezve az előzetes szocializáció jellemző szituációja bontakozik ki előttünk. Ezek az anyák alacsonyabb iskolai végzettségük ellenére határozott és ambiciózus célt

⁷ A Debreceni Egyetemen a nappali tagozatos felvettek száma 2002-ben 3637, 2003-ban 3699 volt. A létszám-változások háttérében a változó oktatáspolitikai koncepciókra is gyanakodhadtunk, a 2002-es kormányváltás hirtelen felduzzasztotta a jelentkező és felvett létszámot, majd a következő évben a létszámnövekedés mérséklődött, és ezért volt csak kisszámú létszámnövekedés a Debreceni Egyetemen 2002 és 2003 között.

jelölnek ki, amelyhez maguk már csak a szokások szintjén képesek közelebb kerülni, lányaik azonban már intézményesült formájában is fogják birtokolni a kulturális tőkét.

3.3.2. A férfiak és nők anyagi háttere

Az anyagi háttér vizsgálatánál külön elemeztük az objektív helyzetet, és annak szubjektív megítélését nemenként. Elsőként az anyagi háttér objektív mutatóit vizsgáltuk. Az egyik ilyen mutató az lehet, hogy hányan osztoznak a család bevételein. A vizsgált térségben az ország többi részeihez képest viszonylag magas a családok gyermekszáma. Ebben a hátrányos helyzetű térségben tehát többszörösen alacsonyabb az egy főre jutó jövedelem, melynek nem elhanyagolható szerepe juthat a továbbtanulással kapcsolatos döntéshozatalban. Ezért kísértük figyelemmel a családban lévő testvérek számát, valamint az egy háztartásban élők számát, melyeket az anyagi háttér fontos mutatóinak tekintettünk.

A testvérek száma és az egy háztartásban élők száma nem tér el nemenként sem az AISZF adatbázisban, sem az ISCED5 első- és negyedévesei között (az adatokat most nem mutatjuk be). Látható volt, hogy bár a férfi hallgatóknak valamivel kevesebb testvérükkel kell osztozniuk a szülők jövedelmének tanulmányokra felszabadítható részén, azt mondhatjuk, hogy sem a testvérek száma, sem az egy háztartásban élők száma nem tér el jelentősen a két nemnél.

Hogy az objektív anyagi helyzetről teljesebb képet kapjunk megvizsgáltuk 10 tartós fogyasztási cikkel való ellátottságot nemenként. (Van-e a szülei tulajdonában gépkocsi, saját lakás, családi ház, telek, nyaraló, számítógép, Hi-fi torony, CD lejátszó, DVD lejátszó és mobiltelefon?) A 10 változóból egy összevont anyagi helyzet mutatót képeztünk, ennek nemenkénti átlagát mutatják a következő táblázatok.

8. táblázat Az objektív anyagi helyzet mutató (1–10) átlaga nemenként (10 tartós fogyasztási cikkel való rendelkezés alapján)

	AISZF	ISCED51	ISCED54
Férfiak (N)	5,91 (273)	5,99 (480)	6,97 (243)
Nők (N)	4,79 (321)	5,55 (994)	6,47 (526)
Anova	Szign.	Szign.	Szign.

Az anyagi helyzet ezen objektív mutatói szerint szignifikánsan jobb a fiúk helyzete mind az AISZF, mind az ISCED5 két adatbázisában. Látható az is, hogy az AISZF képzésben résztvevők valamivel rosszabb anyagi helyzetben vannak, mint az ISCED5 elsőéves hallgatói, illetve a negyedévesek helyzete a legkedvezőbb. (Ennek oka lehet a kérdőív lekérdezésének időbeli sorrendje.)

Az ISCED51 adatbázis részletes adatai szerint a férfiaknak a legtöbb mutatóban jobb az objektív anyagi helyzete, a nők között egyedül több családi ház fordult elő, és kevesebb a saját lakás, ennek oka feltehetőleg az, hogy közöttük több a kisvárosi, falusi lakos. Összességében az anyagi helyzet ezen objektív mutatója szerint többet kellett felmutatniuk a férfiaknak, hogy bekerüljenek a felsőoktatásba.

A továbbiakban az anyagi helyzet szubjektív megítélésének nemek szerinti alakulását elemezzük. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy romlónak vagy javulónak látják-e a férfi és a női hallgatók a család anyagi helyzetét a 10 évvel ezelőttihez képest.

9. táblázat Az anyagi helyzet szubjektív megítélése nemek szerint (ISCED5 negyedévesek)

	Férfiak	Nők	Anova
Jobban él-e mint tíz éve (átlag)	2,21	2,01	Szign.
N	255 fő	543 fő	

1: rosszabb lett a helyzetük, 2: ugyanolyan, 3: jobb lett, a táblázatban ezek átlaga szerepel.

Az anyagi helyzet szubjektív megítélését mutató „mint 10 éve?” kérdésre adott válasz nemenként nem tért el szignifikánsan sem az AISZF adatbázisban, sem az ISCED5 elsőévesei között. (Az adatokat most nem mutatjuk be.) Azonban érdekes eredmény, hogy a lányok a gyengébb objektív gazdasági tőkemutatók ellenére optimistábban ítélik meg az anyagi helyzetüket (a helyzetüket a fiúkhöz hasonlónak érzik). A negyedéves adatbázisban azonban a fiúk nem csak objektíve, de szubjektíve is jobbnak érzik anyagi helyzetüket a lányokhoz képest, tehát ekkorra már nem érvényesül a lányok optimizmusa (lásd a 9. táblázatot).

Adataink arról is nyújtanak információt, hogy a diákok szerint előfordulnak-e a családban anyagi gondok. (Ez a mutató is az anyagi helyzet szubjektív megítélését mutatja.)

10. táblázat Előfordulnak-e a családban anyagi gondok (%) (ISCED5 negyedévesek)

	Férfiak	Nők	Chi-négyzet
Előfordulnak-e anyagi gondok (%)	26,4	34,6	*
N	277 fő	570 fő	

Az AISZF képzésben és az elsőéves egyetemisták és főiskolások között a fiúk és lányok körében saját megítélésük szerint hasonló arányban fordulnak elő anyagi gondok. (Pedig a lányok objektív helyzete kedvezőtlenebb.) A negyedévesek körében azonban itt is megszűnik a lányok optimizmusa, a fiúk kedvezőbb anyagi helyzetüket szignifikánsan kedvezőbbnek is látják, körükben ritkább, hogy anyagi gondok forduljanak elő.

3.3.3. A hallgatók állandó lakhelye

Ebben a hátrányos helyzetű régióban különösen figyelemre méltó szempont a hallgatók állandó lakhelyének településtípusa, mivel az egyes kisvárosok, falvak vagy akár egész kistérségek vannak olyan helyzetben, hogy a munkanélküliség mellett az infrastruktúra, a szolgáltatások és a kulturális lehetőségek teljes hiánya szorongatja az ottlakókat.

Már a kulturális fogyasztásnál felmerült, hogy a diákok állandó lakhelyének településtípusa fontos háttértényező lehet. Nézzük most a nemenkénti megoszlást:

11. táblázat A hallgatók állandó lakhelyének megoszlása nemek szerint (%) (AISZF és ISCED51 adatbázis)

	Férfiak (AISZF)	Nők (AISZF)	Férfiak (ISCED51)	Nők (ISCED51)
Tanya és falu	31,6	43,9	27,3	31,6
Kisebb város	48	45,5	30,6	34,7
Megyeszékhely	18,9	10,6	40,8	32,5
Főváros	1,5	0	1,3	1,1
N	275 (100)	321 (100)	458 (100)	967 (100)

*Chi-négyzet mindkét esetben * szinten szignifikáns.*

A lakóhely településtípusát tekintve is a fiúk vannak kedvezőbb helyzetben, mind az AISZF, mind az elsős adatbázisban (ez összhangban van a férfihátrány hipotézissel). A két adatbázis adatai szerint a férfiaknak előnyösebb lakhely kellett a bejutáshoz, több köztük a megyeszékhelyi, fővárosi lakos, és kevesebb a kisebb városokban, falvakban élő. Azonban eredményeink szerint a negyedéves fiúk és lányok lakhelyének településtípusa nem tér el szignifikánsan (a táblázatot most a szignifikancia hiánya miatt nem közöljük). A magyarázat során azt feltételeztük, hogy elképzelhető, hogy negyedévre a lányok lakhelyét változtattak, és emiatt lett kedvezőbb lakhelyük településtípusa.

3.3.4. A kapcsolati tőkék nemi különbségei⁸

Az elsőéves hallgatók körében készült vizsgálat természetesen arra a kérdésre is kereste a választ, hogy miért jelentkeztek ezek a fiatalok a választott felsőfokú oktatási intézménybe. Bár jól tudjuk, hogy az okok egy része rejtve marad a cselekvő előtt is, azonban meg kell elégednünk annak feltárásával, hogy mivel

⁸ Ezt a részt, Pusztai Gabriellával közösen állítottuk össze, és csak az ISCED51 adatbázist vizsgáltuk.

magyarázzák ezeket a döntéseiket.⁹ A magyarázatok gyakoriságát tekintve az volt a legrangosabb válasz, hogy a választott felsőoktatási intézményben megtalálta azt a szakot, ami érdekli. A második leggyakoribb érv felhívja a figyelmünket arra, hogy a felsőoktatási intézményhálózat megfelelő sűrűsége igen fontos lenne a fiatalok számára. Az állandó lakóhely közelében elérhető intézmény különösen a hátrányosabb helyzetű tanulók számára fontos, s a hátrányos helyzetű térségek felsőoktatási kínálatának elszegényítése ezeknek a fiataloknak a továbbtanulási esélyeit minimálisra csökkenti (Kozma 2002b). Csak a harmadik leggyakoribb ok a korábbi tanulmányi eredmények mérlegelése, amelynek végiggondolása mögött nyilván racionális kalkuláció van, amelynek során a befektetések, és az eddigi nyereség összevetése gyanítható (Boudon 1981). Az első három népszerű magyarázat lényegében nem lepett meg bennünket, bár a területi szempont fontossága talán ritkábban kimutatott jelenség. A negyedik leggyakoribb szempont azonban a korábbi vizsgálatokban kevésbé elemzett szempont felé kalauzolta figyelmünket. Ugyanis a szülők, rokonok véleményének erőteljes hatásáról eddig azt hittük, hogy észrevétlenül működő tőkefajtaként lappang a tanuló közvetlen környezetben, s nem gondoltuk, hogy ennyire tudatosul a fiatalokban ez a hatás. Az ötödik leggyakoribb magyarázat a felsőoktatási tanulmányok azon vonására mutat rá, hogy sok fiatal számára az általánossá vált középiskolai oktatás után moratóriumot jelent a nagy végleges élettervek kovácsolásáig nyerhető gondolkodási idő. A barátok és osztálytársak példájának követése a hatodik helyen szerepelt a fontossági sorrendben, de jelentős számú fiatal befolyásolt ez a szempont. A hetedik érv – a munkavállalás elkerülése – már kevesek véleményét tükrözi, de a bizonytalanok táborának egy másik típusát jeleníti meg, mint az ötödiknek említett, s ezért fontosnak tartjuk itt kiemelni.

A fenti magyarázatokat jelen tanulmányunkban elsősorban abból a szempontból vizsgáltuk, hogy van-e jelentős különbség a fiúk és a lányok válaszaiban. A hét leggyakoribb ok közül négyet találtunk, ahol jellegzetesen eltért a fiúk és a lányok válaszaiknak mintázata. Ez nemcsak azt jelentette, hogy eltérő arányban választották ki az egyes okokat, hanem azt is, hogy eltért a sorrend az egyes érvek fontosságának megítélésében. A négy szempont közül kettő – a szak iránti érdeklődés és a tanulmányi eredmények figyelembe vétele – a lányok számára fontosabb volt, mint a fiúk számára. Másik kettő – a barátok

⁹ A hallgatók intézmény- és szakválasztási motivációinak fontossági sorrendjét az előzetes próbavizsgálat során kiszűrt válaszvariációk rangsorolásával tártuk fel. A kérdőívben az „amikor a továbbtanulásról döntöttél, milyen megfontolásból választottad ezt a felsőfokú intézményt” kérdésre adott válaszokat elemeztük. Itt 12 válaszlehetőség szerepelt, ebből öt válaszlehetőséget jelöltek be a hallgatók, és ezek előfordulási gyakoriságát vettük alapul az elemzésben.

és osztálytársak követése, valamint a munkavállalás elkerülése – viszont a fiúk számára jelentett meggyőzőbb érvet. Ez összességében azt jelentette, hogy a fiúk körében a közvetlen környezetük, szüleik, rokonaik, barátai, osztálytársaik felsőfokú továbbtanulásuk irányára gyakorolt hatása fontosabbnak tűnt a lányokénál. Megjegyezzük, hogy ez a sorrend nem változik attól függően sem, hogy határon inneni vagy a határ túloldalán működő felsőoktatási intézmény hallgatóiról van szó.

Meglehet, hogy mindkét nem válasza a maguk logikája szerint racionálisnak tűnnek, azonban az igazi eltérés a két nem között abban áll, hogy a lányok motivációi az oktatási rendszerben hatékony munkára ösztönöznek, a fiúkéi viszont rendszeridegen, nem kifejezetten facilitáló motivációk az oktatásban, inkább bizonytalanságról árulkodnak, mint eltántoríthatatlan felfelé törekvésről.

12. táblázat A felsőoktatási intézmény kiválasztásának okai fontossági sorrendben és nemenként (%)

	Férfiak	Nők	Összesen	Chi-négyzet
1. Itt van olyan szak, amelyik érdekelte	80,6	86,3	84,4	**
2. Intézmény közelsége	57,2	55,3	54,3	NS
3. Tanulmányi eredményei	45,8	54,0	51,3	**
4. Szülők, rokonok véleménye	47,2	49,6	50,8	NS
5. Kiderüljön, mihez van tehetsége	44,9	48,0	49,6	NS
6. Barátai, osztálytársai is ide jelentkeztek	45,3	38,4	40,6	**
7. Amíg ide jár, nem kell dolgoznia	24,1	17,4	19,6	**

A bizalmas kapcsolatokon alapuló támogató kör

Miután a kapcsolati szempont megjelenésére felfigyeltünk, arra voltunk kíváncsiak, hogy van-e a nemek között eltérés abból a szempontból, hogy milyen méretű támogató kör veszi körül őket. A támogató kör kitapintására két kérdést alkalmaztunk: az egyik arra vonatkozott, hogy kivel beszélheti meg magánéleti problémáit, a másik pedig arra, hogy kivel oszthatja meg tanulmányi- és karrierkérdéseit a hallgató. A feldolgozás során egyrészt külön-külön is elemeztük a két kérdést, másrészt egy összevont támogatói kör indexet is létrehoztunk. Az előző kérdésre kapott válaszok alapján azt feltételeztük, hogy a kapcsolati szempontot fontosnak tartó fiúk körül nagyobb, erősebb, talán stabilabb lesz a támogató kör, azonban megállapítható volt, hogy ebben

a tekintetben a lányok háttere erősebb, s mind magánéleti, mind tanulmányi ügyekben szignifikánsan több emberhez fordulhatnak, mint a fiúk. Mint a táblázat mutatja, a lányok magánéleti kérdésekben jelentősen, tanulmányi kérdésekben valamivel nagyobb körtől kérhetnek tanácsot.

13. táblázat A fiatalokat körülvevő támogató kör mérete átlagokban

	Férfiak	Nők
Magánéleti kérdésekben tanácsot adók száma (átlag)	2,1	2,4
Tanulmányokkal kapcsolatban tanácsot adók száma (átlag)	2,2	2,4
Támogatók összesen (átlag)	4,3	4,7
N	480	994

Az ANOVA tesztek szignifikánsak.

Az egyént körülvevő környezet fontos eleme a tanácsadáson túl a szabadidős tevékenységekben létrejövő közösség. A baráti kör összetételét, stabilitását fontos tényezőnek tekinthetjük (Coleman 1990). Jelen adatbázis módot ad arra, hogy az utóbbi szempont alakulását megfigyelhessük. A szabadidő eltöltésének társas vonatkozásait vizsgálva azt kívántuk megfigyelni, hogy melyik nemre jellemzőbbek a stabil, állandó kapcsolatok ebben a tevékenységben. Az adatok azt mutatták, hogy a lányok nagyobb arányban töltik el jelenlegi barátaikkal a szabadidejüket, s a fiúk szívesen fordulnak e célból jelenlegi barátaik mellett gyerekkori barátaikhoz vagy osztálytársaikhoz és másokhoz. Összességében úgy tűnik, hogy a lányok körében stabilabbak a közeli kapcsolatok, mint a fiúknál.

14. táblázat A szabadidős tevékenységek társas vonatkozásai nemek szerint (%)

	Férfiak	Nők
Jelenlegi barátaival	43,5	55,4
Változó összetételű társasággal	56,5	44,6
N	480 (100)	994 (100)

A Chi-négyzet *** szinten szignifikáns.

A szabadidős tevékenységek társas vonatkozásai között nemcsak a szórakozó partnerekre kell gondolnunk, hanem arra is, hogy más tevékenységekben milyen közösség tagjaként vesz részt a tevékenységekben a fiatal. Az utóbbi évek adatai azt mutatták, hogy a hazai fiatalok részvétele az egyesületi életben és önkéntes szervezetekben meglehetősen ritka. Ebből a civil szférából egyedül az egyházak fiatal tagsága tekinthető észrevehető lélekszámú társaságnak (Gazsó-Szabó 2002). Az egyesületi és önkéntes szerveződések világának meglehetősen feltáratlan, de valószínűleg gazdag rétegét képezik az egyházak környékén létrejövő ifjúsági szerveződések, amelyek jelen témánk szempontjából

azért érdekesek, mert olyan kapcsolatrendszereket alkothatnak a fiatalok körül, amelyet a network-elemzésekben erős kötésnek vagy kulturális szempontból zárt formációnak tartanak éppen amiatt, mert a tagok értékrend és normák vonatkozásában kvázi egyöntetűséget mutatnak. Mivel a rendelkezésre álló adatok lehetővé tették, megvizsgáltuk azt, hogy a fiúk és a lányok vallási közösségi háttere hogyan alakul. Valószínűnek tartottuk, hogy a lányok előnye ezen a téren is jelentős lesz, hiszen a nemek közötti aktivitás különbségei jól ismertek a vallásszociológiai kutatásokból.

A fiatalok egynegyede rendszeresen templomba jár ebben a mintában, ami a határon túli fiatalok arányokat javító hatásával magyarázható. Ha csak a hazai hallgatókat nézzük, akkor a hallgatók 20%-a rendszeres templomba járó, így ebben a körben jelentősebb aktivitásról beszélhetünk, mint a hazai népesség körében, vagy mint a kortársaknál általában. Amikor a nemek közötti különbségeket vagy hasonlóságokat keressük, azt látjuk, hogy a lányok valamivel gyakrabban járnának templomba, de a különbség nem szignifikáns, legfeljebb akkor, ha a nagy ünnepi templomba járást vizsgáljuk, ami viszont nem az erős, kohézív kapcsolatokat erősíti, hanem inkább gyenge kötésekkel teremthet. A hallgató szertartásokban való részvétele is az előbbi tapasztalatot erősíti meg. A ritkábban áldozó és úrvacsorázó hallgatók aránya megegyezik a nagy ünnepeken járók arányával, s itt is a lányok előnye tapasztalható. A kisközöségi tagság a lányoknál kicsivel magasabb 13,3%, a fiúk 11,1%-os tagságánál, s ezzel egybevág az egyetemen, főiskolán működő ifjúsági közösség életébe való bekapcsolódás szándékának terve is. Tény az, hogy a fiúk és a lányok között nem mutatható ki jelentős különbség a vallásos szervezetekben való részvétel szempontjából.

15. táblázat Részvétel a különböző közösségi jellegű vallási tevékenységekben (%)

	Férfiak	Nők
Rendszeres, gyakori templomba járó	24,0	26,8
Nagy ünnepi templomba járó	20,0	26,0
Szertartásokban részt vevő	35,0	47,5
N	480	994

A Chi-négyzet nem szignifikáns.

A gyenge kötések jelenléte

Megvizsgáltuk, hogy a hallgatók milyen jellegzetes társadalmi helyzeteket, szubkultúrát megtestesítő személyekkel érintkeznek, van-e a családjukban, baráti vagy ismeretségi körükben néhány olyan társadalmi szereplő, akivel való kapcsolattartás a korábbi vizsgálatok szerint társadalmilag orientálhatja

a hallgatót.¹⁰ Mindkét nem esetében azt tapasztaltuk, hogy a magasabban kvalifikált szülőknek és gyermekeiknek több magas státusú szereplő felé van kapcsolata, az alacsonyabban kvalifikáltaknak pedig több alacsony státusú felé. Feltételezésünk szerint a felsőoktatásba bekerülő lányok inkább a saját családjuk kulturális háttérének megfelelően kevesebb társadalmilag felfelé ívelő kapcsolattal, a felsőoktatásba bejutó fiúk pedig több előnyös kapcsolattal rendelkeznek. Aprólékosan végigtekintve az adatokon meglepő tapasztalat, hogy másképpen tér el a fiúk és a lányok kapcsolatrendszere, s éppen fordított orientáció képe bontakozik ki előttünk nemek szerint. A lányoknál több az egyetemi, főiskolai hallgató, a diplomás, a vallásgyakorló ember és a fővárosi lakos a kapcsolathálóban. A fiúk körében viszont a külföldön dolgozó ember, a külföldi állampolgár, a sikeres üzletember, a vezető beosztású ember, a munkanélküli és az illegális kereskedelemmel foglalkozó ember tekintetében mutatkozott eltérés az átlagos viszonyoktól. A lányokhoz képest tehát a fiúk kapcsolatrendszerének – függetlenül attól, hogy az ő szüleik iskolázottabbak – kevesebb felhajtóerő forrása volt.

¹⁰ Az egyéni koncepció alapján készült, de immár többször kipróbált kérdésblokkban tizenkét társadalmi szereplőt soroltunk fel, ezek között olyanokat, akik az iskolarendszerben boldogultak, mások nem feltétlenül a tanulányaik révén jutottak előre, megint mások pedig kiléptek az általánosan megszokott keretek közül (Pusztai 2005). Kérdésünk volt, hogy előfordul-e a családban, baráti körben, illetve az ismerősök között az adott társadalmi szereplő.

16. táblázat A hallgatók kapcsolatrendszerének összetevői nemek szerint (%)

	Családban		Baráti körben		Ismerősök közt	
	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
Egyetemi hallgató	61,0	64,3	76,9	73,5	8,1	13,9***
Főiskolai hallgató	55,4	64,2**	72,9	71,5	12,9	14,4
Diplomás ember	82,7	85,1	43,5	43,0	27,1	32,4**
Külföldön dolgozó ember	59,0**	53,0	30,8*	26,6	21,7	23,7
Külföldi állampolgár	50,4*	44,8	24,4	21,6	21,0	18,8
Vallásgyakorló ember	59,4	64,2*	32,5	34,0	19,4	23,5*
Pap/lelkész	26,3	28,3	16,3	12,8	13,8	14,9
Sikerés üzletember	55,8	59,5	23,3**	18,0	24,8	22,9
Fővárosi lakos	58,1	65,7**	33,5	32,8	19,8	24,0**
Vezető beosztású ember	69,6	72,4	24,2**	18,8	25,8	25,7
Munkanélküli	54,6	52,5	26,3**	20,8	19	19,7
Illegális kereskedelemmel foglalkozó ember	20,0***	13,1	15,8***	8,4	11,5***	7,3
Országgyűlési képviselő	14,2	10,8	3,5	3,1	6	5,7

A sötét háttér jelöli a szignifikánsan nagyobb arányokat, a Chi-négyzet szignifikancia szintjét pedig a szokásos ***, **, * jelöli.

Talán nem túl merész feltételezés, hogy a fiatalok perspektíváit nagymértékben meghatározzák azok a pályák, amiket a családi, baráti és ismeretségi körükben maguk előtt látnak, s saját jövőstratégiáik kialakításában messzemenő hatása lehet ezeknek. Ezért tartottuk fontosnak e kérdés vizsgálatát. Eredményeink szerint a lányok átlagnál gyakoribb kapcsolataira jellemző a társadalmi fel-emelkedést jósó vertikális orientáció, amely az oktatás révén előrejutottak irányába mutat (egyetemi, főiskolai hallgatók, diplomások). A fiúk tipikus kapcsolatai jellegzetesen olyan szereplők, akiket nem azért tartanak számon, mert kiemelkedő volt az iskolai pályafutásuk. Azokat jegyzi többen, akik kiléptek a számukra adott földrajzi, társadalmi keretek közül (külföldön dolgoznak, illegális kereskedelemmel foglalkoznak, munkanélküliek), vagy azokat, akik sikeresek lettek, de nem tudni, hogy ebben milyen szerepe volt az iskolázottságuknak. Vagyis abból, hogy az előnyösebb társadalmi helyzetű, kvalifikáltabb családokból való fiúk kevesebb fontosságot tulajdonítanak a tanulmányoknak, mint az alacsonyabb státusúak lányai, arra következtethetünk, hogy a kevésbé iskolázott szülők fiai valószínűleg ennél még kevesebbet törődhetnek a tanulmányi pályafutásukkal, mint a hasonló helyzetű lányok.

3.4. A férfiak és nők társadalmi háttere a középfokú oktatásban

A felsőfokú képzésben a fiúk társadalmi helyzete kedvezőbb volt, kisebb társadalmi mobilitás jellemző rájuk, tehát teljesült a férfihátrány hipotézis. Most a középiskolások (leendő érettségizők és szakmunkások) körében is megnézzük, mennyiben tér el a fiúk és lányok társadalmi háttere.

3.4.1. A férfiak és nők társadalmi hátterének különbségei az érettségit adó képzésben

A középiskolások társadalmi hátterének vizsgálatához a „Középiskolások továbbtanulási tervei egy határmenti régióban” című kutatás adatbázisát használtuk fel. Adataink többsége (90%-a) gimnazistákra vonatkozik, a szakközépiskolásokra vonatkozóan sajnos nem rendelkezünk megbízható adatokkal.¹¹ A lányok aránya kb. 60% volt.¹²

A kulturális háttér fontos mutatója a szülők iskolai végzettsége, amit az elég magas adathiány (25–30%) ellenére megvizsgáltunk. Ezután következtek a magas kultúrában való részvételt mutató szülők olvasási szokásai, majd az állandó lakóhely településtípusa után rátérünk az anyagi háttérre.¹³

A szülők iskolázottsága és az olvasási szokásaik nem különböztek nemenként, és a lakóhely településtípusa is hasonló volt a fiúknál és a lányoknál. Egyedül az anyagi háttérben volt különbség nemenként.

17. táblázat A középiskolások (gimnazisták) anyagi háttere nemenként (átlagok)*

	Fiúk	Lányok	ANOVA
Testvérszám (átlag) (N)	2,1 (508)	2,27 (764)	**
Szubanyagig (átlag) (N)	2,41 (441)	2,3 (653)	*
Tulajdon (átlag) (N)	6,55 (574)	6,18 (860)	**

* Tulajdon: Tartós fogyasztási cikkekkel való rendelkezés összevont indexének (1–10) átlaga, Szubanyagig: „Jobban élnek-e mint 10 éve?” változó átlagai (1: rosszabbul él, 2: nem változott, 3: jobban él).

A lányok anyagi helyzete kedvezőtlenebb, több testvérük van, kevesebb tartós fogyasztási eszközzel rendelkeznek, és szubjektíve is rosszabbnak érzik hely-

¹¹ A szakközépiskolákban napjainkban 50–50% a fiúk és lányok aránya.

¹² A 60%-os nőtöbbség a korábbi Regionális Egyetem kutatás AISZF képzése és az egyetemistái adatai közé esik (54%, illetve 67% közé).

¹³ Az anyagi háttérrel hasonlóan a felsőfokú adatbázishoz három mutatóval mértük, a testvérek számával, a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságot mérő „tulajdon” nevű összevont indexszel, ami az objektív anyagi helyzetet mutatja (rendelkezik-e a család saját lakással, gépkocsival, nyaralóval, telekkel, családi házzal, számítógéppel, DVD-vel, CD lejátszóval, Hi-fi toronnyal, mobiltelefonnal, illetve mosogatógéppel), és végül a jobban él-e családjuk, mint tíz éve, szubjektív anyagi helyzet változóval.

zetüket (a jobban él-e, mint 10 éve kérdés szerint). Az érettségit adó képzésben tehát a fiúk a racionális döntéseméleti modell szerint viselkedtek, csak jobb anyagi háttérrel tanulnak tovább középfokon, az anyagi háttér vonatkozásában mobilitásuk kisebb volt.

3.4.2. A férfiak és nők társadalmi háttérének különbségei a szakmunkás-képzésben

A férfihátrány hipotézis szerint – melyet adatokkal is alátámasztottunk – a gimnáziumokban és a felsőoktatásban tanuló fiúk társadalmi mobilitása kisebb, mint a lányoké, és azt feltételeztük, hogy a lányokhoz hasonló rosszabb háttérű fiúkat a szakmunkás-képzésben találhatjuk meg. Ennek ellenőrzésére megnéztük a fiúk és lányok háttérmutatóit ebben a képzési formában is. Ehhez a „Szakmunkás-képzés és lemorzsolódás” 2008 OKM – SzCsM kutatás (témavezető: Fehérvári Anikó) adatbázisából leválogatott adatokat használtuk fel.

Az előzetes adatokból látható volt, hogy a minta 60%-a fiú, tehát jogos volt a feltevés, miszerint a fiúk nagyobb része választja a szakmunkás-képzést az általános iskola befejezése után, a lányokhoz képest. Ennek háttérében az állhat, hogy úgy gondolják, így nagyobb esélyük van egy jó állás (szakma) megszerzésére, mint ha egy sima érettségit szereznek, sajnos azonban ezzel elzárják magunktól a felsőfokú továbbtanulás lehetőségét is.

Zinnecker (1993) szerint az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása elsősorban a jobb szociokulturális helyzetű fiatalok körében figyelhető meg, a hátrányos helyzetű fiatalokra a rövid ifjúsági korszak a jellemző. Erre Gábor és Molnár (1993) is felhívta a figyelmet magyarországi és németországi összehasonlító vizsgálatában. Ha a diákok nemét is figyelembe vesszük, kutatásaink azt mutatják, hogy az általános iskola után a hátrányos helyzetű fiúkra inkább a rövid ifjúsági korszak a jellemző, a szakmunkás-képzést választják az érettségit adó képzés helyett, míg a lányok hátrányos helyzetük ellenére szakközépiskolákban vagy gimnáziumban tanulnak, illetve többen jutnak el a felsőfokú képzésbe is, tehát ifjúsági életszakaszuk hosszabb. A nemek közti polarizáltság az ifjúsági életszakasz hosszában Zinnecker és Gáborék vizsgálata szerint a németországi fiatalok körében kisebb volt, mint Magyarországon, mivel a fiúk és lányok viszonyai, beállítódása jobban hasonlított egymáshoz.

Liskó (2003b) szerint a szakmunkás-képzők korábbi mobilitási funkciója, miszerint a szakmával nem rendelkező szülők gyerekeinek nyújtott felemelkedési lehetőséget, megváltozott. Mára, ha a szülő iskolázottságát nézzük, inkább a reprodukciós funkció erős, a szakmunkások gyerekei tanulnak itt tovább. Ha azonban a szülő tényleges foglalkozását és munkaerőpiaci helyzetét is figyelembe vesszük, látható, hogy a munkanélküli szülők, illetve azok a szülők,

akik végzettségükhöz képest alacsonyabb presztízsű foglalkozással rendelkeznek, felülreprezentáltak a szakmunkás tanulók között, tehát mégis jelen van a mobilitási funkció is. Liskó (2003b) további eredményei szerint a szakmunkás bizonyítványt a tanulók közel fele nem tekinti végső „papírnak”, sokan akarnak érettségit, esetleg felsőfokú diplomát is szerezni a végzés után. Ezért manapság nem támogatható az a cél, mely a szakmunkásképzést „zsákutcás” képzési formára redukálja, szükség lenne ebben a képzési formában is lehetőséget adni az érettségi megszerzésére, és így nem vágnánk el az utat a felsőoktatástól sem. Ezáltal jobban megvalósulna a képzés mobilitási funkciója is.

Nézzük most a szakmunkásképzésben tanuló fiúk és lányok szüleinek iskolai végzettségében lévő különbségeket, melyet a fent említett magyarországi országos kutatás adataiból számítottunk:

18. táblázat A szakmunkásképzésben tanulók szüleinek iskolai végzettsége nemek szerint (%)

Apa és anya iskolázottsága	A fiúk apja	A lányok apja	A fiúk anyja	A lányok anyja
8 általánosnál kevesebb	1,6	2,1	2,6	3,3
8 általános	18,6	27,1	25	36,6
Szakmunkásképző	47,4	45,4	32,2	33,6
Technikum, szakközépiskola	14,6	10	15,1	12
Gimnázium	2,8	1,9	8,7	5,3
Főiskola	3,4	2,6	7,1	2,8
Egyetem	2,1	0,9	1,9	0,8
Nem tudja	9,6	10	7,4	5,5
N	2507 (100)	1637 (100)	2576 (100)	1730 (100)

A Chi-négyzet mindkét esetben *** szinten szignifikáns.

Látható, hogy az apák esetén inkább a reprodukciós funkció (szakmunkás végzettségű apák) jellemző, míg az anyák esetén több a 8 általános végzettség, tehát jelen van a mobilitási funkció.¹⁴ A nemenkénti különbségeket tekintve látható, hogy a lányok szülei kevésbé iskolázottak (főleg az anyák). A lányok apja nagyobb arányban általános iskolai végzettségű, míg a fiúk apái körében több a szakmunkás végzettség. Az anyák esetén szembeűnő, hogy a fiúk anyái körében – a lányokhoz képest – elég jelentős a szakközépiskolai, gimnáziumi és főiskolai végzettség, míg a lányok anyái többen csak 8 általános végzettséggel rendelkeznek. Az, hogy a fiúknak a szakmunkásképzésben jobb a kulturális háttere összhangban van a *férfihátrány hipotézis*ünkkel, a fiúk jobb háttérrel is

¹⁴ Köztudott, hogy a nők kevesebben szereztek szakképzettséget, és alulreprezentáltak voltak a szakmunkásképzésben (lásd a történeti részt), ebből is adódik az anyák és apák végzettsége közti különbség.

a szakmunkásképzésben tanulnak, míg a jobb háttérű lányokat feltehetőleg a középfokú képzés más intézményeiben találhatjuk.

Ha megnézzük az állandó lakóhely településtípusát, látható, hogy a szakmunkás tanulók többsége kisebb városból vagy községből származik, és nemek szerint nincs lényeges különbség. Az anyagi helyzet-mutatók azonban jelentősen különböznek nemenként:

19. táblázat A szakmunkásképzésben tanulók anyagi javakkal való ellátottsága nemek szerint

Van-e	Fiúk	Lányok	N	Chi-négyzet
Nyaráló	13,9 %	9,2%	4392	***
Autó	68,8 %	58,7 %	4394	***
Automata mosógép	87,5 %	81,8 %	4394	***
Színes TV	99,2 %	99,3 %	4393	NS
DVD	94,8 %	93,3 %	4394	*
CD lejátszó	91,6 %	86,8 %	4393	***
Telefon	97,5 %	96,1 %	4393	**
Számítógép	85,2 %	76 %	4391	***
Internet	58,4 %	49,5 %	4391	***

Amint látható, egyedül színes tévével rendelkeznek hasonló arányban a lányok és a fiúk (gyakorlatilag minden háztartás rendelkezik vele), a többi tartós fogyasztási cikkel a fiúk rendelkeznek gyakrabban.¹⁵ Az anyagi helyzet ezen objektív mutatója szerint is tehát megerősíthetjük a *férfihátrány hipotézist*, a fiúk a lányoknál jobb anyagi háttérrel vannak jelen a szakmunkásképzésben, és a jó anyagi háttér ellenére nagy részük nem tanul tovább a magasabb szintű képzésben.

Az anyagi helyzet szubjektív megítélését két változóval is mérhetjük: az „Előfordul-e, hogy a család pénzzavarba kerül hó végén?” és az „Osztálytársakhoz képesti helyzet” kérdéssel.

¹⁵ Legnagyobb különbség az autó, a számítógép és az internettel való rendelkezésben van. Ez utóbbi két mutatóban levő fiúelőny összhangban van későbbi eredményeinkkel, miszerint a fiúkra inkább jellemző a számítógép- és internethasználat.

20. táblázat A szakmunkásképzésben tanulók szubjektív anyagi helyzete nemek szerint (Előfordul-e, hogy a család pénzzavarba kerül hó végén?) (%)

	Fiúk	Lányok
Nem fordult elő	37,7	26,2
Nagyon ritkán	31	35,9
Évente párszor	9,2	7,4
Évente többször	4,6	5,5
Minden hónapban	4,3	10
Nem tudja	13,2	14,9
N	2607 (100)	1735 (100)

*Chi-négyzet *** szinten szignifikáns.*

Látható, hogy anyagi problémákkal a lányok küzdenek gyakrabban. Míg a fiúk esetén több mint egyharmad mondta, hogy nem fordulnak elő anyagi gondok, a lányoknál ez az arány csak 26%. A minden hónapban jelentkező anyagi gondok a lányoknál több mint kétszer olyan gyakoriak, mint a fiúknál a diákok elmondása szerint.

21. táblázat A szakmunkásképzésben tanulók szubjektív anyagi helyzete nemek szerint (Az osztálytársakhoz képesti helyzet) (%)

	Fiúk	Lányok
Sokkal szegényebb	1,3	1,2
Szegényebb, mint a többség	4,5	6,3
A többségnek megfelelő	70,5	71,6
Valamivel jobb, mint a többség	17,9	17,2
Sokkal jobb, mint a többség	5,9	3,7
N	2543 (100)	1692 (100)

*Chi-négyzet ** szinten szignifikáns.*

Az osztálytársakhoz viszonyított helyzetet tekintve, míg a lányok – a fiúkhoz képest – másfélszer annyian mondták, hogy szegényebbek, mint a többség, addig a fiúk többen állítják, hogy sokkal jobb helyzetben vannak, mint a többiek. (A válaszolók többsége a többségnek megfelelő anyagi helyzetről számolt be, és ezt a választ a fiúk és lányok hasonló, kb. 70%-os arányban választották.)

Összességében a szakmunkásképzésben a fiúk szülei iskolázottabbak voltak, emellett a fiúk kedvezőbbnek érzik az objektíve is jobb anyagi helyzetüket. A *férfihátrány hipotézis* tehát ebben a vonatkozásban is megerősítést nyert. A szakmunkásképzésben is jobb a fiúk társadalmi háttere, mobilitásuk kisebb, mint a lányoké, a lányok jobb háttérrel a középfok más intézményeiben tanulnak tovább.

3.5. Összegzés: Férfihátrány hipotézis

Felsőfokon mindhárom adatfelvételben a lányok voltak többségben, míg az egyetemen és főiskolákon 67% körül, az AISZF képzésben 54,2% volt a női hallgatók aránya. Eredményeink szerint az elsőéves ISCED51 és az AISZF adatbázis sok hasonlóságot mutatott a fiúk és lányok társadalmi háttérével kapcsolatban, míg a negyedévesek ettől eltérő képet mutatnak.

AISZF és ISCED5 elsőévesek

Ebben a két adatbázisban a fiúk szülei magasabban iskolázottak¹⁶, a fiúk kedvezőbb településtípuson laknak, anyagi helyzetük kedvezőbb (bár szubjektíve a nők is kedvezőnek érzik helyzetüket), itt tehát jórészt teljesül a bevezetésben kifejtett férfihátrány hipotézis, a férfiak kevésbé mobilak, mind a kulturális háttér, mind az anyagi háttér vonatkozásában, mint a lányok.

Bukodi (1999) nyomán megfogalmazott hipotézisünk, miszerint a nőkre inkább a kulturális reprodukciós elmélet teljesül, míg a férfiak a racionális döntésméleti modell szerint viselkednek csak részben teljesült. A férfiak nemcsak a család anyagi tőkéjére, de a szülők iskolázottságára támaszkodtak, amikor a felsőoktatásba jelentkeztek (ebben a két adatbázisban), ami ellentmond Bukodi eredményeinek.

Az elsőéves adatbázisban a *kapcsolati tőkét* is vizsgáltuk. Eredményeink szerint a fiúk sem a felfelé irányuló gyenge kötésekkel, sem a stabil és szoros erős kötésekkel nem rendelkeznek olyan mértékben, mint a lányok. A megkérdezett hallgatók továbbtanulási döntései során mérlegelt legfontosabb tényezők között szerepelt a szülők, rokonok, barátok és osztálytársak hatása is, sőt a fiúk körében ezek a szempontok a leggyakoribb négy közé is bekerültek. A hallgatókat körülvevő támogató kör nagysága szerint viszont a lányok több kapcsolati erőforrással rendelkeznek, mint a fiúk. A szabadidő eltöltésének társas vonatkozásait vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a lányok stabilabb baráti körre támaszkodhatnak, mint a fiúk, azonban a nem mutatható ki jelentős különbség a nemek között a vallásos szervezetekben való részvétel szempontjából. A lányok kapcsolataira jellemző a társadalmi hierarchiában felfelé törő orientáció, míg a fiúk több kötéssel rendelkeznek olyan szereplők felé, akik nem az eredményes iskolai pályafutásuk révén érték el jelenlegi helyzetüket. Mivel kevésbé valószínű, hogy az átlagosan alacsonyabban iskolázott háttérrel rendelkező hallgatóknak környezetében inkább előfordulnak társadalmilag felfelé irányuló kötések, ezért a társas környezet szubjektív érzékelésére gya-

¹⁶ A szülőket tekintve az olvasási szokásokban nincs jelentős különbség a két nem között, pedig a fiúk szülei magasabban iskolázottak.

nakodhattunk. Úgy tűnik, ez a sajátos prizma befolyásolja, és hatással van arra a szelekciós-önszelekciós folyamatra, amelynek eredményeként a nem aránya alakult a vizsgált régióban.

A negyedéves adatbázis

Ebben az adatbázisban a fiúk egyedül az anyagi tőkét tekintve mutattak fel többet, mint a lányok (és ennek szubjektív megítélése is kedvezőbbé vált a lányokénál, megszűnt tehát a lányok optimizmusa), eredményeinket tehát csak részben tudjuk a férfihátrány hipotézissel magyarázni (a fiúk kedvezőbb háttére csak az anyagi javak vonatkozásában teljesült, a fiúk kisebb mobilitása csak az anyagi háttér vonatkozásában áll fenn). A jelenség értelmezése során inkább a továbbtanulási döntés racionális döntéseméleti modelljét hívhatjuk segítségül. Összhangban Bukodi (1999) eredményeivel az érettségi utáni képzésben kisebbségben levő fiúk kedvezőbb anyagi háttérű családja inkább vállalni tudta a továbbtanulást, azonban a lányok kedvezőtlenebb anyagi háttérrel is megjelennek a képzésben, tehát körükben nem teljesül a racionális döntéseméleti modell.

Érdekes eredmény, hogy a fiúk szüleinek magasabb iskolázottsága megszűnt a negyedéves adatbázisban. Magyarázatunk szerint ennek egyik oka az lehet, hogy az oktatási expanzió következtében nagyobb számban jelennek meg alacsonyán iskolázott szülőktől származó lányok a fiatalabb generációt képviselő elsőéves egyetemista és főiskolás adatbázisban. Másik ok lehet, hogy negyedévre éppen az alacsonyabban iskolázott szülőkkel rendelkező lányok morzsolódnak le, míg a fiúknál a lemorzsolódók és bennmaradók szülei hasonlóan iskolázottak, így a fiúk és lányok szüleinek iskolázottsága hasonlóvá vált.

Adatbázisaink regionális jellege miatt egy 68 fős miskolci műegyetemista adatbázissal kibővítettük a két felsőfokú (ISCED51 és ISCED54) mintát. Eredményeink szerint az elsőéves lányok szignifikánsan több testvérrel rendelkeztek a miskolciak bevonása után is (rosszabb anyagi háttér), a negyedévesek esetén pedig a fiúk szubjektív háttére (jobban él-e, mint 10 éve) kedvezőbb volt. (Az anyagi gondok előfordulásában és a tartós fogyasztási cikkekkel való rendelkezésben nem volt különbség nemenként.) Az állandó lakhely településtípusa a miskolciak bevonásával is valamivel szintén rosszabb lett a lányoknál (főleg az elsőéves adatbázisban). A diákok kulturális háttérénel a fiúk szülei iskolázottabbak voltak az elsős adatbázis szerint (több egyetemi diplomás szülő, az apáknál kevesebb szakmunkás végzettség), a szülők olvasási szokásai viszont nem különböztek nemenként.

Összességében a miskolci műszaki egyetemisták bevonásával megmaradt a fiúk valamivel jobb anyagi, illetve kulturális háttere. A rosszabb háttérű fiúk tehát nem a műszaki felsőfokú képzésben, hanem valószínűleg a szakmunkás-képzésben „vesznek el”, tehát a férfihátrány hipotézis országosan is igaz lehet.

A középfokú képzés

Az érettségit adó képzésben (a mintában 90%-a gimnazista volt) a fiúk hasonlóan a negyedévesekhez csak az anyagi háttér vonatkozásában voltak kevésbé mobilak, a *férfihátrány hipotézis* csak az anyagi háttér vonatkozásában teljesült. A racionális döntéseméleti modell szerint a fiúk csak jobb anyagi háttérrel jönnek gimnáziumba tanulni, szemben a lányokkal. A jelenség hátterében az állhat, hogy a lányokhoz hasonló rosszabb anyagi háttérű fiúkat a középfok más intézményeiben (szakmunkás-képzésben) találjuk.

A középfokú képzésben vizsgáltuk a *szakmunkástanulók* társadalmi hátterét is. A szakmunkástanulók között többségben levő a fiúk, mind kulturális hátterük (a szülők intézményesült kulturális tőkájával mérve), mind (objektív és szubjektív) anyagi hátterük szerint jobb helyzetben vannak, mint a lányok, azaz a lányokra itt is nagyobb társadalmi mobilitás jellemző, akárcsak az érettségit adó- vagy a felsőfokú képzésben. A kedvezőbb háttérű fiúkat tehát tényleg a szakmunkás-képzésben találjuk ezen országos adatfelvétel szerint, a fiúk jobb háttérrel nem próbálják meg a gimnáziumi vagy felsőfokú továbbtanulást, egy sajátos önszelekció jellemző rájuk. Sajnos a szakmunkás-képzés egyfajta zsákutcának tekinthető, a szektor rossz illeszkedése a munkaerőpiachoz és a felsőfokú továbbtanulási lehetőség hiánya miatt.

3.6. A férfiak és nők „saját” (szerzett) kulturális tőkéjének különbségei az oktatásban

Külön fejezetben foglalkozunk a „saját” (szerzett) kulturális tőkével, mert szerepe az iskolai teljesítményekben, a versenyben, így a mobilitásban is kiemelkedő fontosságú.

DiMaggio és Mohr (1985) eredményei szerint a kulturális tőke a diák erőforrásaival mérve pozitív hatással volt az 1960-as és 1970-es években az iskolai előmenetelre, a felsőfokú végzettség megszerzésére és a házassági piacon való sikeres érvényesülésre, mind a nők, mind a férfiak esetén.¹⁷ Sőt DiMaggio és Mohr szerint a kulturális tőke hatása nagyobb az előmenetelre, mint az apa iskolai végzettsége (bár a képességek hatása szintén erős), ezért különösen fontos a diákok „saját” (szerzett) kulturális tőkéjének, és annak nemi különbségeinek vizsgálata. Byun (2006) is dél-kóreai adatokon kimutatta, hogy az olvasási szokások pozitív hatással vannak mind a lányok, mind a fiúk iskolai teljesítményeire, míg a kulturális fogyasztás (színház, mozi, múzeum, hangverseny látogatás) a fiúknál negatívan hat az eredményekre, a lányok eredményeire pedig nincs hatással (Byun 2006).

DiMaggio (1982) kimutatta, hogy a középiskolás lányok kulturális aktivitása nagyobb, és összességében több „saját” (szerzett) kulturális tőkével rendelkeznek, mint fiú társaik. Ennek oka lehet, hogy a lányok felé nagyobb elvárásként jelentkezik a magaskultúrában való részvétel, melyet mint feleség és családanya pl. a gyereknevelés során vagy a férj támogatásával tud hasznosítani, valamint a tanulás kiutat jelent a fizikai munka terhei elől.

DiMaggio eredményeire építve *hipotézisünk* szerint a lányoknak nagyobb lesz a „saját” (szerzett) kulturális tőkéje, a lányok többet olvasnak majd, és több szépirodalmat, többet járnak kulturális intézményekbe (pedig mint láttuk több köztük a falusi lakos), többen szereznek nyelvvizsgát, jobbak az érettségi eredményeik, többen mennek gimnáziumból a felsőoktatásba, egyedül internetezésben (a kulturális tőke modern formájában) számítunk a fiúk előnyére. Összességében a kulturális tőkével kapcsolatos feltevésünk, hogy a fiúk otthonról többet hoznak (szüleik iskolázottabbak, és többet olvasnak, lásd az előző részben kapott eredményeinket), miközben „saját” (szerzett) kulturális erőforrásaik kisebbek lesznek.

3.6.1. Olvasási szokások nemenként a középiskolások körében

A középiskolások (illetve elsősorban a gimnazisták, mivel adataink 90% itt tanult) „saját” (szerzett) kulturális tőkéjének vizsgálatához a „*Középiskolások*

¹⁷ A kulturális tőke-változót 16 összetevőből faktorelemzéssel képezte.

továbbtanulási tervei egy határmenti régióban” című kutatás adatbázisát használtuk fel. A „magaskultúrában” való részvételt itt csak a diákok olvasási szokásaival tudtuk mérni.

22. táblázat Olvasási szokások a középiskolások körében nemek szerint (%)

Olvas-e	Fiúk	Lányok
Nem	14,8	3,4
Nagyon ritkán	27	15,4
Időnként	37,6	41,9
Gyakran	20,5	39,2
N	566 (100)	884 (100)

*Chi-négyzet *** szinten szignifikáns.*

A lányok szignifikánsan többet olvasnak, összhangban majd a későbbi – felsőfokú képzésre vonatkozó – adatokkal, valamint az Ifjúság 2000 kutatás eredményeivel (Bauer – Tibori 2002). A „saját” (szerzett) kulturális tőkére vonatkozó hipotézisünk tehát az olvasási szokásokat tekintve teljesült.

Az eredményességi mutatók (nyelvvizsga, tanulmányi versenyeken való részvétel, tanulmányi átlagok, felsőfokú továbbtanulási tervek) nemi különbségeiről középfokon később a 9. fejezetben lesz szó, bár ezen mutatók részben saját kulturális erőforrásnak is tekinthetők. Előre jelezzük, hogy ezekben a mutatókban is az esetek többségében a lányok jeleskednek.

3.6.2. A „saját” (szerzett) kulturális tőke nemi különbségei a felsőfokú képzésben

A „Regionális Egyetem” kutatás AISZF adatbázisában a lányok kicsit többet olvasnak, mint a fiúk, de az eltérés nem szignifikáns (a táblázatot ezért most nem mutatjuk be).

23. táblázat A hallgatók olvasási szokásai nemenként (ISCED5 elsősök)

	Férfiak	Nők	Chi-négyzet
Hallgató olvas-e (%)	71,1	84	***
Érvényes válaszok száma:	456 fő	948 fő	
Hallgató utóbbi évben olvasott könyveinek száma (átlag)	7,67	8,29	NS (ANOVA)
Érvényes válaszok száma:	423 fő	906 fő	
A hallgató olvas-e szépirodalmat (%)	16,9	32,4	***
N	354 fő	698 fő	

Szembetűnő különbség van azonban az ISCED51 (elsőéves egyetemisták és főiskolások) adatbázisában a férfiak és a nők között, eszerint a nők többet olvasnak, az utóbbi évben elolvasott könyvek száma magasabb (bár a különbség nem szignifikáns), és az összes hallgatóhoz képest, illetve az olvasó hallgatók között is több a szépirodalmat olvasó nő. A magaskultúrában való részvétel ezen mutatói szerint – hipotézisünknek megfelelően – a nők vannak elsőbbségben.¹⁸

A negyedévesek esetén is a lányok szignifikánsan többet olvasnak, és több könyvet olvastak az elmúlt évben (bár a különbség már éppen nem szignifikáns), valamint a szépirodalom olvasásában is aktívabbak a lányok. (A negyedévesek olvasási szokásairól részletesen lásd Kórodi–Herczegh 2006.)

A kulturális tőke objektív mutatóit a negyedéves adatbázisban tudtuk csak megnézni (a másik két adatbázisban még nem szerepelt erre vonatkozó kérdés). Eszerint a fiúknak több lexikonja és komolyzenei lemeze van, valamint a fiúk szüleinek több szótára és komolyzenei hanglemeze van. A lányoknak viszont több könyvük van, több a szótáruk, és egy másik kérdésfeltevés szerint több az idegennyelvű könyvük és művészeti albumuk. Összességében tehát nincs jelentős különbség nemenként a kulturális tőke objektív mutatóiban (az adatokat ezért nem mutatjuk be).

A kulturális tőke másik dimenziója a művelődési intézményekben történő kultúrafogyasztás. Habár ezt a helyi kulturális kínálat erősen befolyásolja, azért érdemes megvizsgálnunk. A továbbiakban nézzük a meg a diákok kulturális intézménylátogatási szokásait.¹⁹

24. táblázat Színház, mozi, múzeum, hangverseny és könyvtárlátogatási gyakoriságok nemenként (AISZF)

	Férfiak	Nők	Anova
Színház (átlag) (N)	1,18 (271)	1,24 (310)	NS
Hagyományos mozi (átlag) (N)	1,31 (272)	1,28 (307)	NS
Múzeum (átlag) (N)	1,31 (268)	1,41 (306)	Szign.
Hangverseny (átlag) (N)	0,65 (268)	0,81 (305)	Szign.
Könyvtár (átlag) (N)	1,88 (274)	2,19 (313)	Szign.

A látogatási gyakoriságok mérésénél 0 jelenti, hogy soha, 1: régen, 2: 2–3 hónapja, 3: ebben a hónapban, a táblázatban ennek átlaga szerepel.

¹⁸ Az ifjúság 2000 kutatás (Bauer–Tibori 2002) adatai szerint a budapesti régió fiataljai 26%-ban, míg a többi régióban 10–13% olvasott szépirodalmat, eszerint tehát a Budapesten kívüli térségekhez képest mintánkban a hallgatók több szépirodalmat olvasnak. (Igaz, ott a mintában nemcsak felsőoktatási hallgatók szerepeltek, és nem szerepeltek határon túliak sem.)

¹⁹ Bocsi (2007) eredményei szerint a főiskolát végzett anyák negatív, az egyetemet végzett anyák pozitív hatással vannak a kulturális fogyasztásra (olvasás, kulturális intézménylátogatás).

25. táblázat Színház, mozi, múzeum, hangverseny és könyvtárlátogatási gyakoriságok nemenként (ISCED5 elsősök)

	Férfiak	Nők	Anova
Színház (átlag) (N)	1,95 (471)	2,16 (978)	Szign.
Hagyományos mozi (átlag) (N)	2,03 (462)	2,13 (964)	NS
Multiplex mozi (átlag) (N)	2,43(468)	2,33 (974)	NS
Múzeum (átlag) (N)	2,01 (472)	2,11 (968)	Szign.
Hangverseny (átlag) (N)	1,38(464)	1,51 (971)	Szign.
Könyvtár (átlag) (N)	3,73 (470)	4,28 (983)	Szign.

A látogatási gyakoriságok mérésénél 1 jelenti, hogy soha, 2: évente, 3: havonta egyszer, 4: havonta többször, 5: hetente egyszer, 6: hetente többször, 7: naponta., a táblázatban ennek átlaga szerepel.

26. táblázat Könyvtár-látogatási gyakoriságok nemenként (ISCED5 negyedévesek)

	Férfiak	Nők	Anova
Könyvtár (átlag) (N)	3,21 (298)	3,68 (616)	Szign.

A látogatási gyakoriságok mérésénél 1 jelenti, hogy soha, 2: évente, 3: havonta egyszer, 4: hetente egyszer, 5: hetente többször, 6: naponta., a táblázatban ennek átlaga szerepel.

A kulturális intézmények látogatásában előzetes várakozásainknak megfelelően a lányok valamivel aktívabbak, főleg a múzeum, hangverseny és könyvtárlátogatás területén, akár az AISZF képzést, akár az ISCED5 elsőéveseit nézzük. Ez azért is érdekes eredmény, mert a lányok e két adatbázisban szignifikánsan többen laknak faluban, illetve kisvárosban (lásd az előző fejezetet), így nehezebben jutnak el a kulturális fogyasztás szintereire.

Az elsőéveseknél színházba, moziba, múzeumba és hangversenyre havonta egyszer vagy annál ritkábban jutnak el átlagosan mindkét nem képviselői. Ezen belül leggyakrabban multiplex moziba járnak, legritkábban pedig hangversenyre. Nemek szerint a férfiak egyedül multiplex moziba járnak valamivel gyakrabban (bár a különbség nem szignifikáns), színházba, múzeumba, hangversenyre és könyvtárba a lányok járnak gyakrabban.²⁰ A nők „saját” (szerzett) kulturális tőkéje tehát itt is magasabb, összhangban eredeti hipotézisünkkel.

Meglepő, hogy adataink szerint negyedévre a fiúk felzárkóznak a lányokhoz, a negyedéves adatbázisban nincs szignifikáns különbség nemenként a színház, mozi, múzeum és hangverseny látogatási gyakoriságokban (ezeket az adatokat most nem mutatjuk be). Egyedül könyvtárba járnak gyakrabban a nők. A

²⁰ Az Ifjúság 2000 kutatás adatai (Bauer–Tibori 2002) szerint színházba főleg a lányok, és főleg a középiskolás vagy 25–29 évesek járnak, és egy hónapban egyszer vagy gyakrabban a felsőoktatási hallgatók 14–17%-a jár színházba. Moziba adataik szerint főleg a férfiak járnak (ez nálunk is így van a multiplex mozik esetében), de inkább a 15–19 évesek járnak, a 20–24 évesek 12%-a jár egy hónapban belül. Múzeumba főleg a gimnazisták és a felsőoktatási hallgatók járnak, a főiskolások és egyetemisták 21–29%-a egy hónapban belül jár ide. Hangversenyre járnak a legkevésbé, a fiatalok 2–3%-a jár, hasonlóan más felnőtt mintákhoz.

jelenség magyarázatánál arra gyanakodtunk, hogy a felsőéves hallgatók már nagyobb arányban választanak párt, és a lányok felfelé „húzzák” a fiúkat, a párok együtt járnak színházba, múzeumba, hangversenyre. A kulturális aktivitás tehát nemenként hasonlóvá válik.

A lányok általában nagyobb kulturális aktivitása mellett érdekes megnézni az internetezési szokásokat, mely a kulturális aktivitás egy új formája (ezt az AISZF adatbázisban még nem vizsgáltuk). Az első- és negyedéves férfiak és nők internethasználatáról két változó is adott információt: az internetfelhasználás napi időtartama és az internetkávészó-látogatási gyakoriság.

27. táblázat Az internetfelhasználás napi átlaga és internetkávészó-látogatás gyakoriságának átlaga nemenként (ISCED5 elsősök)

	Férfiak	Nők	Anova
Internethasználat (átlag percben) (N)	54,37 (428)	37,64 (867)	Szign.
Internetkávészó-látogatás (N)	2,38 (466)	2,1 (971)	Szign.

Az internetkávészó-látogatási gyakoriságai: 1: soha, 2: évente, 3: havonta, 4: havonta többször, 5: hetente, 6: hetente többször, 7: naponta, a táblázatban ennek átlaga szerepel.

28. táblázat Az internetfelhasználás napi átlaga és internetkávészó-látogatás gyakoriságának átlaga nemenként (ISCED5 negyedévesek)

	Férfiak	Nők	Anova
Internethasználat (átlag percben) (N)	84,59 (227)	51,09 (473)	Szign.
Internetkávészó-látogatás (N)	1,67 (299)	1,56 (615)	NS

Az internetkávészó-látogatási gyakoriságai: 1: soha, 2: évente, 3: havonta 1–2-szer, 4: hetente, 5: hetente többször, 6: naponta, a táblázatban ennek átlaga szerepel.

A fiúk mind az ISCED5 elsőévesei, mind a negyedévesek között aktívabb internethasználók, és valamivel gyakrabban járnak internetkávészóba (bár az internetkávészó-látogatás összességében igen ritka, és a nemek szerinti különbség negyedéven már nem szignifikáns). A kulturális fogyasztás ezen új formájában tehát, hipotézisünkkel szemben, a fiúk az aktívabbak.

A kulturális háttérnél megnéztük még a nyelvvizsgával való rendelkezés nemenkénti arányait is (ezt a mutatót vizsgáljuk majd a férfiak és nők iskolai eredményessége fejezetben is). A nyelvvizsgát úgy fogtuk fel, mint a korábbi iskolai évek eredményességének egyik jellemzőjét, de ez egyszersmind a felsőoktatási tanulmányok sikerességének egyik előrelélője is.

29. táblázat A legalább középfokú nyelvvizsgával rendelkezők aránya nemenként (ISCED5 elsősök) (%)

	Férfiak	Nők	Chi-négyzet
Van nyelvvizsgálója % (N)	33,3 (447)	40,7 (960)	**

A lányok az ISCED5 elsőévesei között többen rendelkeznek nyelvvizsgával (az AISZF adatbázisban is több lánynak van nyelvvizsgálója, de a különbség éppen

nem volt szignifikáns), de érdekes, hogy akárcsak a kulturális fogyasztásnál, negyedévre a fiúk utolérlik a lányokat, és a nyelvvizsgával való rendelkezésben már nincs szignifikáns különbség a nemek között. A fiúk tehát a felsőoktatásban töltött évek alatt behozzák kulturális hátrányukat (jobbak a versenyben).

Az elsőéves lányok több nyelvvizsgájának oka lehet, hogy közülük többen jönnek gimnáziumból, ami jobban felkészít a nyelvvizsgára, míg a fiúk nagyobb arányban érkeznek szakközépiskolából.

A továbbiakban a diákok kulturális háttérét vizsgálva megnézzük a középiskola hatását, az érettségire adó középiskola típusának nemenkénti eltéréseit, illetve az érettségi eredményekben levő különbségeket.

30. táblázat A középiskola típusa nemenként (%) (AISZF)

Középiskola típusa:	Férfiak	Nők
Gimnázium	17,9	33,1
Szakközépiskola	58,6	43,8
Technikum	2,6	2,5
Szakközépiskola más területen	12,8	14,7
Technikum más területen	3,7	2,5
Egyéb	4,4	3,4
N	273 (100)	320 (100)

A Chi-négyzet ** szinten szignifikáns.

31. táblázat A középiskola típusa nemenként (%) (ISCED51 és ISCED54)

Középiskola típusa:	Férfiak ISCED51	Nők ISCED51	Férfiak ISCED54	Nők ISCED54
Gimnázium	63,3	72,5	55,4	72,5
Szakközépiskola	28,3	21,1	44,6	27,5
Technikum	5,4	2,4	-	-
Egyéb	3	4	-	-
N	466 (100)	968 (100)	298 (100)	607 (100)

A Chi-négyzet *** szinten szignifikáns.

32. táblázat Az érettségi minősítése nemenként (%) (ISCED51 és ISCED54)

Érettségi minősítése:	Férfiak ISCED51	Nők ISCED51	Férfiak ISCED54	Nők ISCED54
Jeles	25,9	38,3	37,1	38,7
Jó	52,4	42,7	45,1	52,4
Közepes	20,5	18,1	15,2	8
Elégséges	1,1	1	2,7	1
N	448 (100)	947 (100)	264 (100)	525 (100)

A Chi-négyzet *** szinten szignifikáns.

Eredményeink szerint a lányok, mind az AISZF, mint a felsőfokú képzésben (első- és negyedéves adatbázis szerint) többen jönnek gimnáziumból, míg a fiúk többen jönnek szakközépiskolából és technikumból, ami megfelel előzetes várakozásainknak. Ennek hátterében az állhat, hogy a szülőknek más elképzelésük van a fiúgyermekkel, hangsúlyosabb szempont, hogy mihamarabb szakmát szerezzenek. Habár a fiús szülők összességében tanultabbak az AISZF és ISCED51 adatbázisban (a férfihátrány hipotézis szerint), mégis kevesebben segítették ambiciózusabb továbbtanulási terv kialakításához gyermekeiket, mint a lányok szülei.

Az érettségien az AISZF képzés esetén nincs különbség a fiúk és lányok eredményeiben, míg az elsőéves és negyedéves egyetemista és főiskolás lányok szignifikánsan jobban szerepeltek (elképzeltető, hogy a gimnázium jobban felkészít erre, azonban ott esetleg valamivel nehezebb lehet jó jegyet szerezni). Itt tehát kitűnik, hogy ebből a szempontból is a lányok nagyobb „saját” (szerzett) kulturális tőkével rendelkeznek.

Megnéztük azt is, hogy mennyi volt a férfiak és nők a felsőoktatásba hozott és szerzett pontok átlaga. Az ISCED5 elsőévesei, illetve a negyedéveseinél nincs szignifikáns különbség a hozott és szerzett pontszámokban nemenként, tehát nem érvényesült felvételi szelekció nemenként. Ez érdekes eredmény, mivel a Kádár-korszakra vonatkozóan Fényes és Verdes (1999) cikkükben a fiúk preferálását mutatták ki a felsőoktatásban a felvételi vizsgákon.

3.6.3. Összegzés: „Saját” (szerzett) kulturális tőke

Ebben a fejezetben a diákok „saját” (szerzett) kulturális tőkéjét vizsgáltuk. Itt már nem a férfihátrány hipotézist teszteltük, hanem DiMaggio eredményire támaszkodva külön hipotézist fogalmaztunk meg. A diákok kulturális háttérének fontos összetevője, hogy maga a diák mennyiben rendelkezik kulturális erőforrásokkal. Hipotézisünk szerint a „magaskultúrában” való részvétel (szépirodalmi olvasási szokások, kulturális fogyasztás) inkább jellemző a lányokra, mint a fiúkra, míg a kulturális fogyasztás modern formája (az internethasználat) inkább a fiúkra jellemző.

Eredményeink igazolták előzetes feltevéseinket, a lányok többet olvasnak (mind a középiskolában, mind a felsőfokú képzésben) és több szépirodalmat, a kulturális fogyasztásuk magasabb (többen járnak színházba, múzeumba, hangversenyre és könyvtárba), vagyis nagyobb „saját” (szerzett) kulturális tőkével rendelkeznek, bár az internethasználatban le vannak maradva a fiúkhoz képest. Megjegyezzük, hogy feltevéseink szerint a lányok magasabb „saját” (szerzett) kulturális tőkéjüket az iskolai eredményességben kamatoztatják (lásd majd a 9.

fejezetet), a fiúk nagyobb internethasználata viszont a későbbi munkaerőpiaci sikereket vetíti előre.

A „saját” (szerzett) kulturális tőkét vizsgálva további eredmény, hogy a fiúk a kulturális fogyasztásban, és nyelvvizsgálóval való rendelkezésben negyedévre utolérnek a lányokat (a fiúk behozzák kulturális hátrányukat), egyedül a lányok olvasási szokásai maradtak kedvezőbbek, az internetezésben pedig továbbra is vezetnek a fiúk. Emellett kimutattuk, hogy nincs jelentős különbség nemenként a kulturális tőke objektív mutatóiban (a hallgató, illetve szülei könyveinek, komolyzenei hanglemezeinek, lexikonjainak, szótárainak, idegennyelvű könyveinek, művészeti albumjainak és festményeinek számában).

A diákok kulturális erőforrásait nem szokásos mutatókkal (érettségi eredmények, nyelvvizsgálóval való rendelkezés, középiskola típusa, felvételi vizsgaeredmények) is mértük, mely a felsőoktatásban tanuló fiatalok előzetes teljesítményeit mutatják (ezeket részben vizsgáljuk majd a 9. fejezetben is). Látható volt, hogy az érettségi eredményeik a lányoknak jobbak, többen szereztek nyelvvizsgát az elsőéves hallgatók között, többen érkeznek a felsőfokú képzésbe gimnáziumból, a felvételi vizsgaeredmények azonban nem különböznek nemenként.

4. fejezet

Horizontális és vertikális szegregáció az oktatásban nemek szerint

Ebben a fejezetben az oktatás azon területével foglalkozunk, ahol napjainkban is fennáll (bár csökkenő mértékben) a nők hátránya. A szegregáció összességében negatív hatással van a nők érvényesülésére, mivel a lányok alacsonyabb presztízsű szakokon tanulnak, és kevésbé elismert pályákra készülnek, ahol kisebb a várható jövedelem (Jacobs 1996).

A horizontális szegregáció szerint az oktatási utak eltérnek a nők és férfiak esetén, az oktatásban vannak tipikus női (pl. pedagógusképzés) és férfi (mérnöki, informatikai, fizikusi képzés) területek, a vertikális szegregáció szerint pedig a nők aránya kisebb az oktatás felsőbb szintjein (PhD képzés, egyetemi oktatók). A képzésben lévő szegregáció következménye, hogy a munkaerőpiacon is jelen van a horizontális és vertikális szegregáció jelensége (a horizontális szegregáció szerint foglalkozások egyre inkább az „elnőiesedés” és „elférfiasodás” felé haladnak, a vertikális szegregáció szerint pedig a nők kevésbé töltönek be vezető pozíciókat), amiről korábban már részletesen szó volt.

4.1. A szegregáció okai: elméleti háttér

A horizontális és vertikális szegregáció okainál az eltérő szocializációra gyanakodhatunk. Az eltérő szocializáció tovább erősítheti a biológiai különbségeket, amely okozza az eltérő tanulási utakat. Mind a szülőknek, mind a tanároknak más elvárásaik vannak a lányokkal, mint a fiúkkal, és ez önbeteljesítő jóslattá válik. Lányoktól jobb olvasási, a fiúktól jobb matematikai készségeket várnak el. A tanárok, ha egy lány jó matematikában, ezt a szorgalommal magyarázzák, míg ha egy fiú jó, ott a jó képességeket hangsúlyozzák. Ez okozza később egyes pályák feminizálódását. Fiúk a sikert saját képességeiknek, a kudarcot külső okoknak tulajdonítják, a lányok viszont a sikert váratlan eredménynek, a kudarcot saját belső okoknak tulajdonítják. A lányok kisebb önbizalmuk miatt is kevésbé mennek magas presztízsű állásokba (Kovács 2007). Szociálpszichológusok szerint a szocializáció és a személyiségnek való megfelelés áll

az eltérő tanulmányi utak háttérében, a fiúk és a lányok ennek következtében választanak „nemekhez illő” tanulási irányokat (Jacobs 1995).

Kohn (1963) szerint az értékek egyfajta híd szerepet töltenek be a társadalmi struktúra és a viselkedés között. A szülői értékek függenek a társadalmi helyzettől, és az értékek következménye a szülő-gyerek kapcsolat. Ezen elmélet alapján a gyerekek neme szerint is eltérőek lehetnek a szülői értékek, emiatt eltér a szocializáció, és így nemenként eltérő a szülő-gyerek kapcsolat is.

Az eltérő tanulmányi utak háttérében nemcsak az eltérő szocializáció, hanem a fiúk és lányok eltérő kognitív képességei, készségei is állhatnak. A lányokra jellemző az erősebb verbalizáltság, logikai memória és a kreativitás bizonyos fajtái, a fiúkra pedig a jobb analitikus, aritmetikai, matematikai készség és a kreativitás analitikus gondolkodást követő ágában jobb teljesítmény. Mindezek a készségek másra használhatóak, de egyik nem sem jobb az intellektuális teljesítményekben, mint a másik, csak az intellektuális teljesítmény iránya más (H. Sas 1984).

Az oktatásban levő nemi szegregáció háttérében a lányok karrier-tudatossága is állhat. A lányok tudatában vannak a munkaerőpiacon jelen levő horizontális szegregációnak, és ezért is választanak „nőkhöz illő” tanulmányokat (Jacobs 1996).

Fontos kutatási terület a felsőoktatási intézmény hatása a szakválasztásra, és a szakok nemi szegregáltságára, hiszen a diákok majdnem fele megváltoztatja a szakját a tanulmányok során. Az 1960-as és 1970-es években az egyetemi évek alatt jelentősen csökkent a nemi szegregáció szakok szerint, de az 1980-as években már csak kis változás volt megfigyelhető (Jacobs 1995). Jacobs három alternatív hipotézist fogalmaz meg a szegregáció alakulására az egyetemi évek alatt. A „nemi szerepek megerősödése hipotézis” szerint a felsőoktatási intézményben töltött évek alatt intenzívebb lesz a nemi szerepeknek megfelelő viselkedés és attitűd, és emiatt a szegregáció növekedni fog. Ezt a hipotézist azonban Jacobs (1986) adatai megcáfolták. A „liberalizációs hipotézis” szerint a felsőoktatásban eltöltött évek csökkentik a nemi sztereotípiákat, és emiatt csökkenni fog a szegregáció mértéke is. Jacobs adatai szerint változás iránya összhangban van a hipotézissel, de a szegregáció csökkenésének háttérében nem az attitűdök változása áll. Végül a „külső trendek hipotézis” szerint a felsőoktatási intézményen kívüli társadalmi hatások állnak a szegregáció változásának háttérében, illetve a felsőoktatási intézményekre hatással van maga a külső társadalmi környezet is. Jacobs eredményei szerint a külső hatások befolyásolták legerősebben a szegregáció változását az egyetemi évek alatt (Jacobs 1986).

A fenti eredményekre alapozva Jacobs megalkotja a szegregáció társadalmi kontroll elméletét. A férfiak és nők egész életükön át (a korai szocializáció,

az egyetemi évek, illetve a munkavállalás során) társadalmi nyomásokkal és korlátokkal szembesülnek, amelyek újratermelik a szegregációt. A munkahelyi felvétel során érvényesülő nemi diszkrimináció csak egy az érvényesülő korlátok közül. A társadalmi környezet, a társadalmi klíma, a társadalmi és gazdasági motivációk, a társadalmi normák, a nemi szerep-modellek változásai mind-mind hatással vannak a nemi szegregáció kialakulására és mértékére az iskolában és a munkahelyen (Jacobs 1995).

A közgazdászok szerint a nők azokon a területeken tanulnak, amelyek olyan szakmákra készítene fel, ahol magasak a kezdő fizetések, és később kevésbé emelkednek a bérek. Ennek hátterében az áll, hogy a nők abban a periódusban akarják maximalizálni a keresetüket, amikor nagy valószínűséggel jelen vannak a munkaerőpiacon. Adatok azonban azt mutatják, hogy a nők kezdő fizetései is alacsonyabbak, és fizetésük a későbbiek során lassabban nő, mint a férfiaké, így ez a közgazdasági magyarázat nem állja meg a helyét (Jacobs 1996).

Vertikális és horizontális szegregációt együttesen vizsgálták kutatók a felsőoktatásban, több országban (Charles, Bradley 2002). Országoként létrehozta szegregációs indexeket, és három makrotényező hatását vizsgálták a szegregáció alakulására. Az első a nemi egyenlőség eszméjének elterjedtsége országoként (illetve ennek ellentettje a hagyományos nemi szerepekkel való azonosulás), a második az oktatási rendszer jellege (strukturális különbségek az országok között: a nem egyetemi felsőfokú képzések elterjedtsége, a felsőfokú képzés kiterjedtsége, a nők aránya a képzésben), a harmadik faktor pedig a női foglalkoztatás szintje országoként. Eredményeik szerint a nemi egyenlőség eszmék terjedése pozitívan hatott a nők arányára az elit képzésben, illetve ahol kiterjedtebb volt a nem egyetemi felsőfokú képzés, ott több nő volt a nem elit szektorban. Kimutatták azt is, hogy a nemi egyenlőség normájának terjedésével a nők jobban csoportosultak a felsőoktatás bizonyos szakjain (erősebb a horizontális szegregáció), emellett az is fennállt, hogy ahol kiterjedtebb volt a nem egyetemi felsőfokú képzés, ott is nagyobb volt a horizontális szegregáció. Utolsó eredményük, hogy országoként a vertikális és horizontális szegregáció pozitív kapcsolatban volt egymással, más tényezők hatásának kiszűrése után is, de a nemi egyenlőség eszmék elterjedtsége erősebben hatott a vertikális egyenlőtlenségekre, mint a horizontálisra.

Jacobs (1999) a horizontális és vertikális szegregáció közti kapcsolatot vizsgálta. Eredményei szerint a nők aránya az elitiskolákban alacsonyabb, mint a férfiaké, és a különbség időben nem sokat változott (1970-es években csökkent a

különbség, de 1980 évek óta egy szinten áll).¹ Az eredmények szerint a jelenség hátterében az áll, hogy műszaki pályára kevesebb nő készül, ezek általában elit intézmények, míg tanári pályán több a nő, és ezek alacsonyabb státusú intézmények. A másik ok, hogy a levelező és esti képzésben nagyobb a lányok aránya, és ahol van ilyen képzés azok általában az alacsonyabb presztízssű intézmények. A szerző vizsgálatában többváltozós módszerekkel kimutatta, hogy a két magyarázó tényező (mérnöki vs. tanári diploma és a levelező vs. nappali képzés) bevonása után már nem szignifikáns a nem hatása az elit iskola választására.

Érdekes eredmény, hogy a nemi szegregáció 40%-kal csökkent a felsőoktatásban 1960 és 1990 között, miközben a munkaerőpiacon csak 20%-kal. Tehát az oktatásban történő változás nem feltétlenül hat hasonló mértékben a munkaerőpiaci trendekre (Jacobs 1995). A továbbiakban a munkaerőpiaci szegregáció okait tekintjük át röviden, mivel ez az oktatásban levő szegregáció egyik következménye.

A munkaerőpiaci nemi szegregáció okai lehetnek a személyes preferenciák, a nemi szocializáció, de a munkáltató „ízlése” is. A diszkrimináció is hozzájárul ahhoz, hogy a nemi szegregáció fennmaradjon a fizetett munka világában (Blau 1984). Intézményes korlátok is szerepet játszanak a szegregáció alakulásában. A nők a munka közbeni képzésben és a munkaerőpiaci belépéskor korlátokkal szembesülnek, emellett jelen vannak strukturális korlátok is, és ezen korlátok miatt nem választanak a nők „nemek szerint atipikus” („nőkhöz nem illő”) munkát (Roos, Reskin 1984).

Egy másik közgazdaságtani magyarázat az emberi tőke elméletet hívja segítségül. Ezen modell szerint a nők önkéntes döntésének az eredménye a munkahelyen levő szegregáció. A nők olyan munkákat választanak, ahol kisebb a konfliktus a munka és a háztartási kötelezettségek között. A nők munkaerőpiaci döntéseit és helyzetét a családi szerepek erősen befolyásolják. A humántőke modell előrejelzése szerint a nők munkához kapcsolódó emberi tőkébe való beruházása kisebb, amely növeli bérhátrányukat és a munkaerőpiaci szegregációt is. A modell másik előrejelzése, hogy a nők több időt töltenek a munkaerőpiacon kívül, mint a férfiak, és ez is befolyásolja a karrierhez kapcsolódó választásokat (azok a nők, akik megszakítják karrierjüket, nagyobb valószínűséggel választanak „nőies” munkákat). Corcoran et al. (1984) adatai azonban cáfolják ezeket az előrejelzéseket. Sőt azt találták, hogy jelentős mobilitás van a „férfias” és „nőies” munkák között, ami szintén ellentmond a fenti modellnek. Összességében tehát az emberi tőke modell nem alkalmas arra,

¹ A vizsgálat elit intézménynek tekintette azokat az iskolákat, ahol az átlagnál magasabbak a teszt eredmények, kisebbek a felvételi arányok, és végül kisebb a végzetek aránya is.

hogy egyértelműen magyarázza a munkaerőpiaci szegregációt (Corcoran et al. 1984).

Az emberi tőke elmélet és a státus elérés modell (Blau Duncan 1967) egyaránt azt állítja, hogy a nők saját döntésének eredménye a munkaerőpiaci szegregáció. Az emberi tőke modell a kisebb képzési beruházást és a megszakított munkafolyamatot hangsúlyozza, a státuselérési modell pedig azt állítja, hogy a szegregáció háttérében a nők saját értékrendje, viselkedése, aspirációi, attitűdjei és nemi szerep várakozásai állnak. Strober (1984) szerint azonban a szegregáció háttérében nem a nők, hanem a férfiak döntései állnak. A férfiak fenn akarják tartani patriarchális előnyeiket, és ez meghatározza viselkedésüket, akár munkáltatók, akár munkások. A patriarchátus „személyes, társadalmi és gazdasági kapcsolatokból áll, amelyek képessé teszik a férfiakat, hogy hatalmat gyakoroljanak a nők felett, és a szolgáltatások felett, amit ellátnak” (Strober 1984:147). A férfi munkáltatók határozzák meg a béreket és a munkafeltételeket, és ők teszik lehetővé a férfi munkásoknak, hogy eldöntsék, milyen munkákat akarnak végezni. A nők azt kapják, ami megmarad nekik. Mason (1984) eredményei szerint azonban Strober elméletének egyes elemei empirikusan nem igazolhatók. Mason szerint több elmélet együttesen magyarázza a munkaerőpiaci szegregációt, és nincs egyetlen egységes elmélet.

Egy további magyarázat lehet a munkaerőpiaci szegregációra a nemi szerep szocializáció (a családban, az iskolában és a médiában), amiről az oktatás kapcsán már írtunk. Eszerint a munkaerőpiaci szegregáció okát nem csak a munkahelyen kell keresnünk, hanem a korai szocializációban is. Nemek szerint eltérnek a munkaerőpiaci preferenciák, tudások és készségek, melyek a szocializáció során alakulnak ki (Marini, Brinton 1984). Wolf (1984) azonban azt hangsúlyozza, hogy különbségek vannak a nők viselkedésében, mielőtt kilépnek a munkaerőpiacra, de később is, amikor szembesülnek a gazdasági realitásokkal, tehát az eltérő szocializáció nem az egyetlen oka a szegregációnak.

Ahogy láttuk, számos magyarázat létezik a nemi szegregációra az oktatásban és a munkaerőpiacon. Empirikus munkánkban nem vizsgáljuk a szegregáció kialakulásának okait, csupán azt kutatjuk, hogyan jelenik meg a nemi szegregáció a felsőoktatásban a „partiumi” régióban. Ezen belül is csak a horizontális és a vertikális szegregáció megjelenésének egyes aspektusait vizsgáljuk, amelyek a „Regionális Egyetem” kutatás adatbázisa alapján vizsgálhatóak voltak.

4.2. A nemek szerinti horizontális szegregáció az oktatásban

A horizontális szegregáció a felsőoktatásban a fejlett országokban, időben nagyjából állandó, annak ellenére, hogy a nők aránya folyamatosan nőtt a felsőoktatásban. Ez összhangban van a munkaerőpiaci trendekkel. Ott is a foglalkozásbeli szegregáció alig változik, annak ellenére, hogy összességében nőtt a nők foglalkoztatottsága (Bradley 2000). Szegregáció kicsit csökkent 1960 és 1980 között, de azóta stagnál (Jacobs 1996). A lányok aránya magas a pedagógus-, az egészségügyi szakember- és a pszichológusképzésben, fiúk aránya pedig magas a mérnöki, fizikusi és informatikusi területeken (Freeman 2004, Bae et al. 2000).

Az USA-ban az 1990-es években kb. 30%-ban tért el a fiúk és lányok felsőoktatási tanulmányainak jellege. Az 1960-as években a nők aránya 70% feletti volt az oktatás, a képzőművészet, az ápolás, a történelemtudomány és a háztartástan területén, az 1990-es években pedig már a természettudományban (főleg a kémia és biológia területén, és nem a fizikusi képzésben) is 50% feletti az arányuk. A mérnöki képzésekben azonban arányuk csak 14% (Jacobs 1996).

Matematikus, fizikus, mérnök és informatikus pályákra kevesebb lány készül, Spelke szerint azonban a jogi és közgazdasági képzésekben is régen fiúk voltak többségben, míg ma már a lányok túlsúlya jellemző, tehát a szakválasztási tendenciák még változhatnak. Nincs biológiai alapja a lányok más irányú pályaválasztásának (Spelke 2005). Annak hátterében, hogy ma kevés a nő a műszaki és tudományos pályákon, az eltérő karrier orientáció, a szülői hatások, a pszichológiai akadályok, a társadalmi támogatás hiánya és az összességében kevés férőhely a tudományos pályákon állhatnak (Jacobs 1996).

A műszaki, az agrár és a természettudományos pálya kevésbé jellemző a nőkre, és a fejlett országokban itt tartós a férfidominancia. Érdekes jelenség, hogy néhány közepesen fejlett országban (Törökország, Lengyelország, Tajvan) ezeken a területeken valamivel nagyobb a nők aránya, mivel a kétkeresős családmodell szerint a családok jobban rá vannak utalva a nők keresetére. A nők aránya azonban megközelíti, sőt túlszárnyalja a férfiakét a jogi és orvosi pályákon, amelyek szintén jó fizetéssel járnak, de emberközpontúak (Pinker 2008).

Megfigyelhető az is, hogy a horizontális szegregáció nemenként nagyobb az alacsony státusú diákok körében (Bourdieu, Passeron 1977).

Érdekes kérdés, hogy milyen a szülői szerepminták hatása a nemileg nem tipikus oktatási utak választására. Dryler eredményei szerint, ha a szülők genderatipikus oktatásban (foglalkozásban) vettek részt, a gyerekek is nagyobb arányban választanak ilyen atipikus programot a középfokú képzés felsőbb éveiben, de ez inkább a fiúkra jellemző (a lányoknál nincs ilyen összefüggés). Emellett a

magasabb iskolai végzettség a nemi egyenlőség nagyobb elfogadásával jár, és így a jobb társadalmi háttérű diákok nagyobb arányban választanak atipikus oktatási utakat (Dryler 1998).

A lányok pályaeorientációja mindazonáltal hagyományos maradt mind a fejlődő, mind a fejlett országokban. A hagyományosan nőies pályák választása magas a lányok körében az olyan országokban is (skandináv országok, Hollandia), ahol erősek a „nem semleges” oktatáskorszerűsítési törekvések (Koncz 1996).

Hazánkban már az 1980-as években jellemző a fiúk és lányok iskoláinak „neoszegregációja”, a koedukáció visszaszorulása, ami a lányokat hátrányos helyzetbe hozza (Forray, Hegedűs 1987, Forray, Kozma 1992). „A lányok az iskolarendszer vertikális szerkezetében előnyre tettek szert a fiúkkal szemben, a horizontális szerkezetben azonban a tradicionális választások erősebbnek bizonyultak” (Forray, Hegedűs 1987: 234).

A középfokú oktatásban a lányok a háztartási, családgondozási feladatokhoz közelálló foglalkozásokat és az egészségügyet választják nagy arányban, míg a fiúk az ipari és mezőgazdasági foglalkozásokat. Felsőfokon pedig a korábban is magas nőarányú szakirányok (tanár és humán szakok) elnőiesedése tovább fokozódik, de napjainkban a művészeti, orvosi és jogi karokon is több a lány (Koncz 1996).

Horizontális szegregáció megfigyelhető a szakmunkásképzésben is. A pénzügyi-, számviteli-, irodai- és az egészségügyi-szociális területen szinte kizárólag nők tanulnak, de a kereskedelmi területen is 60% feletti az arányuk. Az ipari, mezőgazdasági, közlekedési területeken azonban arányuk csak 25% körüli (Hrubos 1996).

Az érettségit adó középfokú képzésben megfigyelhető a gimnáziumok lánytöbblete, a szakközépiskolák esetén pedig szintén a fenti szakmákra felkészítő képzések közti egyenlőtlen megoszlás (Forray 1986, Hrubos 1996). A szegregáció annyiban is tetten érhető, hogy az 1980-as években a kistelepülések és a nagyvárosok peremkerületeinek gimnáziumaiban a lányok túlsúlya volt jellemző, míg a nagyvárosi magasabb presztízsű iskolákban kiegyenlítettek voltak a nemi arányok (Forray 1986).

A felsőfokú nem egyetemi képzésben hasonló a szakmák szerinti megoszlás, a szakterületek feminizálódásának mértéke hasonló trendeket mutat, mint a középfokú képzésben (Hrubos 1994).

Magyarországon a lányok iskolázottságban utolérték, sőt túlszárnyalták a fiúkat, de eltérő irányú tanulási utakat jártak be. Felsőfokon a természettudományos, a műszaki, illetve az agrárvégzettség inkább a fiúkra, míg a tanár-, a bölcsész- és társadalomtudományos végzettség inkább a lányokra jellemző. Nők felsőfokon összességében többségben vannak, de kevésbé orientálódnak

a középiskolában a természettudományok és a matematika felé, ezért kevesebbnek lesz ilyen diplomája is. Megfigyelhető az is, hogy a lányok a fiúknál kevesebben törekednek tudományos pályára (Keller – Mártonfi 2006, Oktatási körkép 2005).

Felsőfokon hazánkban az átlagosnál kevesebb nőt találunk a műegyetemen, műszaki főiskolákon, alapítványi főiskolákon, a testnevelési egyetemeken, katonai főiskolákon, nemzetvédelmi egyetemeken és a rendőrtiszt főiskolákon, de megfigyelhető, hogy már a nagy presztízsű egyetemi karokon (pl. jogi, orvosi, közgazdasági) is a lányok vannak többségben, és a tudományegyetemeken is 60% körüli a lányok aránya. A tanár-, tanító- és óvónőképzőkben továbbra is jellemző a lányok túlsúlya, itt 70% feletti az arányuk. A mérnöki tudományok területén azonban továbbra is kiugróan alacsony a nők aránya. Érdekes jelenség, hogy a matematika és statisztika területén a nők aránya 2005-ben megközelítette a 40%-ot, és ez az arány feltehetőleg tovább emelkedik (Palasik 2006).

A Budapesti Műszaki Egyetemen az 1970-es évek közepétől – kisebb ingadozásoktól eltekintve – emelkedik a lányok aránya, de 2004-ben is csak 23,2% (Palasik 2006). A műszaki pályát választó nőknél megfigyelhető, hogy a szülőknek, de különösen az anyáknak nagy arányban volt mérnöki diplomája, tehát a családi tradíciók közrejátszanak az ilyen pályán tanuló lányok továbbtanulási döntésében. A műszaki területen dolgozó nők jó részének a férje is műszaki pályán van. A műszaki egyetemi képzésben fokozatosan nő a női oktatók száma, és felsőbb beosztásban is egyre több nőt találunk (Rajkó 2002).

Magyarországon a felsőoktatásban a tanulmányi ágak szerinti szegregáció jelen van napjainkban, de korábban is megfigyelhető volt (Tornyai 2008, Hrubos 2001a, 2001c). Azonban az 1990-es években nőtt a nők aránya a műszaki, természettudományi, jogi, mezőgazdasági és állatorvosi területeken, és kissé csökkent a bölcsész-, tanár-, tanító- és óvónőképzésben, tehát a horizontális szegregáció időben csökkent (Hrubos 2001b).

33. táblázat Nappali tagozatos egyetemi, főiskolai hallgatók nemek szerinti megoszlása képzési területenként (%) 1990, 2004

Szakcsoport	1990 férfi	2004 férfi	1990 nő	2004 nő
Műszaki	84,3	76,7	15,7	23,3
Informatikai	n.a.	86,6	n.a.	13,4
Mezőgazdasági	68,4	49,0	31,6	51,0
Egészségügyi	40,3	31,4	59,7	68,6
Közgazdasági	41,0	37,2	59,0	62,8
Jogi és szociális-igazgatási	46,2	39,3	53,8	60,7
Bölcsészeti	30,0	28,6	70,0	71,4
Természettudományi	58,6	49,0	41,4	51,0
Gyógynevelési	8,6	2,5	91,4	97,5
Testkulturális	55,9	59,0	44,1	41,0
Tanító és óvónőképzés	9	10,4	91,0	89,6
Művészeti	46,2	43,3	53,8	56,7
Szociális	n.a.	21,9	n.a.	78,1
Rendvédelmi	79,0	68,3	21,0	31,7
Katonai	100	82,8	0	17,2
Hitéleti	79,4	52,1	20,6	47,9
Összesen	51,2	45,8	48,8	54,2

Forrás: Bukodi et al 2005 (szerkesztett).

Ugyanezt láthatjuk a 33. táblázatban is, csak itt az 1990-es és 2004-es év adatait hasonlíthatjuk össze. Az táblázat szerint is 1990 és 2004 között kissé csökkent a horizontális szegregáció a felsőoktatásban, nőtt a nők aránya a műszaki, mezőgazdasági, természettudományi, rendvédelmi, katonai, hitéleti szakcsoportban, tehát a nők beáramlása figyelhető meg a férfiak által eddig uralt területekre is. Ezzel párhuzamosan egy kicsit csökkent az arányuk a tanító és óvónőképzésben, de folytatódik az elnőiesedés az egészségügyi, jogi, szociális-igazgatási és közgazdasági területen.

34. táblázat A nappali tagozatos egyetemi doktori (PhD) képzés és a mesterképzés (DLA) hallgatói nemek és képzési terület szerinti megoszlásba, 2004 (%)

Képzési terület	Férfi	Nő
Tanárképzés, oktatástudomány	47,3	52,7
Művészetek	42,9	57,1
Humántudományok	39,6	60,4
Társadalomtudományok	49,2	50,8
Gazdaság és irányítás	47,4	52,6
Jog	56,7	43,3
Természettudományok	59,6	40,4
Informatika	90,9	9,1
Műszaki tudományok	72,6	27,4
Mezőgazdaság, állategészségügy	51,4	48,6
Egészségügy, szociális gondoskodás	49,5	50,5
Szolgáltatás	37,4	62,6
Összesen	54,2	45,8

Forrás: Bukodi et al. 2005 (szerkesztett).

Ahogy azt a 34. táblázat alapján látjuk, a PhD és DLA képzésben is jelen van a horizontális szegregáció. Adataink szerint a képzésben a nők jelentős többségben vannak a művészetek, a humántudományok és a szolgáltatások területén, és kisebbségben vannak a jog, természettudományok, informatika és műszaki tudományokban (ez utóbbi kettőben arányuk csak 9–27%).

Hrubos adatai szerint az is megfigyelhető, hogy az 1990-es években nőtt a lányok aránya a PhD képzésben a bölcsészettudományi, a közgazdaságtudományi és az agrártudományi programokban (Hrubos 2001c). Eszerint tehát a bölcsész- és közgazdász képzés elnőiesedése a PhD képzésben tovább folytatódott, mivel azonban az agrárképzésben is nőtt a lányok aránya, ez kissé csökkentette a horizontális szegregációt.

Horizontális szegregáció megfigyelhető a felsőoktatásban az oktatók között is, nőies és férfias tudományágak vannak. Az ezredfordulón a Szegedi Tudományegyetemen legkevesebb női oktató a jogi karon (27%) és a természettudományi karon (22%) volt. Megfigyelhető azonban, hogy a mezőgazdasági és élelmiszeripari főiskolai karokon viszonylag magas a nők aránya. A tanárképzés volt az egyetlen terület, ahol 50% feletti arányban szerepeltek női oktatók (51,4%-kal), az orvosi- és bölcsészkarokon pedig 40% körüli volt az arányuk (Kissné 2005).

A kutató és fejlesztő nők és férfiak körében is jelen van a horizontális szegregáció. Műszaki pályán csak 20%, míg egészségügyi és pedagógiai területen 43–45% a nők aránya. Az MTA doktorok és kandidátusok között a nők legkisebb

arányban a műszaki tudományokban, és legnagyobb arányban a társadalomtudományokban vannak, de az orvostudományi területen is viszonylag magas az arányuk (Haraszthy, Hrubos 2002).

DUPress

4.3. A nemek szerinti vertikális szegregáció az oktatásban

A vertikális szegregáció jelensége az oktatásban nemenként három formában is jelen van:

- egyrészt az oktatási szinteken felfelé haladva csökken a lányok aránya (bár napjainkban Magyarországon a nappali PhD képzésben is már kb. 50% a lányok aránya),
- emellett a lányok aránya kisebb az elitintézményekben, és nagyobb az alacsonyabb szintet képviselő esti és levelező képzésben (valamint az 1990-as évekig Magyarországon nagyobb arányban tanultak főiskolán, mint egyetemen),
- a vertikális szegregáció harmadik jele, hogy a nők aránya csökken a felsőoktatásban az oktatók és kutatók között, ha egyre magasabb szintet (beosztást) tekintünk.

A fejlett országokban, a felsőoktatásban a lányok vannak többségben (de az elitiskolákban kevesebb a lány, az esti és levelező képzésben pedig több), a doktori képzésben kiegyenlítettek a nemi arányok, a felsőoktatási oktatók között már a férfiak vannak többségben, és a ranglétrán felfelé haladva az oktatók között egyre csökken a nők aránya (Jacobs 1996, 1999).

Hazánkban középfokon a szakmunkásképzésben férfitúlsúly van, míg a szak-középfokú iskolákban hasonló a fiúk és lányok aránya. A gimnáziumokban a lányok vannak többségben, de a nagy presztízsű intézményekbe nagyobb eséllyel kerülnek be a fiúk, mint a lányok. Az 1990-es években még megfigyelhető volt a vertikális szegregáció is nemek szerint abban a vonatkozásban, hogy az átlaghoz képest a fiúk nagyobb arányban jutottak be az állami egyetemekre, míg állami főiskolákba és a levelező képzésbe a lányok kerültek be nagyobb arányban (Liskó 2003a).

Magyarországon az 1990-s években a lányok és fiúk eltérő arányban iratkoztak be a különböző státusú felsőfokú intézményekbe, tehát a vertikális szegregáció jelen volt (Hrubos 2001a). Megfigyelhető volt azonban, hogy míg a nők aránya a felsőoktatásban folyamatosan emelkedett, beáramlásuk az egyetemi szintű programokba erősebb volt, mint a főiskolákra, tehát a vertikális szegregáció időben csökkent (Hrubos 2001b).

A nők aránya az oktatók között az oktatás szintjein felfelé haladva csökken. Mind a fejlődő, mind a fejlett országokban jellemző a pedagógus pálya elnőiesedése, de az egyetemi oktatók között továbbra is kevesebb a nő, bár arányuk növekvő trendet mutat. Az 1990-es években az egyetemi oktatók között különösen a docensek és egyetemi tanárok között találunk kevesebb nőt (Koncz 1996).

Tornyai adatai szerint az 1990-es évek végén az EU tagállamaiban, illetve 2001 és 2005 között Magyarországon a férfiak és nők megoszlása az egyetemi ranglétrán tipikusan egy „olló” diagramm szerint alakult (lásd Tornyai 2008, 2009). A diákok között még több volt a lány, a PhD hallgatók között kiegyenlítettek voltak a nemi arányok, az egyetemi oktatókon belül a tanársegédek és adjunktusok körében már kisebb (30–40%) volt a nők aránya, és végül a docensek és egyetemi tanárok körében a nők nagy kisebbségben voltak (Tornyai 2008, 2009). Ezt a jelenséget „női oktatási piramis”-ként is jellemezhetjük (Kissné 2002, 2005, Koncz 1985).

35. táblázat Az egyetemi és főiskolai oktatók beosztás szerint, 2007

Beosztás	Nők aránya (%)
Egyetemi tanár	8,3
Docens	26,0
Adjunktus	28,1
Tanársegéd	24,1

Forrás: Nők és férfiak Magyarországon 2007.

A 2007-es adatok (35. táblázat) szerint azonban az egyetemi ranglétrán az alsó három beosztásban (tanársegéd, adjunktus, docens) hasonló (bár a férfiakhoz képest jóval alacsonyabb) a nők aránya, és csak az egyetemi tanároknál csökken le drasztikusan a nők aránya. Érdekes jelenség az is, hogy az adjunktusok és tanársegédek között Tornyai 2005-ös adataihoz képest 30% alá csökkent a nők aránya, pedig a PhD képzésben emelkedő arányban vannak a nők.² Az azonban, hogy a docensek között is már 26% a nők aránya, előrevetíti, hogy a ranglétra legfelsőbb fokára (egyetemi tanár) is feltehetőleg több nő fog eljutni a következő években.

Figyelemreméltó jelenség, hogy Magyarországon az állami és magán felsőoktatási intézmények élén 70 rektor dolgozik, melyek közül csak 7 nő, és ők is nem a frekventált, nagy presztízsű egyetemek élén állnak (Női rektorok Európában 2008).

A két világháború között Magyarországon a Magyar Tudóslexikon csupán 10 nőt tartott számon, és érdekes jelenség, hogy ezek a tudós asszonyok inkább a „férfias tudományokban” (matematikus, építész, fizikus, biofizikus, vegyész, filozófus) jeleskedtek. A nők aránya a felsőoktatási oktatók között ekkor még

² Míg 2001-ben csak 42,4% volt a nők aránya a nappali PhD képzésben Magyarországon, a 2007-es adatok szerint arányuk már 50% (Nők és férfiak Magyarországon 2007). A Debreceni Egyetemen ennél nagyobb arányban vannak, ennek hátterében a műszaki doktori képzés hiánya áll a térségben. A Debreceni Egyetem doktori képzésében a nők speciális helyzetével foglalkozott munkáiban Fináncz (2009) és Tornyai (2006) is.

elenyésző, pl. a Szegedi Tudományegyetemen 1921 és 1945 között összesen 23 nő dolgozott tanársegédi vagy ennél rangosabb munkakörökben (Kissné 2002).

Az 1970-es években a kutatók 22%-a, 1980-ban pedig 27%-a nő volt. A kutatónők nagyobb arányban származtak értelmiségi apától, mint a férfiak, és a gyerekszám az értelmiségi nőknél tradicionálisan alacsony. Az 1990-es években a kutatás és fejlesztés területén a nők aránya 28% körüli, ezen belül a társadalomtudományokban 40%, az orvoslásban 34%, mérnöki tudományokban 23%. A tudományos fokozattal rendelkező nők aránya 1997-ben 18,3 % volt (Faragó 2000).

36. táblázat A nők aránya a kutatók és fejlesztők között 1980–2007

Év	Nők aránya (%)
1980	27,0
1990	28,1
2000	34,2
2003	35,1
2007	33,5

Forrás: Nők és férfiak Magyarországon 2007.

A 36. táblázat adatai szerint hazánkban a kutató nők aránya az 1990-es évek elején markánsan megnőtt, de azóta egy szinten áll, arányuk kb. egy harmad. (Ezt más elemzések is kimutatták, lásd pl. Tornyai 2009, Haraszthy, Hrubos 2002). Napjainkban a kutatók 34%-a nő, de inkább az alacsony presztízsű, kisebb fizetéssel járó kutatói állásokat töltik be (Női rektorok Európában 2008).

A nők a tudományos képzésben és kutatásban lemaradásban vannak, a ranglétrán felfelé haladva egyre kevesebb a nő, a tudományos pályát napjainkban is viszonylag kevés nő választja. Ennek egyik oka a tradicionális munkamegosztás, és a nők által betöltött klasszikus anya és feleség szerep (a nők feladata a gyerekeknevelés, a háztartási munka, a nő alárendeli szakmai előmenetelét a férfinak). A nők előmenetelét gátló további tényező a hatalom maszkulin jellege (a férfiak a vezető beosztásúak, még akkor is, ha a nőkkel azonos végzettségük, képesítésük, szaktudásuk van). Jelen vannak emellett belső akadályok is: a nőknek kisebb az önbizalma, elfogadják a tradicionális szerepeket, a nők a családi feladatoknak alárendelik a munkahelyi karriert, és a nőkre jellemző a konfliktuskerülő magatartás. Végül számítanak az anyagi tényezők is (a háztartási-családi feladatokat segítő infrastruktúra fejletlensége) (Kissné 2002, 2005, Tornyai 2009).

Az MTA doktorok között az 1990-es években 8–15% közötti a nők aránya (az arányok időben ingadoznak), a kandidátusoknak pedig kb. 25–30%-a nő (Haraszthy, Hrubos 2002). 2005-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes,

vagy levelező tagjainak csak 3,5%-a volt nő (11 fő), később 18-ra emelkedett a számuk, de az arányuk így is csak 5,5%. (Női rektorok Európában 2008) Tudományos minősítésben tehát lemaradásban vannak a nők, és tudományterületenként is különbségek vannak, a bölcsészet- és a társadalomtudományokban magas a tudományos fokozatot szerző nők aránya, míg a természettudomány és műszaki területen alacsony (Bolyán 2001, Kissné 2002). Az 1990-es évek végére a minősített kutatóknak csak 20%-a nő (Haraszthy, Hrubos 2002).

Összességében nők a tudományos életben a szegregáció három formájával találják szemben magukat: a nők csak néhány területen vannak jelentős arányban, a nők kevésbé jutnak el magasabb pozícióig, és végül kedvezőtlenebb foglalkoztatási formákban dolgoznak (szerződéses állás, rövid időtartamú munkaszerződés, félállású foglalkoztatás). Emiatt a kereseteik is alacsonyabbak (Haraszthy, Hrubos 2002).

4.4. A horizontális és vertikális szegregáció megjelenése egy regionális mintában – hipotézisek és eredmények

A fejezet empirikus felében vizsgálni fogjuk a nemek szerint horizontális és vertikális szegregáció egyes megnyilvánulásait a felsőoktatásban, megnézzük a „nőies” és „férfias” karok/intézmények presztízst, illetve az egyetemi és főiskolai karokon tanuló lányok arányát. Emellett vizsgálni fogjuk a „férfias” és „nőies”, illetve az egyetemi és főiskolai karokon fiúk és lányok társadalmi háttérének különbségeit is.

Első hipotézisünk szerint – mely a horizontális szegregációra vonatkozik, és az előbbieken ismertetett szakirodalom eredményeire épül – a természettudományos és mérnöki képzésben a fiúk, míg a többi karon, de különösen a humán, tanári, tanító szakokon (karokon) a lányok lesznek nagy többségben a „partiumi” régió hallgatói körében is. Azonban a két világháború közti bölcsészkarokon (Bíró, Nagy 2007) a humánbölcsészek 46,3%-a, a természettudományt hallgatók 46,4%-a volt nő, azaz nem váltak el élesen az utak nemek szerint tudományterületenként, tehát a mi adataink is hozhatnak meglepő eredményeket. Megfigyelhető volt, hogy a második világháború előtti bölcsészkarokon (ahol természettudományok szakok is szerepeltek) az átlagosnál több férfi tanult a görög, fizika és latin szakokon, alig volt különbség a nemek arányában a magyar, természettan, történelem, földrajz és matematika szakokon, és a nők aránya átlag feletti volt a francia, német, angol, kémia és olasz szakokon (Bíró, Nagy 2007).

Második hipotézisünk szerint a „nőies” és „férfias” (ahol a lányok aránya átlag feletti vagy alatti) karok (intézmények) presztízse jelentősen különbözik. Ahhoz, hogy megállapíthassuk a „férfias” és „nőies” karok/intézmények, illetve a hozzájuk kapcsolódó szakmák presztízst, az értelmiségi foglalkozások lakossági megítélésével kapcsolatos korábbi vizsgálatokat vehetjük alapul (Szabó 1997, Marián 1997).³ A két vizsgálatban a szakmák iránti rokonszenv és a szakmák társadalmi megbecsültsége jelentős eltéréseket mutatott. Míg a pedagógus pálya és a segítő szakmák iránti rokonszenv magas a lakosság körében, a szakmák társadalmi megbecsültsége és kereseti rangsora szerint a jogi, informatikai, menedzseri és politikusi pályák vannak a lista élén. A lakosság véleménye szerint legjobban lehet keresni a jogi, orvosi, közgazdász és gépészmérnök szakmákkal, és legkevésbé a tanári, óvónői és könyvtárosi pályákkal. A jogászokat, lelkészeket, újságírókat, közgazdászokat és gépészmérnököket túlfizetett pályáknak tartják az emberek (a társadalmi és anyagi megbecsültség közötti rés alapján), míg a pedagógusokat és óvónőket alulfizetettnek tartják.

³ A foglalkozások presztízse elérhet a vizsgált „partiumi” régió egyes területei között, a most következő adatok csak a régió Magyarországi részére érvényesek (sajnos nem rendelkezünk adatokkal a régió többi részére vonatkozóan).

Egy másik vizsgálatban (Fónai 2009) a Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programjában részt vevő diákok értékelték a Debreceni Egyetem karainak presztízsét.⁴ A diákok véleménye alapján az orvosi, jogi, közgazdasági és műszaki kar szerepelt a karok presztízslistájának élén, a klasszikus egyetemi karok (BTK, TTK) esetén azonban státusvesztést figyelhetünk meg. Az agrárképzést sem sorolták előre a hallgatók, és az egészségügyi kar szintén a lista végén helyezkedett el.

A vertikális szegregációt tekintve, hipotézisünk szerint (a feldolgozott szakirodalomra támaszkodva) a lányok a felsőoktatásban, arányaiban többen tanulnak majd a – kisebb presztízű – főiskolai karokon, mint egyetemeken, és kevesebben terveznek PhD tanulmányokat, mint a fiúk.

A diákok társadalmi háttérével kapcsolatban vizsgálni fogjuk a „nőies” és „férfias”, illetve az egyetemi és főiskolai karokon a *férfihátrány hipotézis* fennállását, miszerint a felsőoktatásban tanuló fiúk társadalmi mobilitása kisebb, mint a lányoké. Jelen hipotézisünk szerint mivel a „nőies” és a főiskolai karok/intézmények presztízse valamivel alacsonyabb, itt nem fog fennállni a korábbiakban megfogalmazott *férfihátrány hipotézis*, ide a rosszabb háttérű fiúk is bekerülnek, míg a „férfias” és az egyetemi karokon/intézményekben már kimutatható, hogy a fiúk csak jobb társadalmi háttérrel képviseltetik magukat.⁵

Az elemzésben a „Regionális Egyetem” kutatás két adatbázisát használtuk fel, melynek mintája a „partiumi térségre” vonatkozik. Tudatában vagyunk, hogy eredményeink nem feltétlenül általánosíthatók majd Magyarország egészére, bár a minták elemszáma (1587 és 940 fő) és a mintavétel módszere megfelel a módszertani követelményeknek. (A minta regionális jellegének hatására még később visszatérünk.)

Elsőként a *horizontális szegregációt* vizsgáljuk az elsőéves egyetemista és főiskolai hallgatók körében. Ehhez karonként/intézményenként képeztünk egy *női arány indexet* (NAI).⁶ A NAI számítási módja: a nők arányát karon-

⁴ A karok presztízsét a szakok keresettsége, ismertsége, nehézsége és az elérhető keresetek alapján határozták meg elsősorban a diákok, a „Miért sorolja ide?” nyitott kérdésre adott válaszok szerint.

⁵ A két világháború közötti bölcsészkarokon belül, a feminin, maskulin és uniszex szakok közt csupán kis különbség volt a diákok társadalmi háttére és a születési hely településtípusa vonatkozásában, viszont kimutatható volt, hogy a feminin szakokon felülreprezentáltak voltak a zsidó hallgatók (főleg a zsidó lányok nagy aránya miatt, bár a zsidó fiúk is felülreprezentáltak voltak ezeken a szakokon). Emellett kimutatható volt, hogy a leány hallgatók szüleinek iskolázottsága a feminin szakok esetén magasabb volt, mint a maskulin szakoknál, ami szemben áll azzal a feltételezéssel, hogy a maskulin szakok elvégzése nagyobb erőfeszítést, és jobb családi háttért követel meg a nők részéről (Bíró Nagy 2007).

⁶ Az index hasonló Bíró és Nagy (2007) reprezentációs értékéhez, de mi nem szakonként a bölcsészkaron belül, hanem karonként nézzük meg a nemi arányokat. Ennek háttérében az áll, hogy bár szakokra lebontva is rendelkezünk adatokkal, de szakokra nem volt reprezentatív

ként/intézményenként elosztottuk az átlagos nő aránnyal (67,44%-kal). A női arány index nagyobb egynél, ha a lányok aránya az átlagos 67,44% feletti, kisebb egynél, ha az alatti, és egy, ha a nők aránya éppen átlagos.

37. táblázat Férfiak és nők aránya karonként/intézményenként egy regionális mintában (ISCED51)

Kar		Férfiak	Nők	Női arány index (NAI)
DE Agrártudományi	N	36	65	0,95
	%	35,64	64,36	
DE Bölcsészettudományi	N	29	175	1,27
	%	14,22	85,78	
DE Természettudományi	N	55	55	0,74
	%	50,00	50,00	
DE Közgazdaságtudományi	N	36	54	0,89
	%	40,00	60,00	
DE Orvostudományi	N	16	34	1,01
	%	32,00	68,00	
DE Műszaki	N	108	37	0,38
	%	74,48	25,52	
Hajdúböszörményi Főiskolai	N	2	95	1,45
	%	2,06	97,94	
Nyíregyházi Egészségügyi Főiskola	N	13	41	1,13
	%	24,07	75,93	
DE Állam- és Jogtudományi	N	36	86	1,05
	%	29,51	70,49	
Partium Keresztény Egyetem	N	60	112	0,96
	%	34,88	65,12	
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola	N	53	68	0,83
	%	43,80	56,20	
Nyíregyházi Tanárképző Főiskola	N	23	88	1,18
	%	20,72	79,28	
Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola (KFRTF)	N	13	84	1,28
	%	13,40	86,60	
ÖSSZESEN	N	480	994	
	%	32,56	67,44	

Jelen táblázatunkban a Chi-négyzet statisztika *** szinten szignifikáns.

a minta, illetve a túl kicsi elemszámok is gondot okozhattak volna az eredmények értelmezésében.

Látható, hogy hipotézisünkkel összhangban a fiúk csak a Debreceni Egyetem Műszaki Főiskolai Karán vannak többségben, illetve megfigyelhető, hogy a Debreceni Egyetem természettudományi karán a fiúk egyenlő arányban vannak a lányokkal. A többi karon (intézményben) a nők vannak többségben, és a két határon túli főiskolán/egyetemen (Partium Keresztény Egyetem, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) is hasonlóak az arányok a magyarországiakéhoz. Az is látható, hogy nemcsak az alacsonyabb presztízsű főiskolai karokon vannak többségben a lányok, hanem egyes nagy presztízsű egyetemi karokon is.

A női arány index (NAI) szerint ezután megkülönböztetjük a „férfias” (a lányok aránya átlag alatti), a „nőies” (a lányok aránya átlag feletti), és végül az „uniszex” karokat/intézményeket (a lányok aránya átlag körüli).

38. táblázat A „nőies” és „férfias” karok/intézmények. Összegző táblázat a női arány index (NAI) alapján. (ISCED51)

„Nőies karok/intézmények” (NAI: 1,05 felett)	„Férfias karok/intézmények” (NAI: 0,95 alatt)	„Uniszex karok/intézmények” (NAI: 0,95-1,05)
Hajdúböszörményi Főiskola (1,45)	DE-Műszaki (0,38)	DE-Agrár
KFRTF (1,28)	DE-TTK (0,74)	PKE
DE-BTK (1,27)	Kárpátaljai Főisk. (0,83)	DE-Jog
Nyíregyháza, Tanár (1,18)	DE-Közgazdasági (0,89)	DE-Orvosi
Nyíregyháza, Egészségügyi (1,13)		

A vastagon szedett két intézményben a nők aránya 50% vagy az alatti.

Vizsgálatunkban a karok presztízsét tekintve tehát megállapítható, hogy a „nőies” karok/intézmények a DE-BTK kivételével főiskolai karok (melyek presztízsze kisebb, mint az egyetemi karoké), és általában a segítő szakmák tartoznak ide (óvónő, szociálpedagógus, tanár, egészségügyi pálya), melyek társadalmi és anyagi megbecsültsége kicsi Magyarországon (itt kapcsolódik a „pink education” és a „pink collar work” jelensége). A pedagógus pálya elnőiesedésének hátterében állhat pl. azonban az is, hogy más foglalkozásokkal összehasonlítva kisebb a kötött munkaidő aránya (kevesebb a tanítási napok száma), jellemző a védett közalkalmazotti státus, ami a kevesebb jövedelem ellenére mégis vonzóvá teszi a pályát a lányok számára stb.

Az „uniszex” karok/intézmények között már találunk magas presztízsű pályákra felkészítő képzéseket (jog, orvosi), bár a kezdő fizetéseket tekintve ez a két szakma sem tartozik a legelismertebb szakmák közé (később azonban a fizetések meredeken emelkednek). Itt találjuk a Partiumi Keresztény Egyetemet is, melynek vegyes profilja (bölcsettudományi, közgazdaságtudományi és művészeti kar van itt, szakok szerint turisztikát, filozófiát, képzőművészetet, vallástant, szociális munkát, szociológiát, angolt, románt, reklámszakmát és menedzsmentet tanulhatnak itt a diákok). A magasabb presztízsű közgazdasági pályára a lányok az átlagos arányuk alatt készülnek, a „férfias” karok/intézmények közt találjuk emellett a Kárpátaljai Főiskolát, valamint várakozásainknak megfelelően a Debreceni Egyetem Természettudományi Karát és a Műszaki Főiskolai Kart, ahol ténylegesen 50% vagy az alatti a lányok aránya.

Nézzük most a „nőies”, „férfias” és „uniszex” karokon/intézményekben tanuló lányok és fiúk kulturális és anyagi háttérének különbségeit. Kutatási kérdésünk, hogy a karok három csoportjánál fennáll-e a *férfihátrány hipotézis* (azaz, hogy a felsőoktatásban tanuló fiúk társadalmi mobilitása kisebb). Hipotézisünk szerint mivel a „nőies” karok/intézmények presztízse valamivel alacsonyabb, itt nem fog fennállni a *férfihátrány hipotézis*, ide a rosszabb háttérű fiúk is bekerülnek. A „férfias” és „uniszex” karokon azonban a fiúk csak jobb háttérrel képviseltetik magukat, anyagi és kulturális háttérük kedvezőbb lesz, mint a lányoké.

A következőkben összegző táblázatokat (39, 41. táblázat) mutatunk be, melyek az SPSS program keresztábrás és „compare means” futásainak eredményét mutatják.

39. táblázat A „nőies”, „férfias” és „uniszex” karok/intézmények diákjainak társadalmi háttere nemek szerint (ISCED51) (A szignifikáns összefüggések háttéradatait lásd a függelék 1–4. táblázatában)

Háttérváltozók	„Nőies karok” N=615	„Férfias karok” N=506	„Uniszex karok” N=466
Szülők kulturális tőkéje			
Apa iskolázottsága	NS	NS	NS
Anya iskolázottsága	NS	NS	NS
Apa olvas-e	NS	NS	NS
Anya olvas-e	Fiúk anyja többet olvas	NS	NS
Apa olvas-e szépirodalmat	NS	NS	NS
Anya olvas-e szépirodalmat	NS	NS	NS
Gazdasági tőke			
Testvérek száma	NS	NS	NS
Egy háztartásban élők száma	NS	NS	NS
Tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság	NS	Fiúknak több	Fiúknak több
Jobban él-e, mint 10 éve	NS	NS	NS
Előfordulnak-e anyagi gondok	NS	NS	NS
Lakóhely településtípusa	NS	Fiúknak jobb	NS

A táblázat az SPSS program keresztábrás és „compare means” futásain alapul. NS jelöli a Chi-négyzet próba és az ANOVA teszt szerint nemként nem szignifikáns kapcsolatokat.

Látható, hogy hipotézisünkkel szemben a *férfihátrány hipotézis* (a fiúk kisebb társadalmi mobilitása) a karok nemi megoszlásának jellegétől függetlenül fennáll, a lányok háttere egyik mutatóban sem kedvezőbb. (Látható az is, hogy a bontott adatok miatti kisebb elemszámok következtében csak kevés a nemként szignifikánsan különböző mutató.)

A „nőies” karokon/intézményekben a fiúk kulturális háttere a kedvezőbb, a „férfias” és „uniszex” karokon/intézményekben pedig az anyagi háttérük jobb (itt anyagi előny kell a bejutáshoz). A „nőies” karokon a fiúk anyja többet olvas, mint a lányoké, az anyagi háttért tekintve azonban nincs különbség nemként. Eszerint a „nőies” karokon nagy kisebbségben levő fiúkat feltehetőleg a sokat olvasó anyák biztatták ilyen „lányos” szakok, karok választására. Más megfogalmazásban a fiúknak a bejutáshoz szükségük volt erre az inkorporált tőkére, a fiúk csak akkor tanulnak tovább ilyen alacsony presztízsű „nőies karokon” ha nagyobb kulturális tőkével rendelkeznek, mint a lányok.

A „férfias” és „uniszex” karokon/intézményekben viszont a fiúknak jobb az anyagi háttere (a tartós fogyasztási cikkekkel való rendelkezést tekintve), és a

„férfias” karokon a fiúk lakóhelyének településtípusa kedvezőbb, a kulturális háttérben azonban nincs különbség a fiúk és lányok között. Az „uniszex” és „férfias” karokon/intézményekben tanuló fiúk (akik ha nincsenek is minden esetben többségben, de átlagos nagyságuk körül vagy a felett képviseltetik magukat) csak jobb anyagi háttérrel és kedvezőbb állandó lakhellyel próbálják meg a továbbtanulást, míg a lányok – akik viszonylag kis arányban képviseltetik magukat ezeken a karokon – rosszabb anyagi háttérük ellenére is itt tanulnak. A fiúknak a „férfias” magasabb presztízsű karokon szükségük van a jobb anyagi háttérre.

Úgy tűnik tehát, hogy a karok presztízse, és „nőies” vagy inkább „férfias” jellege nem befolyásolja érdemben, hogy milyen a fiúk és lányok társadalmi háttérének különbsége. A *férfihátrány hipotézis*, tehát, hogy a fiúknak kisebb társadalmi mobilitása, mindhárom típusú karon kimutatható, különbség csak abban van, hogy inkább a kulturális, vagy inkább az anyagi háttérük a kedvezőbb (bár ez is fontos különbség (l. az eddigi kifejtést)).

Nézzük most a *vertikális szegregáció* egyik formáját, azaz, hogy milyen a fiúk és lányok aránya az egyetemi és főiskolai karokon.

40. táblázat A fiúk és lányok aránya az egyetemi és főiskolai karokon (%) (ISCED51)

	Egyetemi karok	Főiskolai karok
Fiú	31,6	33,9
Lány	68,4	66,1
N	849 (100)	625 (100)

A *Chi-négyzet statisztika* nem szignifikáns.

Látható, hogy hipotézisünkkel szemben a fiúk és lányok nagyjából ugyanolyan arányban tanulnak egyetemi, illetve főiskolai karokon a térségben.⁷ Megjegyezzük azonban, hogy a vertikális szegregáció olyan formában mégis jelen van a képzésben, hogy PhD terveik fiúknak nagyobb arányban vannak, mint a lányoknak (lásd a 9. fejezetet).

Bár kimutattuk, hogy a fiúk és lányok aránya hasonlóan alakul a főiskolai és egyetemi karokon, vizsgálni tudjuk azt is, hogy az alacsonyabb presztízsű főiskolai- és a magasabb presztízsű egyetemi képzésben milyen a fiúk és lányok társadalmi háttérének különbsége. Hipotézisünk szerint a főiskolai képzésben nem fog fennállni a *férfihátrány hipotézis* (a lányok társadalmi mobilitása itt nem lesz kedvezőbb), a rosszabb társadalmi háttérű fiúk inkább megjelennek a főiskolai képzésben, mint az egyetemiben.

⁷ A lányok aránya még kicsit magasabb is az egyetemi, mint a főiskolai karokon, bár a különbség nem szignifikáns. Itt azonban torzító tényező lehet, hogy a Debrecenben nem volt Műszaki Egyetem csak Műszaki Főiskolai Kar, és így a főiskolákon több fiú tanul, mint ha lenne Műszaki Egyetem.

41. táblázat Az egyetemista és főiskolás fiúk és lányok társadalmi háttérének különbségei (A szignifikáns összefüggések háttéradatait lásd a függelék 5–13. táblázatában)

Háttérváltozók	ISCED51 egyetemisták	ISCED51 főiskolások	ISCED54 egyetemisták	ISCED54 főiskolások
Szülők kulturális tőkéje				
Apa iskolázottsága	Fiúknak jobb	Fiúknak jobb	NS	NS
Anya iskolázottsága	NS	Fiúknak jobb	NS	NS
Apa olvas-e	NS	Fiúk apja többet olvas	NS	NS
Anya olvas-e	NS	NS	NS	NS
Apa olvas-e szépirodalmat	NS	NS	NA	NA
Anya olvas-e szépirodalmat	NS	NS	NA	NA
Gazdasági tőke				
Testvérek száma	NS	NS	NS	NS
Egy háztartásban élők száma	NS	NS	NA	NA
Tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság	Fiúknak több	NS	NS	Fiúknak több
Jobban él-e, mint 10 éve	NS	NS	Fiúk inkább	Fiúk inkább
Előfordulnak-e anyagi gondok	NS	NS	NS	Fiúk kevésbé
Lakóhely településtípusa	Fiúknak jobb	NS	NS	NS

A táblázat az SPSS program keresztábrálás és „compare means” futásain alapul. NS jelöli a Chi-négyzet próba és az ANOVA teszt szerint nemenként nem szignifikáns kapcsolatokat. NA jelöli, ha nincsen vonatkozó adat.

Az egyetemi és főiskolai karok összevont adatai szerint az ISCED51 adatbázisban a *férfihátrány hipotézis* összességében fennállt (lásd a 3. fejezetet). Mind a kulturális, mind az anyagi háttérre jobb volt a fiúknak, de a bontott adatok szerint a főiskolásoknál inkább a fiúk kulturális háttére jobb (a magasabban iskolázott és többet olvasó szülők ösztönözték fiaikat a főiskolai tanulmányokra), az egyetemistáknál pedig inkább a fiúk anyagi háttére és lakóhelyüknek a településtípusa a kedvezőbb (a fiúk csak kedvezőbb anyagi háttérrel tanulnak tovább a magasabb presztízsű egyetemi képzésben).

Az ISCED54 adatbázisban a *férfihátrány hipotézis* csak az anyagi háttér vonatkozásában teljesült az összevont adatoknál. Az intézménytípusonként bontott adatok szerint viszont az egyetemista fiúknak az anyagi háttére sem kedvez-

zőbb, csupán egy mutatóban, míg a főiskolás fiúk anyagi háttere több mutató szerint jobb, mint a lányoké. A kulturális háttér és a lakóhely vonatkozásában az eredmények szerint (összhangban a korábbi összevont eredményekkel) nincs szignifikáns különbség a fiúk és lányok között. Tehát, hipotézisünkkel szemben a fiúk főiskolai (alacsonyabb presztízsű) továbbtanulásánál hangsúlyosabban számítottak az anyagi szempontok, mint az egyetemi tanulmányoknál.

Összességében, hipotézisünkkel szemben – mindkét adatbázisban – a főiskolások körében is fennáll a *férfihátrány hipotézis*, nemcsak az egyetemista, hanem a főiskolás fiúk társadalmi háttere is valamivel kedvezőbb, a fiúk itt is kevésbé voltak mobilak, mint a lányok.

4.5. Összegzés

A nemek szerinti horizontális és vertikális szegregáció jelensége nem tűnt el az oktatásban, annak ellenére, hogy napjainkban a felsőoktatásban a lányok vannak többségben, és sok szempontból előnyös helyzetben vannak az oktatás más szintjein is. Egyes karok (szakok) elnőiesedése tovább folytatódik, miközben egyes férfiak által uralt képzési területeken is folyamatosan emelkedik a nők aránya. A horizontális szegregáció ugyan kissé csökken a képzésben, de még mindig hátrányos helyzetbe hozza a lányokat, a „nőies” szakmák választása csökkenti a későbbi munkaerőpiaci érvényesülésüket, a lányok által uralt foglalkozások megbecsültsége jóval alatta marad a férfiak által uraltakénak.

A vertikális szegregáció szerint a nők aránya csökken az oktatás felsőbb szintjein (főleg a PhD képzésben és a felsőoktatási oktatók között kisebb az arányuk). Az oktatás és kutatás területén a nők alacsonyabb beosztásokban, kisebb presztízsű állásokban vannak nagyobb arányban, és emiatt keresetük is alacsonyabb.

Az oktatásban levő nemi szegregáció okai lehetnek – a szakirodalom szerint – a nemek szerint eltérő munkaerőpiaci preferenciák, tudások és készségek (a lányok jobb verbális, a fiúk jobb matematikai készségei), az eltérő szocializáció (a családban, iskolában és a médiában), a lányok karrier tudatossága (a lányok tudatában vannak a munkaerőpiaci horizontális szegregációnak). Emellett magyarázhatja a szegregációt az egész életen át érvényesülő „társadalmi korlátok elmélet”, a „patriarchális rendszer elmélet” (a férfi munkáltatók és munkavállalók döntenek el, milyen munkákat vállalnak, és a nők azt kapják, ami marad nekik), és végül az emberi tőke elmélet (a nők olyan munkákat vállalnak el, amely kevesebb konfliktust okoz az otthoni kötelezettségeikkel).

A fejezet empirikus részében a felsőoktatásban nemek szerint meglévő horizontális és vertikális szegregáció egy-egy szeletét vizsgáltuk egy regionális mintában. Elkülönítettünk a „nőies” és „férfias” karokat/intézményeket (ahol a nők aránya átlag alatti, illetve a feletti volt), és kimutattuk, hogy a vizsgált térségben a feminizált karok presztízse kisebb, mint ahol a férfiak aránya átlagos vagy a feletti (a magyarországi presztízsvizsgálatok eredményeire támaszkodva). A vertikális szegregációt vizsgálva azonban hipotézisünkkel szemben nem volt kimutatható, hogy az alacsonyabb presztízsű főiskolai karokon nagyobb arányban képviseltetnék magukat a lányok, mint az egyetemi karokon. A hipotézisünknek ellentmondó eredmény háttérben az állhat, hogy a vizsgált térségben (Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, valamint Erdély és Kárpátalja határhoz közeli részei) nem volt műszaki egyetem, csak műszaki főiskolai kar, és így a főiskolákon több fiú tanult, mint ha lenne műszaki egyetem. Azonban a szakirodalom szerint (Hrubos 2001b) a lányok erősebb

beáramlása figyelhető meg az 1990-es években az egyetemi képzésbe, mint a főiskolaiban, tehát lehet, hogy napjainkban általában sem jellemző, hogy az egyetemi karokon kisebb a lányok aránya, mint a főiskolai karokon.⁸

A diákok társadalmi háttérét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy akár a „nőies” és „férfias” karokat/intézményeket, akár az egyetemi és főiskolai képzést tekintjük, a vizsgálati térségben fennállt a *férfihátrány hipotézis*, a felsőoktatásban tanuló fiúk társadalmi mobilitása kisebb, mint a lányoké, függetlenül attól, hogy milyen típusú karról van szó. Hipotézisünkkel szemben az alacsonyabb presztízsú „nőies” karokon és a főiskolai képzésben is a fiúk csak kedvezőbb társadalmi háttérrel próbálták meg a továbbtanulást.

⁸ Megjegyezzük, hogy az adatfelvétel (melyre empirikus vizsgálatunkban támaszkodtunk) idején még nem indult meg tömegesen az új típusú (bolognai) képzés, így annak vizsgálata, hogy az alap és mesterképzésben milyen lesz a lányok és fiúk aránya, majd a későbbi vizsgálatok tárgya lehet.

5. fejezet

Férfiak és nők térbeli kötődésének különbségei a felsőfokú intézményválasztásban és a tervezett lakóhelyben

Ebben a fejezetben a felsőoktatási hallgatók területi kötődésének nemi különbségeit vizsgáljuk a „Regionális Egyetem” kutatás kérdőívében adott lehetőségeken belül. A lokális kötődés kutatása viszonylag kevésbé népszerű a hazai szociológusok körében, és a fogalom pontos definiálása is nehézségekbe ütközik. A térhez való viszony nemi különbségeinek vizsgálatára még kevesebb példát találunk, és a felsőoktatási hallgatók körében alig van ilyen kutatás. A lokális kötődés nemenkénti eltérése egy újabb szegregációs forma, ezért is érdekes ennek vizsgálata. Mindezek miatt úgy gondoljuk, hogy munkánk hiánypótló szerepet tölt be, még ha elemzésünk a téma csak egy kis szeletét mutatja is be.

Elsőként a lokális kötődésről írunk, majd bemutatjuk hipotéziseinket. Külön részben ismertetjük a területi kötődésre vonatkozó eddigi eredményeket, melyek a „Regionális egyetem” kutatásból születtek. Ezt követi az empirikus vizsgálat a fiúk és lányok térbeli kötődésének különbségeiről, ahol ellenőrizzük hipotéziseink helytálló, vagy nem helytálló voltát.

5.1. A lokális kötődésről és identitásról általában

Lokális identitás alatt az egyének vagy csoportok térhez való kötődését értjük (Pálné 2000). A lokális identitás a társadalmi identitástudat része, az egyén egy földrajzi kategóriákkal meghatározható csoport tagjának érzi, vallja magát. A lokális csoporthoz tartozás feltételezi, hogy az egyén a csoport hagyományait, értékrendjét elfogadja és azonosul vele (Murányi – Szoboszlai 2000). Az emberek hajlamosak olyan közösségi szervezetekbe tömörülni, ahol kialakul a valahová tartozás érzése, és kialakul a közösség kulturális identitása is. Sokszor a globalizáció negatív hatásaival szemben alakul ki a területi identitás (a globális kihívásra adott válaszként is értelmezhető), így a lokális identitás kiemelt jelentőséggel bír. A globalizációval szembeni egyetememes reakció a helyi

identitás erősödése (kis közösségek önvédelme), ilyenkor a kultúra önvédelmi mechanizmusa lép működésbe (Petrás 2005a).

Térségi kötődés eleme a rokonsághoz, szomszédsághoz, ismeretségi körhöz, közösséghez való kötődés, és a közös kultúra is összekapcsolja az ott lakókat (Nagy É. 2005). A lokalitás meghatározó eleme emellett a magán közösségi élet, az üzleti hálózat és a hivatalos közélet is. A szomszédsági lét nem feltétlenül esik egybe a település határaival, de érzelmi és szimbolikus jelentése jórészt az egész lokalitásra kiterjed. „A helyi identitás fontos elemei a helyi hagyományok, a rokoni, kulturális vagy etnikai összetartozás, valamint a sorsközösség, a történelmi változások közös átélésének tudata” (Petrás 2005a: 20). A lokális közösség, lokális társadalom, helyi közösség, helyi társadalom fogalmak között átfedések vannak. Helyi társadalom kialakulásához szükséges, de nem elégséges feltétel az egy térben élés, a földrajzi összetartozás (Nagy É. 2005).

A lokalitás az emberi élet természetes jelensége. Az emberi társadalom első településformája a község, az együttműködő szomszédság lakóhelye. „A középkori nyugaton a lokalitás nem pusztán lakóhelyi közösség, hanem önálló, érdekeit a makrotársadalommal szemben kollektívan képviselő egység: helyi társadalom. ... A demokratikus önkormányzatiság lokalizáló folyamata csak akkor jár együtt a valódi helyi társadalom kialakulásával, ha a helyi lakosok felismerik érdekeiket és együttműködnek közös céljaik megvalósításában.” (Petrás 2005a:14) A szocialista diktatúrák megpróbálták felszámolni a civil társadalom évszázados hagyományát, azonban a rendszerváltás után ez újra előtérbe került.

A területi kötődés típusai Magyarországon az Európai Unióhoz, az országhoz, a régióhoz, a megyéhez, a kistérséghez és végül a településhez való kötődés. Nagy G. D. (é. n.) vizsgálata szerint a szegediek területi kötődésein belül a megye és régiótudat nem válik el, a régióhoz és megyéhez kötődés mintázata hasonló vonásokat mutat. A faktorelemzés eredményei szerint a két kötődés szorosan kapcsolódik, a válaszadók nem tudnak különbséget tenni a kettő között. (A mi vizsgálatunkban is keveredik a két kötődés-típus.) A szegediek megyéhez és régióhoz kötődése közepes erősségű, a városhoz való kötődésük valamivel erősebb, ettől elválik az országhoz való kötődés, ami szintén elég erős, és végül jelen van egy elég gyenge európai kötődés is (Nagy G. D. é. n.).

A lokalitást mérhetjük szociometriai módszerekkel (ki kivel van kapcsolatban), azzal, hogy milyen a lakosok lokális kötődése (mit jelent a településhez, helyi közösséghez tartozni), milyen a helyi hagyományok erőssége, a közös múlt ismerete, milyen a település gazdasági helyzete, milyenek a földrajzi és regionális adottságok, és végül, hogy milyen a környező települések közti együttműködés (Petrás 2005a).

5.2. Hipotézisek és eddigi eredmények

Tímár (1993) szerint a XX. század végén fontossá vált a közösségben élés (rokoni és baráti kötelékek) mint társadalmi funkció vizsgálata (melyek a térkapcsolatok fontos elemei) a hazai földrajzban. A nemek földrajza a nemek egymáshoz való viszonyát vizsgálja a tér, térhasználat vonatkozásában (Tímár 1993).

A hagyományos szerepek diktálta munkamegosztás szerint a férfiak világa a kenyérkereső munka (nyilvános szféra), a privát szféra, a biológiai reprodukció és a háztartási munka viszont a nők színtere. Jellemző tehát a nők nyilvános szférából való kirekesztése. Ennek megfelelően fontos a lakó- és munkahely szétválása, és a munka és a tér nemek szerint megosztottsága. Az 1960-as években Észak-Amerikában felerősödött a szuburbanizációs folyamat, melynek hatására egyes kutatók megalkották a „feminin szuburbia” és „maszkulin város” modellt, ami azonban Észak-Amerikában is csak a fehér középosztályi családokra volt érvényes (Tímár 1993).

Magyarországon „nem működött a »gyenge nő« védelmét szolgáló, »maszkulin nyilvános világtól« távoltartó »édes otthon« ideológiája” (Tímár 1993:12). A szocializmusban teljes foglalkoztatás volt, az urbanizáció megkésettége volt a jellemző, nem vált szét az amerikaihoz hasonló módon a városi tér. Ekkoriban a kétkeresős családmodell dominált. A nők nagy arányban vettek részt a munka világában, bár a háztartási feladatok nagy része is rájuk hárult. A nemek elválasztását itt a munkahelyek egymáshoz viszonyított térbeli elkülönülése okozta. Térhasználatot inkább befolyásolta a termelésben elfoglalt helyük különbözősége, mint a kenyérkereső és háztartási munka elkülönülése. A férfiak és nők többsége más munkahelyen, más gazdasági ágazatban, és területileg is máshol dolgozott. A nők inkább a lakóhelyhez közelebbi munkahelyeket választották, családi feladataik megkönnyítése érdekében (Tímár 1993).

A második gazdaság megjelenésével a háztáji munka bizonyos szinten összekapcsolta a férfiak és nők munkájának helyét, és az otthon is termelési szintérré vált. A szocializmusban nyilvános és privát szféra hagyományos kettéválása csak a gyűs bevezetése után a központtól távol eső új lakótelepeken valósult meg (Tímár 1993).

A rendszerváltás után megjelenő magas munkanélküliséggel a „nőknek otthon a helyük” ideológia terjedését figyelhetjük meg, és sorozatban zártak be a gyermekintézmények. Napjainkban megfigyelhető a szuburbiaakra (kertes házakba) való kiköltözés, ami a nőkre a korábbinál nagyobb terheket ró, megnő az ingázási távolság, a gyermeket nagyobb távolságra kell vinni orvoshoz, iskolába, a gyógyszertár, a ptyolat is messzebb van. A nők sokszor növekvő

mennyiségű otthon végzett munkával próbálnak segíteni a család rosszabbodó anyagi helyzetén (Tímár 1993).

Visszatérve saját vizsgálatunkhoz, mivel hazánkban napjainkban is erősen érvényesülnek a hagyományos nemi szerepek (lásd Pongráczné 2005), ezért azt feltételezzük (*első hipotézis*), hogy a nőknek összességében erősebbek a családi, rokonsági és lokális kötelékei, így a felsőfokú intézmény választásakor¹, illetve a tervezett lakóhelyet tekintve a felsőoktatásban tanuló lányok térbeli – elsősorban a településhez, de a kistérséghez, megyéhez, régióhoz való – kötődése is erősebb lesz, mint a fiúké.

Érdekes jelenség azonban, hogy a férfiak és nők a települési hierarchiában eltérő arányokat mutatnak, a nagyobb településeken nagyobb a nőtöbbség. Ennek hátterében egy sajátos (elsősorban házassági) migrációs folyamat húzódik. A városokban már 35 év felett, míg a falvakban csak 55 év felett jelentkezik a nőtöbbség. A fiatal nők kevésbé választják a falusi létformát annak számos hátránya miatt. Az aprófalvakra jellemző, hogy csekély a lakosságszám, az urbánus központoktól nagy a távolság, a közellátások, a források hiánya jellemző. Emellett rosszak a foglalkoztatási lehetőségek, nagy a munkanélküliség, sok nő inaktivitásra kényszerül, több időt töltenek a nők házimunkával. Falusi nőknek az iskolához, egészségügyi ellátáshoz való hozzáférése rosszabb, mint a városban lakóké, és a gyermekintézmények kiépítettsége is kisebb (Tímár é. n.).

Ennek alapján azt is feltételezhetjük (*második hipotézis*), hogy a tervezett lakóhelyet tekintve a lányok inkább maradnának a felsőfokú intézmény székhelyén, mint esetleg az eredeti falusi lakóhelyen. (Korábbi adataink szerint (3. fejezet) a felsőfokon tanuló lányok állandó lakhelye nagyobb arányban falu, mint a fiúknál.) Emellett az is valószínű, hogy a városokba való migráció a lányoknál inkább kistérségen, illetve megyén belül jelentkezik, míg a fiúk – ha már költöznek – inkább távolabbi városokba mennek. (Ezt adatainkkal úgy tudjuk vizsgálni, hogy a lakóhely és a felsőoktatási intézmény székhelyének különbsége esetén a lányok inkább kistérségen, illetve megyén és régióon belül maradnak, míg a fiúk távolabbi térségekből is érkeznek.)

Témánkhoz kapcsolódnak a migrációs potenciál vizsgálatok. Ezek eredményei szerint a rövid távú munkavállalásban és kivándorlásban nem számottevőek a nemi különbségek, de a hosszú távú munkavállalás inkább a férfiakra jellemző a nemi szerepekkel összhangban. Ha viszont bontva tekintjük a

¹ A fejezet empirikus részében a felsőfokú intézmények vonzáskörzetének nemi különbségeit is vizsgáljuk. A vonzáskörzet vizsgálata nem azonos a térbeli kötődés vizsgálatával, hiszen az intézményválasztásban egyéb tényezők (anyagi helyzet, elérhetőség), illetve a felsőfokú intézmény jellege is közrejátszik. Erre az eredményeknél és az összegzésben még ki fogunk térni.

Kárpát-medencei magyarok migrációs potenciálját a „nagyvilág” és Magyarország felé, akkor a rövid távú munkavállalás is inkább a férfiakra jellemző (Sík, Örkény 2003). Erdélyben a férfiak régiótól és etnikumtól függetlenül nagyobb arányban terveznek külföldi munkavállalást, mint a nők, és a férfiak előnye elsősorban az időszakos vendégmunka-vállalásnál jelentkezik (Csata, Kiss 2003). Fontos kiemelni azt is, hogy az idősökhöz viszonyítva a fiataloknak számos kutatás szerint nagyobb a migrációs potenciálja, és az iskolai végzettség emelkedésével is nő a migrációs szándék (Sík, Örkény 2003, Csata, Kiss 2003).

Harmadik hipotézisünk szerint az egyetemi-főiskolai évek alatti ideiglenes migrációban nem számíthatunk jelentős nemi különbségekre a családalapítás általános kitolódása miatt. A tanulmányok alatti külföldi munkavállalásban és tanulmányútban, illetve a tanulmányaik abbahagyása esetén a tervezett külföldi munkában vagy tanulásban nem lesz számottevő eltérés a férfiak és nők között. (Itt jegyezzük meg, hogy ezen tevékenységek, illetve a tevékenységek tervezése csak kevés diáknál fordul elő, és ez is okozhatja, hogy nem lesz szignifikáns különbség a férfiak és a nők között.)

Első hipotézisünk alapján azt is feltételezhetjük, hogy „A felsőfokú intézményválasztásban fontos az intézmény közelsége”, a „Fontos, hogy családdhoz, szülőkhöz közel éljen”, és a „Fontos ott élni, ahová emlékek, kapcsolatok kötnek” mondatokkal a lányok nagyobb arányban értenek majd egyet (*negyedik hipotézis*).

Végül *ötödik hipotézisünk* szerint a lakóhelyhez kapcsolódó attitűdök (a közös érdekérvényesítés, a közös tradíciók, a közös hang megtalálása, a könnyű megközelíthetőség, a szórakozási lehetőségek, a jó elhelyezkedési lehetőségek, a jó lehetőség a családalapításhoz és a vagyonszerzéshez) a lányoknak fontosabbak lesznek, mivel a lokális kötődésük is feltehetőleg erősebb.

Az eddigi eredmények részben alátámasztják hipotéziseinket, például Bíró, Nagy (2007) vizsgálata szerint a két világháború közötti bölcsészkarokon a lányokra inkább jellemző volt a lokális kötődés, majdnem két és félszer annyi férfi szerzett lakóhelyén kívül diplomát, mint nő (a lakóhely székhelye nem egyezett meg az iskola székhelyével). Nagy (é. n.) már idézett vizsgálatában is a nők kötődése valamivel erősebb a megyéhez és a régióhoz (a szegediek körében), mint a férfiaké. További eredménye, hogy a megyéhez és a régióhoz erősebben kötődők között a magasán iskolázottak alulreprezentáltak, és felülreprezentáltak az idősebbek. Horváth (2009) vizsgálata szerint is az idősek jobban kötődnek lakóhelyükhöz, mint a fiatalok, de nemek szerint furcsa módon nem tapasztalt eltérést a felsőtársági identitást vizsgálva.

5.3. Egy határmenti térség hallgatóinak térbeli kötődése

A továbbiakban a „Regionális egyetem” kutatás eddigi eredményeit mutatjuk be a térbeli kötődésről. A kutatás megkezdését megelőző vizsgálatok szerint az észak-alföldi régiót (melybe Jász-Nagykun-Szolnok megye is beletartozik) a gimnáziumi képzés túlsúlya jellemezte a szakképzéssel szemben. A régióban két nagy felsőoktatási intézmény van (a Debreceni Egyetem és a Nyíregyházi Főiskola), és az innovációs szint alacsony a térségben. Jellemző az is, hogy a határon átnyúló kapcsolatok növelték a tanulási igényeket és átformálták a képzési kínálatot (a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és Partium Keresztény Egyetem létrehozásában a Debreceni Egyetem és a Nyíregyházi Főiskola is szerepet játszott). Hajdú-Bihar megyében a felsőoktatási hallgatókhoz képest alacsonyabb a középiskolába járók aránya, ezért felmerült, hogy a Debreceni Egyetem nemcsak regionális szerepkört tölthet be. Azonban a 2002-es előzetes eredmények szerint a Debreceni Egyetemre inkább az Észak-Alföldről, a Nyíregyházi Főiskolára pedig a régió északkeleti részéről érkeznek hallgatók, tehát a két felsőoktatási intézmény inkább regionális szerepkörűnek látszott (Kozma 2002b).

Kérdés tehát, hogy a vizsgálati térségben lévő felsőoktatási intézmények valóban betöltik-e a lokális társadalmi igények kielégítésével kapcsolatos funkciót. A „Regionális egyetem” kutatás első eredményei szerint (Kozma, Pusztai 2006) a térség („Partium”) magyarországi egyetemi hallgatóinak 70%-a, a főiskolai hallgatóknak 80%-a Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megyében érettségizett. 10% feletti arányban érkeztek még ide hallgatók az északmagyarországi régióból. Legszélesebb vonzáskörzete a Debreceni Egyetem Bölcsész- és Természettudományi Karának volt, a többi egyetemi kar 3–4 megyére kiterjedő vonzáskörzettel bír, a főiskolai karokra beiratkozottaknak pedig több mint fele azonos megyében érettségizett. A határon túli intézmények is főként a saját régióból gyűjtötték össze az érettségizett hallgatókat. Összességében tehát az első- és negyedéves egyetemista és főiskolások adatai alapján kimutatható, hogy a régió felsőoktatási intézményeire jellemző a helyi vonzáskör, regionális jelleg, egyedül a Partium Keresztény Egyetemnek és a Debreceni Egyetemnek tágabb valamivel a vonzáskörzete (kettős arculatú intézmények, egyrészt regionális igényeket elégítenek ki, másrészt speciális szakterületeken szélesebb vonzáskör jellemzi őket).

Emellett a „Regionális egyetem” kutatás felsőfokú szakképzésben (AISZF) tanulóakra vonatkozó adatai alapján kimutatható volt, hogy ha van helyben felsőfokú oktatási lehetőség, a hátrányos helyzetű rétegek nagyobb arányban próbálják meg a továbbtanulást, a félharmadfokú képzésben való részvétel

lehetősége bizonyos mértékig kompenzálja az elmaradott térségből való származás okozta területi hátrányokat (Pusztai 2006).

Juhász (2006) a kistérség szerepét vizsgálta az iskolaválasztásban a „Regionális egyetem” kutatás negyedéves adatbázisa segítségével. Eredményei szerint a hallgatók jelentős része a debreceni és nyíregyházi kistérségből származik (309 fő a 952-ből). Többség az észak-alföldi és kisebb részben az észak-magyarországi régióból jön ide tanulni.

Keller (2008) a határon innen és túl tanuló erdélyi és kárpátaljai diákok lokális kötődését és migrációs terveit vizsgálta. Kimutatta, hogy a helybeli oktatási lehetőségek fékezik a migrációs hajlamot. A szülőföldön maradók magasabbra értékelték a közös lakóhelyen élők együttműködése köré tömörülő szempontokat, a mobil hallgatók azonban alulértékelik ezeket. Eredményei szerint a tervezett elvándorlás (a „hol élne 10 év múlva” kérdésre adott válaszok alapján) összefügg a lokalitáshoz fűződő attitűdökkel.

Fináncz (é. n.) az EU-s csatlakozással kapcsolatos attitűdöket és a lokális kötődés összefüggéseit vizsgálta. Eredményei szerint a régióhoz nem kötődők optimistábbak voltak az uniós csatlakozás általános hatásaival kapcsolatban, a községben lakók pedig pesszimistábbak voltak a városokban lakóknál. További eredménye, hogy a fiúk optimistábbak voltak az EU-s csatlakozás hatásait illetően, annak ellenére, hogy a regionális kötődésben nem volt szignifikáns különbség nemek szerint. Ennek okát abban látja, hogy a lányok többen laktak falun, és a falusiak negatívabban ítélték meg az EU-s csatlakozást.

Nagy É. (2003) a lokális kötődést és a kulturális fogyasztási lehetőségek kapcsolatát vizsgálta. Megfigyelhető, hogy a településhierarchiában lefelé drasztikusan csökkennek a kulturális fogyasztási lehetőségek. Négy mobilitási csoportot alkotott: a lakóhelyhez kötődő, az elvagyódó, a határon túlról érkező és a régióhoz kötődő típust, a „Hol fog élni 10 év múlva” kérdésre adott válaszok és a középiskola székhelye és a felsőoktatási intézmény székhelye eltérései alapján. Eredményei szerint a mobilitási csoportoknak eltér a kulturális fogyasztása, emellett a helyi szórakozási lehetőségek a régióhoz, lakóhelyhez kötődőknek fontosabbak voltak, továbbá megfigyelhető volt, hogy a diákok összességében előnyben részesítik a lokális kulturális fogyasztást (Nagy É. 2003).

5.4. A férfiak és nők térbeli kötődésének különbségei

Ahogy láttuk, a vizsgálati térség felsőoktatási intézményei jórészt betöltik regionális szerepkörüket, a hallgatók nagy aránya érkezik a mintaterületen belülről. A „partiumi” térségben lakó hallgatók elsősorban a térségben tanulnak felsőfokon, a térségben elérhető intézményeket preferálják, a két nagyobb felsőoktatási intézmény (Nyíregyházi Főiskola, Debreceni Egyetem) valóban regionális intézménynek tekinthető.² A térségben élők között egyfajta regionális identitástudat is jelen van (Kozma 2006).

A két világháború közötti bölcsészkarokon Debrecen vonzáskörzete főleg a szomszédos megyék, Észak-Kelet Magyarország és Székelyföld volt. A nemi különbségeket tekintve a debreceni lakosú nők 4,7%-a, a férfiak 10,3%-a nem helyben diplomázott, tehát a nőknek erősebb volt a lokális kötődése. Bíró és Nagy eredményei szerint minél nyugatabbra volt az egyetem, annál több volt a nem helyben diplomázó nő, kivéve Budapestet, ahol a legkisebb volt a nem helyben diplomázó lányok aránya (Bíró, Nagy 2007).

A továbbiakban az összes vizsgált felsőoktatási intézmény, majd pedig a debreceni, nyíregyházi, hajdúböszörményi és a határon túli intézmények hallgatóinak állandó lakhely szerinti megoszlását tekintjük, külön a fiúkra és a lányokra. Ezután a kérdőív adta további lehetőségek szerint vizsgálunk néhány kérdést, mely a diákok területi kötődéséhez kapcsolódott.

A felsőoktatási intézmények vonzáskörzete nemi különbségeinek vizsgálata nem azonos a diákok térbeli kötődése nemi különbségeinek vizsgálatával. Korábbi eredményeink (l. „A férfihátrány hipotézis” c. fejezetet) szerint, hogy a lányok rosszabb anyagi helyzetben vannak a vizsgált térség felsőoktatási hallgatói körében, és ez is okozhatja a lakóhelyhez közeli felsőoktatási intézmény választását, nemcsak az erősebb lokális kötődés. Vizsgálatunkban ezt a hatást nem tudjuk kiszűrni, erre egy további többváltozós elemzésben kerülhet majd sor.

² Bár a Partium Keresztény Egyetemnek és a Debreceni Egyetemnek valamivel tágabb a vonzáskörzete, mint a térségben lévő többi főiskolának.

42. táblázat A térség felsőoktatási intézményei hallgatóinak állandó lakhelye nemek szerint, megyei és országos bontásban (%) (ISCED51)

Megye (Ország)	Fiúk (N=432=100%)	Lányok (N=928=100%)	Összesen (N=1360=100%)
Hajdú-Bihar	37,5	33,3	34,6
Szabolcs-Szatmár-Bereg	17,1	24,8	22,3
Borsod-Abaúj-Zemplén	6,9	8,6	8,1
Jász-Nagykun-Szolnok	1,8	3,3	2,9
Békés	1,8	2,6	2,3
Heves	1,6	1,8	1,8
Románia	13,9	12,2	12,7
Ukrajna	13,4	8,8	10,3
Egyéb	6	4,6	5

Az 42. táblázatban a térség összes felsőoktatási intézményébe járó hallgatók állandó lakhelyét vizsgáljuk. Amint látható, a fiúk aránya a lányokhoz képest nagyobb a Hajdú-Bihar megyéből érkezők között, a lányok aránya viszont nagyobb a fiúkhoz képest a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből érkezők között. (Bár mindkét nem inkább Hajdú-Biharból érkezik a térség felsőoktatási intézményeibe.) Románia és Ukrajna szerepel még 10% feletti értékekkel (feltehetőleg ezen hallgatók többsége a Partium Keresztény Egyetemen és a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán tanul). Három megyéből (Borsod-Abaúj-Zemplén és Jász-Nagykun-Szolnok és Békés) 2–10% között jönnek hallgatók, és a lányok arányaiban valamivel többen érkeznek ezekből a megyékből, tehát úgy tűnhet, hogy területi mobilitásuk valamivel nagyobb. Ha azonban a többi, még távolabbi megyét is tekintjük (az „egyéb” kategóriát) a fiúk valamivel nagyobb arányban érkeznek innen.

Összességében a régió felsőoktatási intézményeinek vonzáskörzete (a régiós kötődés) hasonlóan alakul a két nemnél. Megfigyelhető azonban, hogy míg a fiúk inkább Hajdú-Bihar, addig a lányok inkább Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből érkeznek a régióba tanulni (az egymáshoz viszonyított arányokat tekintve), valamint az is látható, hogy a régió kívüli megyékből a közelebbi megyék esetén inkább a lányok, a távolabbiak esetén pedig inkább a fiúk jönnek ide nagyobb arányban.

A következőkben a debreceni székhelyű intézmények (Debreceni Egyetem, Kölcsey Ferenc Református Tanárképző Főiskola – KFRTF, a Hajdúböszörményi Főiskolát, mely a Debreceni Egyetem része, külön tekintjük majd) vonzáskörzetét tekintjük megyei (országos, néhol kistérségi) és nemi bontásban.

43. táblázat A Debreceni Egyetem (Hajdúböszörményi Kar nélkül, KFRTF-fel együtt) hallgatóinak állandó lakhelye nemek szerint megyei és országos bontásban (%) (ISCED51)

Megye (Ország)	Fiúk (N=285=100%)	Lányok (N=531=100%)	Összesen (N=816=100%)
Hajdú-Bihar	53,9	45,8	48,6
<i>ebből a Debreceni kistérség</i>	40,4	30,7	34,1
Szabolcs-Szatmár-Bereg	20,9	24,2	23,2
Borsod-Abaúj-Zemplén	8,3	8,8	8,6
Jász-Nagykun-Szolnok	2,9	4,9	4,1
Békés	2,9	3,7	3,3
Ukrajna	1,8	2,6	2,3
Budapest	1,1	1,3	1,2
Egyéb	8,2	8,7	8,7

Amint látható, hipotézisünkkel szemben a fiúk nagyobb arányban érkeznek Hajdú-Bihar megyéből, illetve a Debreceni kistérségből Debrecenbe tanulni, mint a lányok (majdnem 10%-os a különbség), lokális kötődésük tehát erősebbnek tűnik, a lányok aránya viszont magasabb a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből érkezők között. A szabolcsi lányok nagy aránya a Debreceni Egyetemen azért is meglepő, mert Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található a Nyíregyházi Főiskola is, ahol a tanulók nagy többsége (80%-a) lány. A hipotézisünknek ellentmondó eredmények háttérében az állhat, hogy a szabolcsi fiúk inkább a miskolci egyetemet – illetve ott is a műszaki egyetemet – célozzák meg, és a Debreceni Egyetemen ezért kisebb az arányuk (2003-ban, amikor a lekérdezés folyt, a vizsgált térségben nem volt műszaki egyetem, csak Műszaki Főiskolai Kar (a Debreceni Egyetemen belül)).

Az is látható, hogy a debreceni felsőoktatási intézmények vonzáskörzete 70%-ban (lányok) illetve 75%-ban (fiúk) a „partiumi” régió belül van. A régió kívüli megyék közül Jász-Nagykun-Szolnok megye esetében kicsit nagyobb a lányok aránya, a többi megye esetén azonban elenyésző a különbség nemek szerint.

Következő táblázatunk a nyíregyházi felsőoktatási intézmények vonzáskörzetének nemi különbségeit mutatja.

44. táblázat A Nyíregyházi Egészségügyi Főiskola és a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola hallgatóinak állandó lakhelye nemek szerint megyei bontásban (%) (ISCED51)

Megye	Fiúk (N=32=100%)	Lányok (N=124=100%)	Összesen (N=156=100%)
Szabolcs-Szatmár-Bereg	46,9	59,7	57,1
<i>Ebből a Nyíregyházi kistérség</i>	28,1	32,3	31,4
Hajdú-Bihar	18,7	18,5	18,5
Borsod-Abaúj-Zemplén	21,8	16,1	16,6
Egyéb	12,6	5,7	7,8

Amint látható, a lányok nagyobb arányban jönnek Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből, illetve a Nyíregyházi kistérségből ide tanulni, mint a fiúk. A Hajdú-Bihar megyéből jöttek közt hasonlóak a nemi arányok, és végül Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből, illetve a más – régió kívüli – megyékből a fiúk jönnek ide nagyobb arányban. Itt tehát érvényesül hipotézisünk, miszerint a lányok inkább a közeli kistérségből, megyéből érkeznek, míg a fiúk inkább a távolabbi térségekből. A két nyíregyházi intézménybe összességében a fiúk 34,4%-a, a lányok 21,8%-a érkezik a régió kívülről. Összességében a diákok 75,6%-a lakik az általunk definiált régió belül, hasonlóan a debreceni intézményekhez.

A következő táblázatban a Hajdúböszörményi Főiskola diákjai állandó lakhelyének nemi különbségeit vizsgáljuk.

45. táblázat A Debreceni Egyetem Hajdúböszörményi Főiskolai Kar hallgatóinak állandó lakhelye nemek szerint megyei bontásban (%) (ISCED51)

Megye	Fiúk (N=2=100%)	Lányok (N=93=100%)	Összesen (N=95=100%)
Hajdú-Bihar	100	46,3	47,4
<i>ebből a Hajdúböszörményi kistérség</i>	50	11,8	12,6
Szabolcs-Szatmár-Bereg	-	29,3	28,6
Egyéb	-	24,4	24

Látható, hogy összesen két fiú tanul itt, akik Hajdú-Bihar megyéből érkeznek, így itt nem érdemes a nemi különbségeket vizsgálni. A lányok 46,3%-a érkezik szintén ebből a megyéből, és 11,8%-uk a hajdúböszörményi kistérségből. A hallgatók többsége (76%-a) a régióból érkezik, tehát a főiskola betölti regionális szerepkörét, hasonló mértékben, mint a nyíregyházi és a debreceni intézmények.

A vizsgált két határon túli intézmény esetén az intézmények területi elhelyezkedésével összhangban a Partium Keresztény Egyetem hallgatói 100%-ban Romániából, illetve a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatói 99%-ban Ukrajnából érkeznek (a beregszászi főiskolán egy diák a debreceni kistérségből érkezett). (Az adatokat most nem mutatjuk be.)

A továbbiakban néhány – szintén a diákok térbeli kötődését mutató – változót vizsgálunk meg nemi bontásban az elsőéves ISCED51 adatbázisban.

Összhangban hipotézisünkkel nincs szignifikáns különbség nemenként a „Dolgozott-e külföldön?” „Tanult-e külföldön?” kérdéskörnél, illetve a fiúk és lányok ugyanolyan arányban akarnak tanulmányaik abbahagyása esetén külföldre menne dolgozni. A külföldi tanulmányút tervezésénél a lányok vannak előnyben, bár ahogy látható, összességben ilyen tervei a diákok kis százalé-

kának voltak (lásd a következő táblázatot). Az ideiglenes migrációnál tehát – hipotézisünkkel összhangban – nem kaptunk jelentős nemi különbségeket.

46. táblázat A „Tanulmányai abbahagyása esetén külföldre menne tanulni” válasz választása nemenként (%) (ISCED51)

	Fiú	Lány	Összesen
Választotta	3,8	8,4	6,9
Nem választotta	96,2	91,6	93,1
N	468 (100)	971 (100)	1439 (100)

*Chi négyzet ** szinten szignifikáns.*

Következő vizsgálatunk szerint – negyedik hipotézisünkkel szemben – a felsőfokú intézményválasztásnál az intézmény közelségét hasonló arányban tartották fontosnak a fiúk és a lányok. Ugyancsak hasonló arányban mondták azt a lányok és a fiúk, hogy fontos, hogy családjukhoz, szüleikhez közel éljenek. (Mivel az eredmények nemek szerint nem különböznek szignifikánsan, az adatok bemutatásától eltekintünk.) Szintén hipotézisünknek ellentmondó eredmény, hogy a fiúk nagyobb arányban szeretnének ott élni, ahová emlékek, kapcsolatok kötik őket (lásd a következő táblázatot). Ennek magyarázata lehet, hogy ezek inkább „puhább” kérdések, a diákok attitűdjére vonatkoznak, és itt még nem válik el élesen a két nem területi kötődésének jellege.

47. táblázat Az „Ott éljen, ahová emlékek, kapcsolatok kötik” válasz választása nemenként (%) (ISCED51)

	Fiú	Lány	Összesen
Választotta	12,2	7,1	8,7
Nem választotta	87,8	92,9	91,3
N	376 (100)	830 (100)	1206 (100)

*Chi-négyzet ** szinten szignifikáns.*

A következő kérdésnél („Hol szeretne élni 10 év múlva?”) viszont már feltehetőleg a tényleges területi kötődést tudjuk vizsgálni.

48. táblázat A „Hol szeretne élni 10 év múlva?” kérdésre adott válaszok nemi bontásban (%) (ISCED51)

	Fiú	Lány	Összesen
Ez a kérdés számomra nem lényeges	36,5	28,1	30,9
Ugyanabban a házban, lakásban, ahol most	6,2	3,2	4,2
Ugyanazon a településen, ahol most	23,5	24,3	24,1
Ugyanazon a településen, ahol tanul	10,2	15,9	14
Sem ott, ahol jelenleg tanul, sem ott, ahol jelenleg lakik	23,7	28,5	26,9
N	452 (100)	945 (100)	1397 (100)

*Chi-négyzet *** szinten szignifikáns.*

Látható, hogy nemek szerint szignifikáns különbség van a fenti kérdésre adott válasznál. Bár a településhez (állandó lakóhelyhez) való kötődés nemenként hasonló arányokat mutat, a felsőoktatási intézmény székhelyén a lányok nagyobb arányban telepednének le (ez összhangban van második hipotézisünkkel, miszerint a lányok eredeti falusi lakóhelyüket felcserélnék az intézmény székhelyével). A lakáshoz vagy házhoz való kötődés mindkét nemnél gyenge, ahogy ez várható is a többségükben családalapítás előtt álló fiataloknál. Érdekes, hogy lakóhelyéről és tanulási helyéről elvándorolna a lányok 28,5%-a, míg a fiúknak csak 23,7%-a, viszont a fiúk nagyobb részének ez a kérdés (mármint a tervezett lakóhely elhelyezkedése) nem lényeges. Összességben a lányoknak valamivel fontosabb, hogy hol fognak élni, és jobban kötődnek az iskola székhelyéhez, mint a fiúk. Hipotézisünkkel szemben azonban valamivel nagyobb közöttük az elvándorlás tervezése, bár lehet, hogy ennek hátterében az áll, hogy azok a fiúk, akiknek ez a kérdés most még nem lényeges, valójában inkább elvándorolnak majd, mint a lányok.

Az elvándorlással összefüggésben lehet, hogy a fiúknak és lányoknak mi a fontos a lakóhelyükkel kapcsolatban. A következő kérdés ezt vizsgálja:

49. táblázat A „Fontos a lakóhelyén...” kérdésre adott válaszok átlaga (1–10) nemenként (ISCED51)

	Fiú (N)	Lány (N)	Anova
Szórakozási lehetőségek	8,24 (466)	8,69 (977)	***
Könnyű megközelíthetőség	8,24 (465)	8,52 (976)	*
Közös hang megtalálása	7,28 (465)	7,64 (973)	**
Közös érdekérvényesítés	6,32 (463)	6,77 (970)	**
Közös tradíciók tartsák össze	5,76 (461)	6,13 (975)	*
Jó elhelyezkedési lehetőség a fiataloknak	4,97 (463)	4,41 (978)	**
Jó lehetőség a családalapításhoz	4,98 (463)	5,02 (978)	NS
Jó lehetőség a vagyonszerzéshez	4,05 (464)	3,8 (977)	NS

Adataink szerint a településhez kapcsolódó attitűdök alapján a diákoknak a közös tradícióknál fontosabbak a terület nyújtotta lehetőségek. Látható, hogy a legfontosabb tényezők a könnyű megközelíthetőség és a szórakozási lehetőségek, illetve ennél valamivel kevésbé fontos, de fontos a közös érdekérvényesítés, a közös tradíciók, a közös hang megtalálása. Látható az is, hogy ez az öt

tényező (nevezhetjük közösségi beágyazódásnak) a lányoknak fontosabb, mint a fiúknak. Ez az eredmény összhangban van ötödik hipotézisünkkel miszerint a lányoknak fontosabb a lokalitás, és olyan településen akarnak majd élni, ahol a fenti szempontok érvényesülnek.

A fenti öt szempontnál kevésbé fontos szempont a jó elhelyezkedési esély a lakóhelyen, ami viszont a fiúknak fontosabb, összhangban a hagyományos nemi szerepekkel (a férfi szerepe a megélhetés biztosítása), emellett kimutatható az is, hogy mindkét nem hasonló arányban tartja fontosnak a jó lehetőséget a családalapításhoz és vagyonszerzéshez, de ezeket az első öt tényezőnél kisebb mértékben.

5.5. Összegzés

Kutatásunk első lépcsőjében a vizsgált térség felsőfokú intézményei vonzáskörzetének nemi különbségeit vizsgáltuk. A vonzáskörzet vizsgálata nem teljesen azonos a térbeli kötődés vizsgálatával, a felsőfokú intézmények választásánál a fiúk és lányok nem csak térbeli kötődésük eltérése miatt döntenek az egyik vagy másik intézmény mellett. Ebben az intézmények típusa, elérhetősége és a hallgatók anyagi helyzete is közrejátszik. Hipotézisünkben a lányok erősebb térbeli kötődését feltételeztük, de a vonzáskörzetek vizsgálatánál azt is számításba kell vennünk, hogy a térségben tanuló lányok anyagi helyzete rosszabb, mint a fiúké (lásd „A férfihátrány hipotézis” fejezetet), tehát ez is okozhatja a lakóhelyhez közeli intézmények választását. Ezt a hatást jelen elemzésünkben nem tudtuk elkülöníteni, erre csak egy többváltozós vizsgálatban kerülhet majd sor.

Összességében a régió felsőoktatási intézményei betöltik regionális szerepkörüket, de míg a fiúk aránya nagyobb a Hajdú-Bihar, addig a lányok aránya nagyobb a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből érkezők között. A jelenség oka lehet, hogy a szabolcsi fiúk inkább a miskolci egyetemet (főleg a műszaki egyetemet) célozzák meg, mivel a vizsgálati térségben nem volt műszaki egyetem, csak műszaki főiskolai kar. (A Hajdú-Bihar megyei fiúk viszont inkább Debrecenbe mennek tanulni, és a régióon belül maradtak.) Hipotéziseinkkel összhangban megfigyelhettük azt is, hogy a régióon kívüli megyék közül a lányok inkább a közelebbiekből, míg a fiúk a távolabbiakból érkeznek a térségbe tanulni.

A két nyíregyházi intézménybe hipotézisünkkel összhangban a lányok nagy arányban érkeznek Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből, illetve a Nyíregyházi kistérségből, jobban kötődnek a megyéhez és a kistérséghez, mint a fiúk. Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből, illetve a más – régióon kívüli – megyékből viszont a fiúk jönnek ide nagyobb arányban.

A Hajdúböszörményi Főiskola diákjainak több mint 98%-a lány, így itt nem volt érdemes a nemek területi kötődésének különbségeit vizsgálni, viszont megállapítottuk, hogy a hallgatók többsége a régióból érkezett, tehát a főiskola betölti regionális szerepkörét. A két határon túli intézményben a diákok majdnem 100%-a romániai, illetve ukrain lakóhellyel rendelkezett (itt nem rendelkezünk megyei vagy kistérségi adatokkal), és így itt sem volt érdemes a nemi különbségeket vizsgálni.

A külföldi munkavállalás vagy tanulás egyformán jellemző mindkét nemre, és tanulmányaik abbagyása esetén hasonló arányban akarnak külföldön dolgozni. Külföldi tanulmányutakat viszont a lányok terveztek kicsit gyakrabban. Ezek az eredmények az ideiglenes térbeli elmozdulásra vonatkoznak, ahol nem

számítottunk nagy nemi különbségekre (a harmadik hipotézis igazolódott). Negyedik hipotézisünkkel szemben azonban nem volt különbség nemek szerint azok arányában, akik a felsőfokú intézményválasztásnál az intézmény közelségét tartották fontosnak, és nem volt különbség a „fontos, hogy a családjához, szüleihez közel éljen” változó mentén sem. Emellett kimutatható volt, hogy a fiúk nagyobb arányban szeretnének ott élni, ahová emlékek, kapcsolatok kötik őket. A fenti attitűdökben tehát várakozásainknak ellentmondó eredményeket kaptunk.

A „Hol szeretne élni 10 év múlva?” kérdés azonban már a konkrét tervekre vonatkozik, és itt jelentős különbségek mutatkoztak. Bár a tervezett lakóhely vonatkozásában a mostani lakóhelyhez való kötődés nemenként hasonló arányokat mutat, a felsőoktatási intézmény székhelyén a lányok nagyobb arányban telepednének le, összhangban második hipotézisünkkel. Emellett a lányoknak valamivel fontosabb volt, hogy hol fognak élni (a fiúk több mint harmadának ez a kérdés nem lényeges), viszont a lányok majdnem harmada nem akar lakni sem a mostani lakóhelyén, sem az iskola székhelyén (a fiúknak csak negyede). A hipotézisünknek ellentmondó eredmény háttérben az állhat, hogy azok a fiúk, akiknek ez a kérdés most még nem lényeges, valójában inkább elvándorolnak majd, mint a lányok.

Ötödik hipotézisünkkel összhangban megállapíthattuk, hogy a lakóhelyhez kötődő attitűdök a lányoknak fontosabbak voltak. A vizsgált hat tényezéből ötöt ők említettek gyakrabban; a fiúk csak a jó elhelyezkedési esélyt tartották fontosabbnak (ami a hagyományos nemi szerepek továbbélését jelzi). A lányoknak fontosabb a lakóhelyükön a közös érdekérvényesítés, a közös tradíciók, a közös hang megtalálása, a könnyű megközelíthetőség és a szórakozási lehetőségek, olyan településen akarnak élni, ahol a fenti szempontok érvényesülnek.

6. fejezet

Az eltérő nemi szerepekkel kapcsolatos viselkedés a felsőfokú jelentkezésben és intézményválasztásban

A felsőfokú továbbtanulás motivációinál jelentős nemi eltérésekre számítunk, amely összefüggésben lehet a lányok nagyobb felsőoktatási részvételével is. Kutatási kérdéseink az empirikus eredmények bemutatása előtt: A nemi szerepekkel kapcsolatban milyen sztereotípiák vannak? Miért maradtak fenn Magyarországon a hagyományos női és férfi szerepek a gazdasági és társadalmi változások ellenére? Melyek a női karrier jellemzői, a nemi szerep orientáció hogyan határozza meg a karrierorientációt? A felsőfokú jelentkezésnél és intézményválasztásnál milyen motivációkra számíthatunk a fiúknál és a lányoknál?

6.1. Nemi szerepek, nemi sztereotípiák

A lányoknak és a fiúknak eltérő személyiségjegyeket tulajdonítanak, melynek háttérében elsősorban az eltérő szocializáció, valamint a társadalmi munkamegosztás áll, és nem a biológiai eltérések. Többek szerint a lányok kevésbé agresszívak, kooperáló magatartás jellemzi őket, inkább nyújtanak segítséget, passzívabbak, alkalmazkodóbbak, befolyásolhatóbbak, szorongóbbak, karrierorientációjuk nem olyan erős. Mások szerint a nők engedelmesek, intuitívek, tiszteletteljesek, érzelmesek, szubjektívek, hiszékenyek, függőek, érzékenyek mások igényeire, törődőek, jók a házimunkában és gyermekgondozásban. Velük szemben a férfiak dominánsak, racionálisak, objektív gondolkodásúak, függetlenek, könnyen döntenek, versengők, agresszívek, képesek másokat vezetni, érdekli őket az üzlet, a sport és a politika (H. Sas 1984, Kovács 2007). A lányok a férfiaknál jobban szeretik az együttműködésen alapuló tanulást, míg a fiúk a versenyzésen alapuló tanulást preferálják (Pillanatkép... 2004).

Érdekes eredmény, hogy a férfias nők és a nőies férfiak mutatnak fel jobb intellektuális teljesítményeket (akikben mindkét nemre vonatkozó jellemzők előfordulnak) (H. Sas 1984).

A funkionalisták szerint a nemek közötti munkamegosztás szükségszerű, és előnyös a társadalom számára. A férfiakra jellemző a megélhetés biztosítása (instrumentális szerep), a nőkre az érzelmi támogató (expresszív) szerep. Azonban a modern társadalmakban egyre kevesebb az a munka, amit nem tudnak ellátni a nők, így a nemek közötti munkamegosztás már nem szükségszerű. (Persze kérdés, hogy a tipikus női szerepeket el tudják-e látni a férfiak?) (Andorka 2006)

A nők és férfiak viselkedésének különbsége – Mead (2003) kutatásai óta közismerten – nem a biológiai vagy a lélektani nemből ered, hanem szociálisan tanult jelenség. A nemi szerepek, azaz a státusfüggő előírt viselkedésformák (Linton, idézi Buda 1985: 99) elsajátítása hosszú folyamat, és a szocializáció során történik. Szocializáció színterei a család, a rokonság, az iskola, de egyre inkább részt vesz benne a kortárs csoport és a média is. „A női szerep elsősorban a női viselkedésjegyek, viselkedésnormák előírásrendszere” (Buda 1985:100). Olyan szabályok és előírások, amelyek a nők a férfiakkal és más szereppartnerrel szemben való viselkedésére és a kommunikációra vonatkoznak.

Bár a férfiak ritkábban szervezik identitásukat a nemi szerep bázisán (a foglalkozási szerep tölt be inkább központi funkciót), de nemi szerepük legalább annyira összetett, mint a nőké, és ez sok feszültség forrása lehet. Eddig a kutatók ennek kevesebb figyelmet szenteltek (Buda 1985).

6.2. Miért élnek tovább Magyarországon továbbra is a hagyományos szereptartalmak, a gazdasági és társadalmi változások ellenére?

A II. világháború után a lányok tömegesen áramlottak a közép és felsőoktatásba, de a hagyományos női szerepek alig változtak. A jobb állásokhoz való jutás esélye nem nőtt szignifikánsan a nők körében, konzerválódtak a régi társadalmi viszonyok. Elterő képzési utak érvényesültek a lányok és fiúk esetén, más pályákra készültek. Az 1970-es években egyre több nő jelent meg egyes hagyományosan férfi szakmában, de az elnöiesedéssel e szakmák presztízse és anyagi megbecsültsége csökkent. A nők továbbra is alacsonyabb presztízssú pályákon helyezkedtek el, és vezető állásokban is kevés volt a nő (Pukánszky 2006).

H. Sas, az 1980-as évek hazai vizsgálataira alapozva kimutatja, hogy bár a női sztereotípiák, női szerepek változóban vannak a nők munkába állásával, egyes hagyományosan férfias tulajdonságok is jellemzik a nőket, de ez inkább csak a városokban és a magasan iskolázottak körében jellemző. Főleg az értelmiségi családoknál változott a nőideál. Összességében a munkaerőpiacon a nők hátrányban vannak, és a hagyományos szerepek tovább élnek (H. Sas 1984).

Újabb kutatások (Pongráczné 2005) szerint 12 ország összehasonlító vizsgálata azt mutatta, hogy Magyarországon igen magas az egyetértők aránya (a kelet-német területek kétszerese) azzal az állítással, hogy a férj feladata, hogy keresetével biztosítsa a család megélhetését, a feleség feladata pedig, hogy ellássa az otthoni feladatokat. Az országok többsége azonban egyetértett azzal is, hogy manapság a nők többségének dolgoznia kell, mert csak így biztosítható a család megélhetése. Összességében a vizsgálat szerint Kelet-Európában továbbra is a tradicionális szerepfelfogás uralkodik.

Gregor (2008) vizsgálatában azt is kimutatta, hogy az ezredfordulón a poszt-szocialista országokban – köztük Magyarországon – a nők nagymértékben ki voltak téve a család és a foglalkozási szerepek közti konfliktus átélésére, jobban, mint a nyugat-európai országokban, amit részben a részmunkaidős foglalkoztatás kisebb elterjedtsége okozhat.

6.3. Nők karrier-jellemzői és a nemi szerep orientáció

Az eltérő karrierorientáció is összefüggésben lehet a nők felsőfokú jelentkezési és intézményválasztási motivációival. A nők mást értékelnek a karrierben, a több gyereket felnevelő nő magasra értékelheti teljesítményét/karrierjét, a munkaerőpiaci negatív értékítélet ellenére. Számára a kulturális tőke felhalmozása nemcsak a munkahelyen, hanem a gyereknevelésnél is megtérülhet.

A nők másképpen építik fel énképüket, előmeneteli igényeik is mások. A férfiak elsősorban a hatalmat és a pénzt tekintik a karrier mércéjének, míg a nőknél az értékeknek és az érzelmeknek nagyobb szerepe van. Érdekes jelenség, hogy a magasan és az alacsonyan képzett nők rendelkeznek tudatos karriertervekkel, a karrierterv hiánya a középfokú végzettségűekre jellemző (Koncz 2005).

A nők karrieraspirációi visszafogottabbak, bár a növekvő iskolázottságuk valamit javít a helyzeten. Mégis a nők a hagyományosan nőknek ítélt foglalkozásokra felkészítő oktatási intézményekben tanulnak tovább, és sokan dolgoznak kevésbé honorált pályákon (pedagógus, egészségügyi pálya). Ennek hátterében az áll, hogy a gyenge munkaerőpiaci vélemény ellenére sikerként élik meg választott foglalkozásukat. A nők esetében tehát ellentmondás van a személyes jólét és társadalmi elismerés között, ami belső elégedetlenséghez vezethet (Koncz 2005).

Kovács (2007) hívja fel a figyelmet, hogy a nemi szerep orientáció jobban meghatározza a karrierorientációt, mint a nem önmagában. A maszkulin és andogün nemi szerep orientáció jobb társadalmi pozícióhoz vezet. Azok a férfiak és nők, akik ilyen orientációjúak, inkább törekednek magasabb státusz elérésére, mint „femininebb” énképű társaik.

6.4. A felsőoktatási jelentkezési, intézmény- és szakválasztási motivációk nemek szerinti eltérései

Hipotézisünk szerint ma Magyarországon a hagyományos nemi szerepek mentén szerveződnek a fiúk és lányok felsőfokú jelentkezési, intézmény- és szakválasztási motivációi. A fiúk elsősorban a jó elhelyezkedési esély, és a jól jövedelmező állás miatt jelentkeznek a felsőoktatásba, míg a lányok elsődleges célja a tanulással elsajátítható tudás gyarapítása, és nem feltétlenül a munkaerőpiaci sikeresség. (A megszerzett kulturális tőkét későbbi családi életükben és a gyermeknevelés során is felhasználhatják.)

Az elemzésben a Regionális Egyetem kutatás két (ISCED51 és ISCED54) adatbázisát használtuk fel. A továbbiakban összefoglaló táblázatokat mutatunk be, melyek az SPSS program keresztábrás futásain, és a Chi-négyzet statisztikák értékein alapulnak.

Vizsgálatunkban a (1) felsőfokú jelentkezés, (2) a felsőfokú intézmény és végül (3) a szakválasztás okaira kérdeztünk rá. A kérdéseket a kérdőívben zárt formában tettük fel, és a táblázatokban csak azokat a válaszokat tüntettük fel, amelyek valamely adatfelvételnél szignifikáns különbségeket mutattak nemek szerint.

Nézzük elsőként a jelentkezési motivációk nemi különbségeit az első- és negyedéves adatbázisban:

50. táblázat A jelentkezési motivációk nemi különbségei egy regionális mintában (A szignifikáns összefüggések háttéradatait lásd a függelék 14–15. táblázatában)

JELENTKEZÉS OKA	ISCED51 (N=1597)	ISCED54 (N=940)
Hasonló gondolkodású emberekkel dolgozhat	Lányok inkább	NS
Jól jövedelmező végzettség	Fiúk inkább	Nincs adat
Elhivatottság	Lányok inkább	Nincs adat
Elméleti tudás	Fiúk inkább	Nincs adat
Ne vesztesse az idejét	Fiúk inkább	Nincs adat
Diplomával jobb állás	Nincs adat	Fiúk inkább
Gyarapítsa tudását	Nincs adat	Lányok inkább

NS jelöli a nemenként nem szignifikáns kapcsolatokat.

Látható, hogy a lányok esetén a felsőoktatásba való jelentkezésnél az elhivatottság, a tudásgyarapítás és a „hasonló gondolkodású emberekkel dolgozhat” szerepel okként, míg a fiúknál a jól jövedelmező végzettség, a diplomával jobb állás, az elméleti tudás megszerzése és a „ne vesztesse idejét” érv szerepel, azaz racionálisabb és instrumentálisabb motivációk érvényesülnek.¹

¹ A fiúknál a pragmatikus szempontok, míg a lányoknál az érzelmi szempontok érvényesülnek jobban.

Lássuk most az intézményválasztás okaira adott válaszok nemi különbségeit:

51. táblázat A felsőfokú intézményválasztási motivációk nemi különbségei egy regionális mintában (A szignifikáns összefüggések háttéradatait lásd a függelék 16–17. táblázatában)

INTÉZMÉNYVÁLASZTÁS OKA	ISCED51 (N=1597)	ISCED54 (N=940)
Itt van olyan szak, ami érdekl	Lányok inkább	NS
Barátai is ide jelentkeztek	Fiúk inkább	Fiúk inkább
Míg ide jár, nem kell dolgozni	Fiúk inkább	Nincs adat
Tanulmányi eredményei	Lányok inkább	Nincs adat
Szülők, rokonok véleménye	NS	Lányok inkább

NS jelöli a nemenként nem szignifikáns kapcsolatokat.

Adataink szerint az intézményválasztásnál a lányok inkább azt hangsúlyozták, hogy itt volt olyan szak, amely érdekelte őket, emellett a szülők, a rokonok véleménye és tanulmányi eredményeik is indokolták az intézményválasztást. Ennek hátterében állhat, hogy a férfiak fontosabb a belülről fakadó elismerés, jutalom (nagyobb az önbizalmuk), a lányok célja viszont inkább a társadalmi és egyéb külső elismerés (Mickelson 1989).

Ezzel szemben a fiúkra egyfajta lustaság a jellemző, az intézményválasztás okaként szerepelt, hogy amíg ide járnak, nem kell dolgozni, illetve a társaság is fontos számukra, fontos érv volt, hogy a barátok is ide jelentkeztek. Egyfajta késleltetett felelősségvállalás jellemző rájuk, összhangban a meghosszabbodott ifjúsági korszak jelenségével (lásd Zinnecker 1993, Gábor és Molnár 1993).

Nézzük most a szakválasztás okainak eltéréseit:

52. táblázat A szakválasztási motivációk nemi különbségei a felsőfokú képzésben, egy regionális mintában (A szignifikáns összefüggések háttéradatait lásd a függelék 18–19. táblázatában)

SZAKVÁLASZTÁS OKA	ISCED51 (N=1597)	ISCED54 (N=940)
Elhivatottság	Lányok inkább	Lányok inkább
Kiderüljön, mihez van tehetsége	Lányok inkább	NS
Nem kell felvételizni	Fiúk inkább	Nincs adat
Jól jövedelmező állás	Fiúk inkább	Fiúk inkább
Szívesen végzett munka	Lányok inkább	NS
Érdekl a szak	NS	Fiúk inkább
Jó elhelyezkedési esély	NS	Fiúk inkább

NS jelöli a nemenként nem szignifikáns kapcsolatokat.

Az adott szak megválasztásában a lányoknál az elhivatottság, a kiderüljön, mihez van tehetsége, és a szívesen végzett munka szerepelt indokként, a fiúknál azonban megint egyfajta „lustaság” figyelhető meg (a könnyebb lehetőséget választják, azért jött ide, mert nem kellett felvételizni), emellett a szakmai érdeklődés is vezette őket a szakválasztásban, és végül újra szerepelt érvként a jó elhelyezkedési esély, a jól jövedelmező állás megszerzése.

6.5. Összegzés

Összességében adataink szerint a középiskolában sikerebb lányok felsőfokú továbbtanulásának motivációi a következők: a nagyobb elhivatottság, a szívesen végzett munka tervezése, a tudás gyarapítása, a „hasonló gondolkodású emberekkel dolgozhat” szempont. Fontos volt az intézményválasztásnál a szülők és a rokonok véleménye is. A fiúknak fontosabb a jó elhelyezkedési esély és jól jövedelmező állás, az elméleti tudás megszerzése, illetve a kortárs csoport közelsége (barátai is ide jelentkeztek). (A fiúk gyakran azért választottak valamely intézményt/szakot, mert nem kellett felvételizni, illetve amíg ide jár, nem kell dolgoznia.) „Szerencsére” a szakmai érdeklődés valamilyen szinten mindkét nemnél megjelent (a lányoknál az intézmény-, a fiúknál a szakválasztáskor).

Eredményeink szerint, tehát míg a fiúk elsősorban a jó elhelyezkedési esély, és a jól jövedelmező állás miatt jelentkeznek a felsőoktatásba/ felsőoktatási intézménybe (pragmatikus szempontok), a lányoknak maga a tanulás a fontosabb, illetve az ezzel elsajátítható kulturális tőke gyarapítása (ami nem feltétlenül jelenti a későbbi munkaerőpiaci sikerességet). Úgy tűnik, hogy míg a köztudatban azt feltételezik, hogy a nemi szerepek átalakulóban vannak – különösen a fiatal generáció körében –, a felsőfokú jelentkezésben és intézményválasztásban mégis a hagyományos nemi szerepek szerinti viselkedés él tovább.

Megjegyezzük, hogy a továbbtanulási motivációk eltérése háttérben biológiai és pszichológiai okok is húzódnak, például, hogy a nőkre kevésbé jellemző a versenyszellem, és az emberközpontúság fontosabb számukra.

DUPress

Munkaattitűdök és munkatapasztalatok nemi különbségei a felsőoktatásban

A férfiak és nők munkájának jellege, karriertervei jelentősen különböznek, és ahogy már jeleztük a felsőoktatás kimenetét (munkaerőpiaci sikerességet) tekintve a nők lemaradásban vannak. A nők iskolázottsága és munkaerőpiaci pozíciója között státusinkonzisztencia figyelhető meg. Éppen ezért – talán kiemelkedően – fontos a felsőoktatásban tanuló lányok és fiúk munkaattitűdjeinek és munkatapasztalatainak különbségeit is vizsgálni, mely előrevetíti a későbbi munkaerőpiaci sikereiket, illetve kudarcaikat. Továbbá fontos azért is, mert a munkaattitűdök különbségeinek következménye a munkahelyek nemek szerinti megosztottsága, a horizontális és vertikális szegregáció a munkaerőpiacon, hogy elválnak a „feminizálódott” és „férfidomináns” munkahelyek, illetve hogy kevés nő van vezető beosztásban, amiről a korábbiakban már szó volt.

A munkaattitűd fogalma „abszolút értelemben” azt jelenti, hogy mi a munka jelentése az egyén életében, „relatív értelemben” pedig azt, hogy melyek a „jó élet” jellemzői, és milyen kapcsolatban állnak ezek a munkával (Kóródi 2006). A munkaattitűdhez hasonló fogalom a munkaérték, mely a munka materiális és szubjektív jutalmainak fontosságával kapcsolatos véleményeket takarja (Megyesi, Róbert 2000).

Dolgozatunkban a felsőoktatásban tanuló fiatalok munkaattitűdjeinek és a tanulmányaik alatti munkatapasztalatainak vizsgálatára koncentrálnunk. Fiatalok munkaattitűdjeinek vizsgálatát indokolja, hogy „Ericson definíciójában a munkaattitűdök olyan mélyen gyökerező elképzelések, amelyek a társadalom felől érkező impulzusok eredményeként már a gyerekkor alatt kialakulnak az egyénben, s a későbbiekben »csak« formálódnak az új tapasztalatok hatására” (idézi Kóródi 2006:290). A fiatalok munkaattitűdjére hatással lehet a tanulmányok alatti munkatapasztalat, de a szülők és más felnőttek hatása sem elhanyagolható.

A munkaattitűdök vizsgálata a közgazdászok és szociológusok fontos kutatási területe, mely a hazai kutatások között is kiemelt jelentőséggel bír (lásd pl. Megyesi Róbert 1998, 2000, 2008, Altörjai és Róbert 2006, Kóródi 2006, 2007).

A munkaattitűdök vizsgálata számunkra is hangsúlyos téma, mert összefüggésben van a későbbi munkaerőpiaci viselkedéssel. Mivel dolgozatunk középpontjában a közép- és felsőoktatásban tanuló nők oktatásbeli helyzete áll, a munkaattitűd kutatások átfogó vizsgálatára nem vállalkozunk. A hazai irodalomból ezért a férfi és női munkaattitűdök különbségére kapott eredményekre, illetve a fiatal generációra, azon belül is a felsőoktatási hallgatókra vonatkozó ezzel kapcsolatos eredményekre fókuszálunk. A munkaattitűdök vizsgálatára egy több itemből álló, nemzetközileg elfogadott kérdést használunk¹, melyhez hasonlóan Medgyesi és Róbert is alkalmazott kutatásaiban (Medgyesi, Róbert 1998, 2000, 2008).

A gazdag irodalomból kiemeljük Altorjai és Róbert (2006) munkáját, amelyben megkülönböztették az instrumentális (pénzorientált) és az elkötelezett (értékorientált) munkaattitűdöket, melyek fontosságánál nemenként eltérő eredményekre számítnak. Instrumentális attitűddel rendelkezőknek fontos a magas kereset, szerintük a munka pénzkereseti lehetőség, és semmi több. Az elkötelezett attitűddel rendelkezők akkor is dolgoznának, ha nem lenne szükségük pénzre, akiknek fontos, hogy munkájuk társadalmilag hasznos legyen és segíthessenek másokon. Érdekes eredmény, hogy az instrumentális attitűd nem vezet bérelőnyhöz, sőt inkább az elkötelezett munkavállalóknak volt magasabb keresete (Altorjai, Róbert 2006).

A felnőtt lakosság körében nemek szerint végzett vizsgálatok (Medgyesi, Róbert 1998, 2000) azt mutatják, hogy a nők általános értelemben elégedettebbek munkájukkal, pedig – ahogy láttuk a nők munkaerőpiaci helyzete részben – általában alacsonyabb bérért, kevesebb előmeneteli lehetőség és kisebb munkaerőpiaci biztonság mellett dolgoznak. Ennek hátterében az állhat, hogy a nőknek mások az elvárásai a munkával kapcsolatban, illetve a munka szerepe másodlagos, és a család és a háztartás fontosabb számukra (Medgyesi, Róbert 1998, 2000). Érdekes eredmény, hogy a férfiak emberi tőke megtérülése elsősorban a magasabb keresetben, a nőknél viszont a magasabb státusú (egy nemzetközi skálával mért) munkában jelentkezik (Altorjai, Róbert 2006).

A magyarországi munkavállalók körében az utóbbi években nőtt az állás biztonságának, a kereset nagyságának, és az előrejutás lehetőségének fontossága, míg a munka társadalmi haszna, másokon segítő jellege és a munkaidő rugalmassága veszített jelentőségéből. (Medgyesi, Róbert 1998, 2000,

¹ Mennyire fontos (egy négy fokú skálán): a jó hangulatú munka, a sikerélmény, a barátságos kollégák, az, hogy emberekkel lehet találkozni, az, hogy lehessen másokon segíteni, a társadalmilag hasznos munka, a csapatmunka, a családra jusson idő, a változatos munka, a munka érdekessége, a biztos állás, a felelősségteljes munka, a rugalmas munkaidő, a ne legyen megerőltető szempont, a teljesítményközpontú munka, a magas kereset, az előrejutás lehetősége, és végül az önálló döntések lehetősége.

2008) Kóródi (2006, 2007) 2005-ös (a „Regionális egyetem” kutatás ISCED54 adatbázisából kapott) eredményei szerint a felsőoktatási hallgatók körében is az állás biztonsága, a magas kereset és a munka érdekes volta volt leendő a munka legfontosabb jellemzője.

Kóródi további 2005-ös eredményei szerint a vizsgálati térségben, a felsőoktatásban tanuló diákok mindössze 12,4%-a végzett rendszeresen munkát a tanulmányai alatt, és munkájuk jellege 62%-ban nem kapcsolódott a tanulmányok jellegéhez. Elsősorban az anyagi kényszer, az anyagi függetlenség a szülőktől, és a tapasztalatszerzés miatt vállalták el a diákok ezeket a munkákat, és érdekes eredmény, hogy a munkatapasztalattal rendelkezők munkaattitűdjei nem tértek el jelentősen a munkatapasztalattal nem rendelkezőktől.

A következőkben az egyetemista és főiskolás fiúknál és lányoknál vizsgálni fogjuk a munkaattitűdök különbségei mellett azt is, hogy milyen gyakori a tanulmányok alatt végzett munkavégzés, és annak jellege mennyiben különbözik nemenként. Megnézzük emellett, hogy a fiúk és lányok hogyan ítélik meg elhelyezkedési esélyeiket, milyen attitűdökkel rendelkeznek az atipikus munkavégzéshez, köztük is a részmunkaidős állásokhoz, és vizsgáljuk azt is, hogy ha nem találnának megfelelő munkát, mit tennének, illetve melyik gazdasági szférában dolgoznának szívesen.

7.1. Hipotézisek

Első hipotézisünk a fiatalok munkaattitűdjeire vonatkozik. Az eltérő karrierorientáció (a nők számra fontosabb az érzelmileg kiegyensúlyozottság és a munkahelyi interperszonális viszonyok kielégítő volta, a férfiaknak pedig inkább a hatalom és a pénz) (Koncz 2005) következtében azt várhatjuk, hogy:

- A nőknek fontosabb lesz a társadalmilag hasznos munka végzése, hogy segíthessenek másokon (altruista, elkötelezett, értékorientált munkaattitűd, lásd Altorjai, Róbert 2006), emellett a munka biztonsága, érdekessége és változatossága, az, hogy a családra is jusson idő a munka mellett, a rugalmas munkaidő, és hogy ne legyen túl megerőltető a munka. Emellett a lányoknak fontos lehet a jó hangulatú munkahely, hogy a munka során emberekkel lehessen találkozni, hogy barátságos kollégák körében dolgozhassanak, és fontos lehet a csapatmunka is. A sikerélmény szintén a lányoknak lehet fontosabb, kisebb önbizalmuk következtében.
- A férfiaknak fontos lesz a jó kereset, az önálló munkavégzés, a teljesítményközpontú és felelősségteljes munka, valamint a jó előrejutási lehetőségek.

A tanulmányok alatti munkavégzéssel kapcsolatos hipotézisünk szerint a fiúk többen dolgoznak majd rendszeresen a tanulmányok mellett, mint a lányok, és munkájuk jellege jobban kapcsolódik majd jelenlegi tanulóyaikhoz, ami előrejelzi későbbi munkaerőpiaci sikereiket. Tanulmányok alatt végzett munka okainál (az anyagi kényszer, az anyagi függetlenség, a tapasztalatszerzés, az önmegvalósítás, a felkérésre végzett munka, a szakmai ambíció, a kötelező gyakorlat során végzett munka) azonban nem számítunk jelentős eltérésre nemenként. Ennek hátterében az áll, hogy a diákok többsége még családalapítás előtt áll, tehát a munka és családi feladatok közti konfliktus még nem jelentkezik az esetek többségében, a tanulmányok alatti munkavégzést hasonló okok mozgatják mind a lányok, mind a fiúk esetén.

Következő hipotézisünk szerint a lányok tudatában lesznek rosszabb munkaerőpiaci kilátásaiknak, és ezért pesszimistábbak lesznek az elhelyezkedési esélyekkel kapcsolatban, emellett arra is számítunk, hogy a lányok nagyobb arányban vállalnának részmunkákat, mint a fiúk, összhangban a hagyományos nemi szerepekből fakadó feladatok tudatosításával. Feltesszük emellett azt is, hogy a lányok, ha nem találnának megfelelő munkát, kényszerűségből bármilyen munkát elvállalnának, szemben a fiúkkal, akik várnának a megfelelő lehetőségre. Következő hipotézisünk szerint a lányok inkább az állami, illetve a civil (nonprofit) szférában (tipikus „pink collar” állásokban), míg a fiúk a

magánszférában, illetve multinacionális cégeknél helyezkednének el, melynek háttérében itt is a hagyományos nemi szerepekkel való azonosulás, illetve munkaattitűdők különbségei állhatnak.

Eredményeinket az ISCED54 adatbázis segítségével mutatjuk be, mivel a negyedéves (végzés előtt álló) egyetemistáknak és főiskolásoknak már kiforrottabb elképzelései vannak leendő munkájukról, és ebben a kérdőívben szerepelt több olyan kérdés, mellyel a munkához való viszonyt jobban meg lehetett vizsgálni.

DUPress

7.2. Munkaattitűdök nemi különbségei

A fiatalok munkaattitűdjével kapcsolatos eredmények már az 1980-as években azt mutatják, hogy a fiúk számára a jó kereseti lehetőségek, a csekély szellemi erőfeszítés a lányoknak pedig a jó munkakörülmények, a munka szociális jellege és esztétikai értéke a fontos. A társadalmi háttér szerint a hátrányos helyzetű lányok és fiúk munkaattitűdjei között nagyobb volt a különbség, mint az előnyösebb helyzetűeknél (mi ezt az összefüggést most nem vizsgáljuk, de tervezzük) (Forray 1986).

Kóródi (2006, 2007) (aki szintén az ISCED54 adatbázist használta, de a határon túli diákok nélkül, illetve ő csak a munkaattitűdre vonatkozó kérdésekre adott pontszámok átlagának különbségét nézte, mi viszont három módszerrel is vizsgáljuk majd a munkaattitűdök nemi különbségeit) eredményei szerint a nőknek fontosabb a társadalmilag hasznos munka végzése, hogy segíthessenek másokon, emellett a munka biztonsága és érdekessége. Az önálló munkavégzésben, valamint a jó előrejutási lehetőségekben nem volt szignifikáns különbség nemenként, ráadásul a jó kereset pedig furcsa módon a lányoknak volt fontosabb (ennek hátterében az állhat, hogy korábbi eredményeinkből tudjuk, a mintában lévő lányok anyagi helyzete rosszabb, mint a fiúké).

Nézzük most a mi eredményeinket, melyek a teljes ISCED54 negyedéves adatbázisból születtek. A munkaattitűdöket három módszerrel hasonlítottuk össze nemenként. Kóródihoz hasonlóan a fontosságot jelző változó (1: egyáltalán nem fontos, 2: nem fontos, 3: fontos, 4: nagyon fontos) átlagait vetettük össze (itt az ANOVA érték szignifikanciáját néztük). Ezután sima kereszttáblát használtunk (itt a Chi-négyzet próba szignifikanciáját néztük). Végül kétértékűvé alakítottuk a munkaattitűd fontosságára vonatkozó kérdést (fontos és nem fontos értékekkel) és szintén kereszttáblákat használva vizsgáltuk a Chi-négyzet próba szignifikanciáját.

A fiúk mindhárom módszerrel mért abszolút előnye egyik munkaattitűdnél sem volt kimutatható. Szignifikáns lányelőny mutatkozott viszont mindhárom módszerrel a következő munkaattitűdöknél (a harmadik módszer adatain bemutatva):

53. táblázat Hét munkaattitűd nemi különbségei, a fontos és nagyon fontos választ adók összevont százaléka szerint (ISCED54)

FONTOS a ...	Fiú (N)	Lány (N)	Chi-négyzet
Jó hangulatú munka	93,7% (303)	98,4% (622)	***
Sikerélmény	95% (301)	98,1% (622)	*
Barátságos kollégák	91% (300)	95,5% (620)	**
Emberekkel lehet találkozni	81% (300)	88,7% (621)	**
Lehessen másokon segíteni	63% (303)	84,8% (620)	***
Társadalmilag hasznos munka	70,7% (300)	82,3% (620)	***
Csapatmunka	65,3% (303)	72,2% (622)	*

Hipotézisünkkel összhangban a másokon való segítség és a társadalmilag hasznos munkavégzés a nőknek fontosabb volt, mint a férfiaknak az eltérő karrierorientáció, és a hagyományos nemi szerep szerinti viselkedéssel összhangban. A nőkre tehát inkább jellemző az altruista, értékorientált, elkötelezett munkaattitűd, mint a férfiakra. A csapatmunka, a barátságos kollégák, az emberekkel lehessen találkozni szempont szintén a nőknek fontosabb, összhangban azzal, hogy a nőknek jobbak a szociális készségei, és a közösségben való lét és munkatársak fontosabbak számukra. A sikerélmény (főleg a külső elismerés) szintén a nőknek fontosabb, melynek háttérében az eltérő nemi szocializáció állhat. (Mickelson [1989] szerint a nőknek fontosabb a külső elismerés, míg a férfiaknak nagyobb az önbizalma.) A jó hangulatú munka szintén a lányoknak fontosabb.

A következő táblázatban bemutatjuk azokat a munkaattitűdöket, ahol kis lányelőny/fiúelőny mutatkozott (a három módszer közül egy vagy kettő nem volt szignifikáns nemenként, de a harmadik a lányok/fiúk előnyét mutatta).

54. táblázat További nyolc munkaattitűd nemi különbségei (ISCED54)

Kis lányelőny	Kis fiúelőny	Nincs különbség nemenként
A családra jusson idő	Rugalmas munkaidő	Előrejutás lehetősége
Változatos munka	Ne legyen megerőltető	Az önálló döntések lehetősége
A munka érdekessége	Teljesítményközpontú munka	
Biztos állás	Magas kereset	
Felelősségteljes munka		

Ahogy várható volt (szintén a hagyományos nemi szerepekkel összhangban), kis lányelőny mutatkozott a családra jusson idő munkaértéknél a kérdésre adott

válaszok átlagának összehasonlításakor, de a keresztátlak szerint a különbség már nem szignifikáns.

A változatos és érdekes munka szintén kicsit fontosabb a lányoknak, mint a fiúknak a keresztátlak tanulsága szerint, de a kérdésre adott válaszok pontszámának átlaga nem tért el szignifikánsan egymástól. Ahogy azt majd a továbbtanulási motivációk vizsgálata során is látjuk majd, a lányok karrier terveinél – a hagyományos nemi szerepekkel összhangban – nem feltétlenül a magas kereset, hanem a szakmai érdeklődés és kulturális tőke gyarapítása szerepel (amit a családi életükben is tudnak hasznosítani). A változatos és érdekes munka önmagában is érték számukra.

Ahogy azt vártuk, a biztos állás a lányoknak kicsit fontosabb, de nem mindhárom módszer szerint szignifikáns a különbség (ez a szempont a fiúknak fontos, lányoknak pedig nagyon fontos volt). A felelősségteljes munka viszont – hipotézisünkkel szemben – szintén a lányoknak fontosabb szempont a négyértékű keresztátlak tanulsága szerint, de a két másik mérési módszer esetén a különbség nem szignifikáns.

Kis fiúelőny mutatkozott a rugalmas munkaidőnél (a keresztátlak szerint ez a lányoknak nem olyan fontos, a fiúknak viszont nagyon fontos), ami ellentmond a hagyományos nemi szerepek diktálta munkamegosztásnak, hiszen a gyereknevelés feladatai inkább a nőkre hárulnak, ami a rugalmas munkaidővel jobban teljesíthető. Itt a jelenséget Mickelson (1989) alapján magyarázhatjuk a felsőoktatásban tanuló nők irreális várakozásaival, miszerint a nők munkaerőpiaci hátrányaikat alulbecsülik, és a házimunkában egyenlő részvételre számítanak a férfiktól. A rugalmas munkaidő preferálása a fiúknál lehet, hogy összefüggésben van emellett a fiúk nagyobb szabadságvágyával és önállóságával.

Hipotézisünkkel szemben a „ne legyen megerőltető a munka” szintén a fiúknak fontosabb.² Ahogy azt a továbbtanulási motivációk nemi különbségei részben láttuk, a fiúkra ott is jellemző egyfajta „lustaság” (kevésbé akarnak elköteleződni), azért jelentkeznek a felsőoktatásba, hogy addig se kelljen dolgozni, illetve azért választják az adott szakot, mert oda nem kellett felvételizni. A keresztátlak szerint a nem megerőltető munka a lányoknak fontos, a fiúknak viszont nagyon fontos szempont volt.

A teljesítményközpontú munkánál és a magas keresetnél kis fiú előny van, ezek a szempontok a lányoknak fontosak, a fiúknak viszont nagyon fontosak, ami összhangban van hipotézisünkkel.

² Ez összhangban van Forray (1986) 1980-as évekre vonatkozó eredményeivel, miszerint a fiatal fiúk a munkával kapcsolatban a csekély szellemi erőfeszítést is fontosnak tartották.

Látható továbbá, hogy nincs szignifikáns különbség a lányok és fiúk között előrejutás lehetősége (karrieresély) és az önálló döntések lehetősége szerint egyik mérési módszerrel sem, pedig itt a fiúk előnyére lehetett számítani.

Összefoglalva a fenti eredményeket, a lányoknak fontosabb a munka önértéke, míg a fiúk kis befektetéssel akarnak nagy eredményt (hozamot) elérni, inkább individuális motívumok vezérlik őket, és egyfajta lustaság is jellemző rájuk.

DUPress

7.3. Tanulmányok alatt végzett munka, és egyéb munkavégzéshez kapcsolódó kérdésekre adott válaszok nemi különbségei

A FIDÉV (Fiatal Diplomások Munkerőpiaci Életpálya Vizsgálata)³ 1998-ban és 1999-ben nyomon követte a végzett diplomás fiatalok elhelyezkedését, és eredményeik szerint az alkalmazottak körében a fiúkra inkább az állandó munkaviszony, míg a lányokra a meghatározott időtartamú munkaviszony jellemző nagyobb arányban. A nők esetén azonban munkájuk jellege jobban kapcsolódott szakképzettségükhöz (ez, ahogy majd látni fogjuk nem teljesült a tanulás melletti munkavégzésük során). A férfiak keresete végzés után szignifikánsan magasabb volt, mint a nőké, és a férfiak nagyobb arányban rendelkeztek beosztottal is.

Nézzük most a tanulás melletti munkavégzésben levő nemi különbségeket, mely hatással lehetett a munkával kapcsolatos attitűdökre is, illetve a későbbi munkavégzésre.

55. táblázat A tanulmányok alatti munkavégzés nemenként (%) (ISCED54)

	Fiú	Lány
Igen, rendszeresen	16,5	11,2
Igen, alkalmasszerűen	33,3	31,2
Igen, de nem fizetett munkát	3,3	2,3
Nem dolgoztam	46,9	55,3
N	303 (100)	618 (100)

*Chi-négyzet * szinten szignifikáns.*

56. táblázat A végzett munka mennyiben kapcsolódott jelenlegi tanulmányaihoz? (nemenként) (%) (ISCED54)

	Fiú	Lány
Mindig kapcsolódott	16,7	10,6
Többnyire kapcsolódott	27,2	23,0
Nem kapcsolódott	56,2	66,4
N	162 (100)	274 (100)

Chi-négyzet csak majdnem szignifikáns ($p=0,069$), ennek háttérében az állhat, hogy itt kisebbek az elemszámok, mivel csak a munkát végzők nemek szerinti megoszlása szerepel.

Látható, hogy a fiúk többen dolgoznak rendszeresen a tanulmányok mellett, mint a lányok, és munkájuk jellege jobban kapcsolódik jelenlegi tanulmányaikhoz. Ez összefüggésben lehet a fiúk későbbi munkaerőpiaci sikerességével. A

³ BKÁE (ma Budapesti Corvinus Egyetem) Emberi Erőforrás Tanszék szervezésében, kutatásvezető: Galasi Péter, aki rendelkezésemre bocsátotta az adatbázist is, a fenti eredmények is ebből származnak.

karitatív (nem fizetett) munkavégzés a lekérdezés idején (2005-ben) még alig volt jellemző a diákok körében, és ebben nincs is különbség a fiúk és a lányok között. A tanulás melletti munkavállalás motivációi (az anyagi kényszer, az anyagi függetlenség, a tapasztalatszerzés, az önmegvalósítás, a felkérésre végzett munka, a szakmai ambíció, a kötelező gyakorlat során végzett munka) – hipotézisünkkel összhangban – nemenként nem tértek el (a szignifikancia hiány miatt adatainkat most nem mutatjuk be). Eredményeink szerint a tanulmányok melletti külföldi munkavállalásban sem volt szignifikáns különbség nemenként.⁴

A továbbiakban néhány, szintén a munkavégzéssel kapcsolatos kérdésre adott válaszokat mutatunk be, melyek nemek szerint szignifikáns különbséget mutattak.

57. táblázat A „Milyenek az elhelyezkedési esélyei?” kérdésre adott válaszok nemenként (%) (ISCED54)

	Fiúk	Lányok
Nagyon jók	13,71	3,91
Inkább jók	57,66	53,48
Inkább rosszak	22,18	33,04
Nagyon rosszak	6,45	9,57
Összesen	248 (100)	460 (100)

*Chi-négyzet *** szinten szignifikáns.*

Amint az látható, a lányok pesszimistábbak az elhelyezkedési esélyeikkel kapcsolatban, ahogy az előzetesen várható is volt. Egyfajta realitás tükröződik a válaszaikból, amikor a jövőbeli munkaerőpiaci helyzetről kérdezzük őket. A lányokra tehát, ebben a vonatkozásban nem jellemzőek az irreális várakozások a munkaerőpiaci pozícióval kapcsolatban, ahogy azt Mickelson (1989) várta, a lányok magas felsőoktatási részvétele magyarázatánál.

A lányok karrierpályája esetén fontos lehet, hogy milyen a viszonyuk a részmunka vállalásához.

⁴ Ennek motivációi (erről sajnos nem voltak adataink egyik adatbázisban sem) már némiképpen eltérhetnek nemenként. Elsődleges ok mindkét nemnél a nyelvtanulás és az anyagi szempontok, de a lányoknál motiváló tényező lehet a nemi szerepekre való felkészülése is (pl. a bébiszitter állások).

58. táblázat Az „Elvállalna-e részmunkaidőben végzett munkát?” kérdésre adott válaszok nemenként (%) (ISCED54)

	Fiúk	Lányok
Nem tudja, hogy elvállalna-e	7,07	4,74
Nem vállalná el	9,09	3,76
Csak más lehetőség híján vállalná	46,80	45,92
Szívesen elvállalná	37,04	45,59
Összesen	297 (100)	612 (100)

*Chi-négyzet ** szinten szignifikáns.*

Amint az várható volt, a lányok nagyobb arányban lennének hajlandóak ilyen munkákat végezni, talán felmérve azt, hogy a gyerekvállalás esetén rájuk nagyobb teher fog rakódni. (További eredményeink szerint időszakos vagy alkalmi munkát a fiúk kicsit szívesebben vállalnának el, határozott idejű munkában és távmunkában pedig nincs szignifikáns különbség nemenként. Az adatok bemutatásától most eltekintünk.)

Követező kérdés, ahol számottevő nemi eltérés volt, hogy ha nem találna elképzeléseinek megfelelő munkát, mit tenne.

59. táblázat A „Ha nem találna elképzeléseinek megfelelő munkát, mit tenne?” kérdésre adott válaszok nemenként (%) (ISCED54)

	Fiúk	Lányok
Kényszerűségből elvállalna bármilyen munkát	48,01	56,94
Várna a megfelelő lehetőségre	24,83	17,90
Nem tudja	27,15	25,16
Összesen	302 (100)	620 (100)

*Chi-négyzet * szinten szignifikáns.*

Látható, hogy a lányok itt is pesszimistábbak a sikeres karrierlehetőségekkel kapcsolatban, kényszerűségből bármilyen munkát elvállalnának, míg a fiúk inkább várnanak a megfelelő lehetőségre. A fiúkra nagyobb önbizalom jellemző, az eltérő nemi szerep szocializációval összhangban.

Végül a tervezett munkahely jellegével kapcsolatban is voltak nemi különbségek.

60. táblázat A „Milyen szférában dolgozna legszívesebben?” kérdésre adott válaszok nemenként (%) (ISCED54)

	Fiúk	Lányok
Állami szférában	24,75	35,89
Magánszférában (vállalkozó)	34,24	22,35
Civil/nonprofit szférában	2,37	6,04
Multinacionális cégnél	23,05	16,31
Nem tudja	15,59	19,41
Összesen	295 (100)	613 (100)

*Chi-négyzet *** szinten szignifikáns.*

Látható, hogy a lányok – a hagyományos nemi szerepekkel összhangban, illetve munkaattitűdjük különbözősége (lásd az előző részt) miatt – inkább az állami szférában és a civil (nonprofit) szférában helyezkednének el, míg a fiúk a magánszférában, illetve multinacionális cégeknél. Összhangban előző eredményünkkel látható az is, hogy mivel a lányok bármilyen munkát elvállalnának kényszerűségből, a munkahely jellegét tekintve többen írták be, a „nem tudom” választ.

7.4. Összegzés

A korábbi kutatások szerint a nők számára fontosabb az érzelmi kiegyensúlyozottság és a munkahelyi interperszonális viszonyok kielégítő volta, a férfiaknak pedig inkább a hatalom és a pénz. Fontosak lehetnek más biológiai, pszichológiai különbségek is, pl. hogy a nőkre kevésbé jellemző a versenyszellem (hormonális hatások), illetve hogy fontosabbnak tartják az emberközpontú munkavégzést. Végül a hagyományos nemi szerepek elfogadása és a nemi szerep szocializáció is állhat az eltérő attitűdök hátterében.

A felsőoktatásban tanuló diákok munkaattitűdjeiben is jelentkeznek ezek a különbségek. Hipotézisünkkel összhangban a lányoknak fontosabb volt a társadalmilag hasznos munka végzése, hogy segíthessenek másokon, továbbá a munka biztonsága, érdekessége és változatossága, és az, hogy a családra is jusson idő a munka mellett. Emellett fontos volt nekik a jó hangulatú munkahely, hogy a munka során emberekkel lehessen találkozni, barátságos kollégák körében dolgozhassanak, és fontos volt a csapatmunka is. A sikerélmény szintén nekik volt fontosabb, részben kisebb önbizalmuk miatt.

Az eltérő karrierorientációval összhangban a férfiaknak fontos volt a jó kereset és a teljesítményközpontú munka, viszont – hipotézisünkkel szemben – a felelősségteljes munka inkább a lányoknak volt fontosabb. Emellett várakozásainkkal szemben az önálló munkavégzés és a jó előrejutási lehetőségek hasonlóan fontosak voltak, mind a lányoknak, mind a fiúknak. Hipotézisünknek ellentmond az is, hogy a rugalmas munkaidő, és hogy ne legyen túl megerőltető a munka, a fiúknak kicsit fontosabb volt, pedig itt a lányok előnyére lehetett számítani. Ennek magyarázata lehet a lányok irreális várakozásai (Mickelson 1989), miszerint a nők munkaerőpiaci hátrányaikat alulbecsülik, és a házimunkában egyenlő részvételre számítanak a férfiktól, illetve a fiúk nagyobb szabadságvágya és önállóság igénye.

Hipotézisünkkel összhangban a fiúk többen dolgoztak rendszeresen a tanulmányok mellett, mint a lányok, és munkájuk jellege jobban kapcsolódott jelenlegi tanulmányaikhoz. Tanulmányok alatt végzett munka okai viszont nem különböztek nemenként, hiszen a még tanuló fiatalok többségének nincs saját családja, és a lányoknál nem jelentkezik a családi és munkavállalási feladatok közötti konfliktus, munkavállalásunkat hasonló okok motiválják, mint a fiúkéét.

Ahogy azt vártuk, a lányok pesszimistábbak voltak az elhelyezkedési eséllyel kapcsolatban, rájuk tehát nem voltak jellemzőek az irreális várakozások. Emellett nagyobb arányban vállalnának részmunkákat, mint a fiúk (összhangban a hagyományos nemi szerepekkel). Látható volt az is, hogy kevésbé bíznak a sikeres karrierlehetőségeikben, kényszerűségből bármilyen munkát elvállalná-

nak, míg a fiúk inkább várnának a megfelelő lehetőségre. További eredményünk, hogy a lányok – itt is a hagyományos nemi szerepekkel összhangban, illetve munkaattitűdjeik különbözősége miatt – inkább az állami szférában és a civil (nonprofit) szférában helyezkednének el, míg a fiúk a magánszférában, illetve multinacionális cégeknél.

Végül fontos kiemelni, hogy a tanulás eltérő motivációi (l. az előző részt), a munkaattitűdök különbségei, és a munkához való viszony eltérései adhatnak egyfajta magyarázatot a bevezetőben kifejtett státusinkonzisztenciára, hogy a lányok az oktatásban elért előnyeiket miért nem fordítják/fordíthatják munkapiaci nyereségre.

DUPress

8. fejezet

Nemi különbségek az informális tanulásban¹

Ebben a részben az utóbbi évtizedekben divatossá váló kategória (informális tanulás) használhatóságát és hasznosságát próbáljuk megnézni egy olyan területen (felsőoktatás), amelyre eddig az informális tanulás szempontjából kevés figyelmet fordítottak, mert:

- egyrészt általában is, főleg empirikusan, nehezen kutatható,
- másrészt a felsőoktatás elsődlegesen a formális tanulás terepe,
- harmadrészt képzetesebb, ezáltal tudatosabb döntéseket hozó, tudatosabb motivációjú és cselekvésű csoportról van szó,
- továbbá, bár az informális tanulás itt is jelentős, akár „előzetes tudásként” hozott, majd a felsőoktatás idején erre épülő „másodlagosan szerzett tudásként” tekintjük, de igen speciális makro- és mikrofolyamatok által befolyásolt körülmények között folyó tanulási formaként jelentkezik.

Vizsgálatunk annyiban is újszerű, hogy az informális tanulás nemi különbségeire összpontosít a felsőoktatási hallgatók körében.

8.1. Az informális tanulás fogalmi tisztázása, és az informális tanulás jegyei

Értelmezésünkben megkülönböztetjük a három fogalmat: a formális, a nem-formális és az informális tanulást. Az informális tanulás annyiban különbözik a nem-formális tanulástól, hogy az „a mindennapi élet természetes velejárója”, spontán, nem tudatos, kísérő tanulási folyamat, azaz nem azonosítható a tudatos, tervezett, önálló tanulással, bár érintkezhet vele.

Az informális tanulás jegyeit a szakirodalom alapján (pl. Pardány 2006, Tóth 2006, Derényi 2008, Vajda 2008, Szabó 2008, Kozma 2001) megpróbáljuk az alábbiakban összegezni.

¹ Ezt a részt Kiss Gabriellával közösen állítottuk össze. Felsőoktatásról leszűkített értelemben, felnőttoktatás nélkül beszélünk.

Az informális tanulás jegyei:

- minden társadalmi csoportra kiterjed
- észrevétlen, a mindennapos tevékenységek során spontán, természetes módon megvalósuló elsajátítás
- nehezen változtatható, mert nehezen tudatosítható, és sokszor nem szituatív tudás, de a személyiség mélyrétegeihez kötődik
- nem önálló tevékenység, elsődleges célja nem a tanulás, az önképzés vagy a személyiségformálás, hanem másodlagos, indirekt tanulás, kapcsolt melléktermék
- véletlenszerű, nem tervezett, nem szisztematikus, nem irányított, s bár nem szervezett tanulási tevékenység (spontán), de szervezett tevékenységet is kísérhet indirekt módon
- igen „demokratikus”, nem hierarchikus, nem szabályozott, nincsenek „felszentelt tanítók” és tanulók, nem jellemzi a tanár-diák viszony
- nincs meghatározott célja
- a metatanulás és metakommunikáció szerepe erős az informális tanulásban
- nem intézményesített, de kísérheti a formális, a szervezett, intézményesített, az igazolt tudásszerzést is. (Ezért az iskola is igen fontos tanulási terepe, pl. az iskola intézménye kapcsán sokat beszélnek a pedagógiai irodalomban a „rejtett tantervről”, a tanári mintaadásról, az iskolai miliő, tradíció szerepéről stb.)
- oklevéllel nem ismerik el, nem igazolt tudás, de ha eredménye tudásnövelő, a munkahely előnyben részesítheti a formális végzettséggel, igazolt tudással, diplomával szemben, pl. nyelvtudást, szaktudást, kommunikációs készséget stb. illetően
- a kulturális tőke inkorporált formájának megszerzési és megjelenítő folyamata, de képződésében az objektív tőkének (pl. a családi és iskolai könyvtárnak, infokommunikációs felszereltségének stb.) is fontos a szerepe
- informális tanulás kísér minden művelődési tevékenységet, formális eseteit is. Pl. tévénézés, turizmus, infokommunikációs rendszerek használata (leginkább a reklám és a televízió negatív hatását említik és újabban az internet szerepét is vizsgálják)
- a spontán tapasztalatszerzés folyamata, ezért nem azonos az önképzéssel. (Önállóan, tudatos önképzés miatt tanulmányozni az impresszionista festészetet nem informális tanulás, de a falon lógó impresszionista kép

nap, mint nap történő észrevétlen hatása informális tanulást eredményez. A reklám sokat szidott „ereje” is ebben az észrevétlen hatásban van.)

- a tanulási formák határainak átlépése, érintkezése, a formák keveredése, komplexitása jellemző a folyamatára
- kapcsolata a „specifikus” tőkékhöz (kulturális-, kapcsolati-, presztízs-, kompetatív-tőke stb.) kétoldalú: informális tanulás tőkeképződést biztosít, ugyanakkor eltérő tőkéek az informális tanulást befolyásolják tartalmában és mennyiségében, pl. gazdagabb kapcsolati tőke gazdagabb tanulási folyamatot tesz lehetővé, legyen az érintkezés bármely társadalmi csoport felé irányuló pozitív vagy negatív hatású
- egyenlőtlenségi viszonyok jellemzik folyamatát és eredményét
- nehezen mérhető, nehezen számszerűsíthető
- az egész életen át folyó tanulás része
- a legfontosabb emberi tevékenységszférákkal kell/lehet kapcsolatba hozni: fiatalok esetében a tanulás más formáival, a munkával és a szabadidővel
- tudattalan, de tudatosítható, felszínre hozható, amelyre nevelni is lehet és kell arra, hogy hogyan lehet mozgósítani az informális tudást és a tanulás útján szerzett javakat, miként funkcionál emberi erőforrásként, humán tőkeként.

8.2. Az informális tanulás és a „rejtett tanterv”

Ide kapcsolódik a „rejtett tanterv” fogalma is, melyet elsősorban a formális tanulás nem célzott üzeneteiként értelmeztek. A „rejtett tanterv” tartalmazza az el nem ismert (látens), de a tanulóknak átadott, nagymértékben következetes üzeneteket, és nagy szerepe van az egyenlőtlenségek újratermelődésében, az iskolában² (Saha, 1997).

A „rejtett tanterv” a tudatos, deklarált célok szerint szervezett tanítási-tanulási folyamatban jelenik meg, és sokszor legalább olyan hatékony, mint a szándékos pedagógiai hatások. Elsajátítása spontán, nem szándékolt tanulás útján történik. Erősítheti, de gyengítheti is a tudatos pedagógiai célokat, emellett az oktatásügy szereplőinek kulturális és szociológiai jellemzői is közrejátszanak abban, hogy milyen „rejtett tanterv” alakul ki (Szabó 2009). A „rejtett tanterv” értékeket közvetít (intellektuális teljesítmény túlértékelése, egyéni versengésre ösztönzés), nevel, közrejátszik az egyéni képességek kibontásában, esetleg gátlásában, a társadalmi egyenlőtlenségeket konzerválhatja (deklarált cél az integrált képzés, de a „rejtett tanterv” következménye lehet ennek sikertelensége és a szegregált képzés) (Szabó 2009). A „rejtett tanterv” elmélete azt feltételezi, hogy az iskola és szereplői az átadott tudáson kívül mást is tanítanak a gyerekeknek: értékeket, normákat, szerepeket (Szabó 1988).

Amint látható, a „rejtett tanterv”, a spontán tanulás, az informális tanulás és az iskolai szocializáció fogalma között számos átfedés van. A „rejtett tanterv” érvényesülése egyúttal informális tanulás is. A „rejtett tantervnel” azonban a hangsúly inkább a diák iskolai sikerességét, eredményességét növelő vagy csökkentő hatásmechanizmusok feltárásán van, míg az informális tanulóhoz nemcsak az iskolai sikeresség, hanem például a későbbi magánéleti, munkahelyi sikeresség is kapcsolódik (bár ezek nem függetlenek egymástól, hiszen az iskolai sikerek áttételesen hatnak az életben való egyéb sikerességre). Kapcsolat van a „rejtett tanterv” és az iskolai szocializáció között is: a társadalmi normák elsajátítása az iskolában (az iskolai szocializáció) tulajdonképpen a „rejtett tanterv” empirikus kutatásának tárgya, de a kutatás tárgya emellett a tanítás révén történő nevelés, társak viszonyulása, tanárok és más felnőttek viselkedése is. (Szabó 2008). A „rejtett tanterv” szoros kapcsolatban van a társadalmi tőkével is: a „rejtett tanterv” személyes kapcsolatokon keresztül valósul meg, és ahogy láttuk ez az informális tanulásra is részben igaz. Az iskolában történő szerepsajátítás (köztük a nemi szerepek tanulása³), értékek,

² Bourdieu elmélete szerint az iskola funkciója a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése, mely többek közt a „rejtett tanterv” érvényesülésében ölt testet.

³ A „rejtett tanterv”-nek szerepe van abban, hogy napjainkban még mindig a hagyományos nemi szerepeket közvetíti az iskola a diákok felé (Érlaki-Tóth 2009). Emellett a pedagógus

attitűdök elsajátítása, és azok az egyéb informális tanulások, melyek az iskolai milióhoz kapcsolódnak szintén „rejtett tantervként” értelmezhetőek. Egy közösség kultúrájának tanulása, azoknak a tapasztalatoknak, tevékenységeknek és normáknak az elsajátítása, amelyek a közösség tagjait egymáshoz és környezetükhöz kötik „tanterve”, valójában inkább „rejtett tanterv”, mivel hivatalos formát nem ölt (Kozma 2001).

DUPress

pálya elnöiesedésének is hatása van az iskolában elsajátított szerepekre, hiszen a nők más szerepeket közvetíthetnek, mint a férfiak.

8.3. Az informális tanulás sajátossága a felsőoktatásban

Témánk szempontjából a legfontosabb számot vetni a felsőoktatás sajátosságaival – és a hallgatói létből fakadó három alaptevékenység (tanulás, munka, szabadidős tevékenység) legfőbb jegyeivel.

Az informális tanulás felsőoktatási sajátosságának vizsgálatánál a legfőbb hallgatói tevékenységek: a tanulás–munka–szabadidő hármasságára kell koncentrálni, és különösen figyelembe kell venni, hogy:

- igen heterogén a hallgató réteg (korosztály, otthonról hozott tőkék, intézmények, karok, szakok tekintetében)
- igen nagy a szerepe a régi és új kontextuális hatásoknak, pl. a tanulási eredményekben szerepe van a családi és iskolai kulturális miliónek
- kiemelkedő jelentőségű a tőkeképződés (különösen a kapcsolati és a kulturális tőke képződésének folyamata)
- jellemző a társadalmi egyenlőtlenségek olyan sajátos formáinak újratermelődése, mint a demográfiai és rétegződési, amelyek kiemelt jelentőségét az adja, hogy minden más egyenlőtlenségnek is hordozója
- az ifjúsági korszakváltás sajátosságai is befolyásolják: a fiatalok egyre több szabadidőt csoportosítanak át szabadon választott területekre, munkára és szabadidőre, a formális tanulás és a rekreáció idejéből, amint azt az időmérleg kutatások is tanúsítják.

Itt jegyezzük meg, hogy a közoktatáson túl a felsőoktatásban is megjelenik a „rejtett tanterv”, melyhez kapcsolódóan folynak kutatások, de inkább csak külföldön. Az iskolai sikerességet itt is befolyásolják nem deklarált célok (felsőoktatási-, kutatói érték- és normarendszert kell elsajátítani a sikerességhez) (Szabó 2008).

8.3.1. A tanulás világa

Az informális tanulás szerepét az intézményt jellemző tevékenységek kapcsolódása határozza meg. Természetesen a hallgatói jogviszonyban a tanulás, mint fő tevékenység, illetve ennek is formális típusa a domináló, amelyhez szervesen kapcsolódik a nem-formális tanulás, különösen az idegen nyelv elsajátításában. Az informális tanulást sokan általában és a felsőoktatásban sem tekintik igazán tanulásnak, a legkisebb értékkel bír a három tanulási forma között. A felsőoktatásban a szervezett tanulást megalapozó „előzetes tudásként” (érték, szerep, attitűd, kognitív ismertek, kompetenciák stb.) és kiegészítő vagy átható „plusz tudásként”, a képzési idő alatt szerzett tudásként szükséges vizsgálni, mint a teljesítményt, a versenyt lényegesen meghatározó tényezőt.

8.3.2. A szabadidő világa

Második alaptevékenységként a szabadidő-eltöltés heterogén tevékenységeit említjük, bár a tanulás melletti munka is egyre növekvő szereppel bír. A szabadidő eltöltés az informális tanulásnál különösen fontos

- mert a felsőoktatás hallgatóinak sok és növekvő szabadideje van, ezért igen jellemző kihasználtsága, felhasználása, erőforrás termelő képessége,
- mert a spontán tanulás legfontosabb színhelye, hiszen az informális tanulás olyan tanulási forma, ahol maga a tanulás elvész más jellegű tevékenységekben, azaz nemcsak a formális tanulást kíséri, de minden szabadidős tevékenységet is.
- Ma gyengül a különböző tevékenységi formák elkülönülése, pl. a munka és a szabadidős tevékenységeké. A tanulásra általában is, de a felsőoktatás fiataljaira még inkább jellemző a „szórakozva tanulás” („edutainment”). Olyan szabadidős tevékenységek, mint a művelődési intézmények látogatása vagy az infokommunikációs eszközök használata az informális tanulás ideje is.
- A szabadidő erőforrás-termelő funkciója meghatározó.
- A szabadidő a társas kapcsolatok gazdag ideje is, ami megint sajátos tudás tartalmak elsajátításának gyakorló, tapasztalatszerző közege (pl. nemi szerepek, családi szerepek, párválasztási stratégiák gyakorló terepe).
- A szabadidő a tőkeképződés ideje is. A társadalmi tőke a szabadidőben könnyebben képződik, a társadalmi távolságokat áthidaló gyenge kötelékek révén, amely „támogató tőkeként” erőforrásként funkcionál.

8.3.3. A munka világa

A felsőoktatási tanulmányokat mindig is kísérte a munkavállalás, a diákmunka, de újabban a gyakorlati életben és a kutatásban is előtérbe kerül. Okai:

- Megnövekedett a diákmunka szerepe a hosszú és önálló ifjúsági életszakaszban, bár motivációja és dinamikája eltérő Nyugaton és Keleten. A hazai emelkedés eddig még csak lassan jelentkezett, de pl. a negatív gazdasági tendenciák felgyorsulást eredményezhetnek.
- A felsőoktatás expanziója növeli az alacsony mértékű gazdasági tőkével rendelkező hallgatók számát, de a rossz kulturális és kapcsolati tőkével rendelkezők számát is. Pótlásuk anyagi tőkét igényel, egyre többen rászorulnak kiegészítő jövedelmekre. Kérdés, mennyire hozható ez összhangba a formális tanulás kötelezettségeivel, az esélyegyenlőséggel, hiszen a származási egyenlőtlenségek itt erősen hatnak.

- Az önálló ifjúsági kultúra kialakulásával együtt jár a hallgatói igényszint növekedése, változó összetétele, homogenizációja a globalizáció hatása, amely szintén növeli a pénzkereső munka iránti szükségletet.
- A munkaerőpiaci elvárások között erősödik a munkatapasztalat, sőt a karitatív munkavégzés értéke.
- A munkafolyamat a felnőtt szerepek gyakorlatának színtere.
- Maga a képzés is igazodik az elvárásokhoz, egyre gyakorlatiasabbá válik. A bolognai rendszerű képzés egyik jellemzője is ez. A formális képzésekhez növekvő súlyú szakmai gyakorlat párosul, amely ösztönzi és könnyíti a hallgatói – főleg a szakmához közelálló – munkavállalást, és egyben a kapcsolati tőkeképződést. Ez természetesen szakmafüggő és korszecifikus: a végzéshez közelítő évfolyamokon emelkedő a munkát vállalók aránya.
- Jellegzetes – akár egyenlőtlenségeknek is nevezhető – munkamegosztás van a diákmunka területén. Eltérő, hogy milyen jellegű munkára jelentkeznek, vagy találnak, nem csak karok, szakok, de nemek szerint is (jellegzetes lánymunka a gyermekfelügyelet, az öreggondozás, a kórházi munka, a fiúkra jellemző pedig a nyári táboroztatás, fizikai munkavállalás).

8.4. Az informális tanulás mérése

Az informális tanulást viszonylag kevesen mérték a mérési nehézségek miatt. A szakirodalomban vannak kvantitatív és kvalitatív vizsgálatok is. Kvalitatív vizsgálatot végzett például Tóth Éva (2006), aki a munkavégzéshez kapcsolódó informális tanulást vizsgálta életút interjúkkal.

2003-ban az EU-s tagországokban kvantitatív úton mérték többek közt az informális tanulást⁴, az „Élethosszig tartó tanulás” című adatfelvétel keretében. A kutatásban csak a tudatos, tanuló által tervezett önálló tanulási tevékenységre kérdeztek rá. (Milyen önálló/informális tanulással bővítette-e tudását az elmúlt 12 hónapban? A válaszoknál a könyv olvasás, a folyóirat-olvasás, a nyomtatott anyagok használata, a számítógéphasználat, az internet használata, a könyvtárhasználat, és az egyéb intézménylátogatás – pl. múzeum – szerepeltek.) Eredményeik szerint így csak 7%-os részvétel volt kimutatható az informális tanulásban (mivel a spontán tanulást nem tudták mérni), és kimutatták, hogy a nők körében kisebb a számítógéphasználat (Pardány 2006).

Többek közt az informális tanulást (önképzésre fordított időt) mérte kvantitatív úton Falussy (2003) is a KSH időmérleg-életmód felvételei alapján. A kutatás a felnőttkori tanulásra összpontosít, a felnőttképzésben résztvevők és nem résztvevők időmérlegét hasonlítja össze. Eredményei szerint az önképzésre és tanulásra fordított idő nőtt Magyarországon 1993 és 2000 között, de a felnőttképzésben nem tanulók önképzésre fordított ideje nagyon kis arányokat mutat, még úgy is, ha a formális tanulási és önképzési időt együttesen vizsgáljuk. Kimutatta azt is, hogy a nők több időt fordítanak tanulásra és önképzésre, mint a férfiak.

Egyéb EU-s vizsgálatok szerint élethosszig tartó tanuláson belül (más mérési módszert használva), az informális tanulás kiemelkedően népszerűnek mutatkozott. A tanulás szintereit tekintve lakáson belül (otthon) 69%-ban, más emberekkel kommunikáció során 63%-ban, szabadidős tevékenységek alkalmával 51%-ban végeztek informális tanulási tevékenységet a megkérdezettek (Pardány 2006).

Egy 2006-os vizsgálatban a tanulásra fordított időt mérték a felsőfokú képzésben. Az eredmények szerint ez az idő kevesebb volt, mint az elvárható, és elvileg ez az idő az önálló tanulást is tartalmazta. Az okoknál felmerülhet, hogy kevés az egyéni tanulásra vonatkozó követelmény a tanórákhoz viszonyítva a felsőfokú képzésben, és ezért fordítanak kevés időt a diákok önálló tanulásra (Derényi 2008).

⁴ Bár ha a formális, nem-formális és informális felosztást használjuk, akkor mivel a tudatos, tervezett cselekvés szerepel a vizsgálatban, ez inkább a nem formális tanulás körébe tartozik.

A kvantitatív vizsgálatok vagy a tanulási folyamatra (önképzés) kérdeznek rá (végzett-e ilyen tevékenységet egy adott időszak alatt), vagy a tanulás módjára, igénybevett eszközökre koncentrálnak, nem a szerzett tudás tartalmára (Tóth 2006). A *saját mérés* a második szemléletmódot érvényesíti, az informális tanulás potenciális szinterein való részvételt tekinti a munka, a tanulás és a szabadidő dimenzióiban.

Dolgozatunk további részében az informális tanulás potenciális szinterein való részvétel *nemi különbségeit* vesszük sorra, mivel az informális tanulás nemi különbségeit kiemelt kutatási területnek tekintjük. Vizsgáljuk a tanulás melletti munka, a szabadidős önképzés, a kulturális fogyasztás (olvasás, könyvtár, színház, mozi, múzeum és hangverseny látogatás, internethasználat) és a kapcsolati tőkék nemi különbségeit is (itt korábbi eredményeinket használjuk fel).

8.5. Nemi különbségek az informális tanulás szinterein való részvételben, a felsőoktatásban

Hipotézisünk szerint a lányok mind az informális, mind a formális tanulásban sok mutatót tekintve előnyben vannak a fiúkhoz képest a felsőfokú képzésben. (A formális tanulásban lévő eredményesség nemi különbségeiről a 9. fejezetben lesz szó.)

Hipotézisünk szerint az informális tanulás szinterein is, pl. a felsőfok alatti önképzésben, kulturális fogyasztás egyes formáiban (olvasásban, könyvtár-, színház-, múzeum-, hangverseny- és mozi látogatásban) és a kapcsolati tőkeépítésben előnyben lesznek a lányok. Két területen azonban a fiúk lesznek előnyben, a számítógép-használatban, illetve internetezésben, valamint a tanulás melletti munkában. (Ez előrevetíti a nagyobb munkaerőpiaci sikerességüket.)

Az elemzésben „Regionális Egyetem” kutatás két (ISCED51 és ISCED54) adatbázisát használtuk fel.

Elsőként az időfelhasználás és a kulturális fogyasztás (olvasási szokások, kulturális intézmény látogatás, internethasználat) nemi különbségeit vizsgáljuk.

Az időfelhasználás nemi különbségei

Bocsi (2007) az időfelhasználás nemi különbségeivel kapcsolatban – hipotéziseinkkel összhangban – szintén az ISCED54 adatbázist használva, a következő eredményekre jutott: a tradicionális női szerepekhez igazodva a lányok előnyben voltak a higénia, a tanulásra fordított idő, a háztartás, a vásárlás, az *önképzés* területén, a fiúkra viszont szignifikánsan több *számítógép-használat*, *internethasználat*, és hobbi tevékenység volt jellemző.

Település típus szerint a falvakban nagyobbak a nemi különbségek az időfelhasználásban, mint a megyeszékhelyen. További eredmény, hogy a diákok saját kulturális tőkéjének növekedésével a két nem időfelhasználása hasonlóvá válik. A diákok gazdasági tőkéje szerint a közepes gazdasági helyzetű fiúknak kiugróan magas az internethasználat, míg a lányoknál nem hat az internetezésre a gazdasági tőke. Érdekes eredmény, hogy az olvasásra legmagasabb időráfordítást a legrosszabb anyagi helyzetben levők mutatnak mindkét nemnél (Bocsi 2007).

Szabadidős (nem szakirodalmi) olvasási szokások

A korábbi adatainkból (23. táblázat) látható volt, hogy az ISCED5 elsősévesei körében, hipotézisünkkel összhangban, a lányok többen olvasnak, és többen olvasnak szépirodalmat. A negyedévesek esetén is a lányok szignifikánsan

többen olvasnak, és több könyvet olvastak az elmúlt évben (Kóródi, Herczeg 2006).

Kulturális intézmények látogatási gyakorisága

Korábbi adataink (24–26. táblázat) szerint a lányok gyakrabban járnak könyvtárba, emellett az elsőéves adatbázis adatai szerint a lányok valamivel aktívabbak a színház, múzeum és hangverseny látogatás területén, negyedévre azonban a kulturális fogyasztás nemenként hasonlóvá vált (az indoklást lásd a 3. fejezetben). Hipotézisünkkel összhangban tehát a lányok valamivel gyakrabban járnak kulturális intézményekbe, mint a fiúk, ahol informális tanulás is folyhat.

Összességében adataink szerint a lányok előnyben vannak a kulturális tőke felhalmozásában (olvasás, kulturális intézmények látogatása), melynek célja lehet a nagyobb iskolai eredményesség (a formális képzésben), a jobb állások elnyerése, a jobb hozzáférés a magasabb státusú férjekhez, de a kulturális tőke felhalmozása fontos szerepet játszhat a későbbi gyereknevelésben is.

Internethasználat

A kulturális fogyasztás modern formája az internethasználat. Az internethasználatnál három fő tevékenységi formát különböztethetünk meg: az információszerzést (ez inkább a nem-formális tanuláshoz tartozó tevékenység), a rekreációs böngészést (ez egyfajta spontán tanulás) és a kapcsolatépítést.

Az internethasználat átvesz szerepeket, például az

- internetes tanulás (a diák saját maga adagolja az ismereteket, a tanulás tempóját, az internet korlátlan információforrást jelent, ami ráadásul ingyenes, nincs szükség intézményi támogatásra, de az egyénnek tudni kell, hogy mire kíváncsi, és fennállhat a plágiumveszély, tehát teljesen nem válthatja ki a formális képzéseket (Vajda 2008))
- olvasás, kulturális fogyasztás, szórakozás is történhet a neten, és a könyvtárhasználatot is részben felválthatja az internethasználat
- a kapcsolatok építése is történhet az interneten, amelynek pozitív és negatív hatása is lehet (felmerülhet az elszemélytelenedés, felületes kapcsolatok veszélye).

Amint látható volt korábbi adatainkból (27. és 28. táblázat), a fiúk szignifikánsan több időt fordítanak internetezésre mindkét adatbázisban. Internetkávészóba is a fiúk járnak gyakrabban. (Ebben az értelemben digitális szakadékról beszélhetünk nemek szerint.) Így tehát míg a nők kulturális fogyasztása általában magasabb, az internetezés szempontjából kissé le vannak maradva a

férfiakhoz képest. Feltételezésünk szerint a fiúk nagyobb arányú internethasználatának célja elsősorban a tanulás, információszerzés és szórakozás lehet, mivel kapcsolatépítésben (pl. az internetes ismerkedésben) a lányok jobbak (lásd majd a kapcsolati tőke részt).

A kapcsolati tőkék nemi különbségei

A személyes kapcsolatoknak fontos szerepe lehet az informális tanulásban. Vannak személyek, akik képesek és akarják tudásukat megosztani az egyénnel (családtagok, csoporttársak, barátok, tanárok, szakemberek), illetve egyben spontán mintaátadóknak is tekinthetjük őket. A felsőoktatási hallgatók felhasználhatják a csoporttársakkal és barátokkal létesített kapcsolataikat például a közös szabadidő-eltöltésben, a formális tanulás segítségével (jegyzetcsere, korrepetálás), illetve ezek a kapcsolatok információforrást is jelenthetnek (pl. az ösztöndíjakról, munkalehetőségekről, utazási lehetőségekről).

Korábbi adataink szerint (12–16. táblázat) a lányok több kapcsolati erőforrással rendelkeznek, mint a fiúk, a lányok stabilabb baráti körre támaszkodhatnak, emellett a lányok kapcsolataira jellemző a társadalmi hierarchiában felfelé törő orientáció, míg a fiúk több köteléssel rendelkeznek olyan szereplők felé, akik nem az eredményes iskolai pályafutásuk révén érték el jelenlegi helyzetüket. Összességében a kapcsolati erőforrások különbségeit tekintve a fiúk sem a felfelé irányuló gyenge kötésekkel, sem a stabil és szoros erős kötésekkel nem rendelkeznek olyan mértékben, mint a lányok, így az informális tanulás e formáját tekintve lemaradásban vannak a lányokhoz képest.

Tanulmányok alatt végzett munka

Jellegzetes és jelentőségében növekvő informális tanulást jelent a felsőoktatási tanulmányok alatt végzett munka. Ezt támasztja alá, hogy a felsőoktatási törvényben az informális tanulások között csak a munkatapasztalatokat nevesítik a kreditbeszámítás során (bár ez elsősorban a levelező képzésre vonatkozik) (Derényi 2008).

Korábbi adataink szerint (55. és 56. táblázat) a fiúk többen dolgoznak rendszeresen a tanulmányok mellett, mint a lányok, és munkájuk jellege jobban kapcsolódik jelenlegi tanulmányaikhoz. Így tehát a számítógép- és internethasználat mellett a tanulás melletti munkában is előnyben vannak a lányokhoz képest.

8.6. Összegzés

Elsőként az elméleti-fogalmi kérdéseket tisztáztuk, a második részben pedig megpróbáltuk empirikusan mérni a felsőoktatási hallgatók informális tanulásának nemi különbségeit, az informális tanulás potenciális színterein való részvétellel. Megállapítottuk, hogy a mérési nehézségek miatt viszonylag kevés empirikus kutatás született ebben a témában.

Eredményeink szerint a szabadidős önképzésre fordított időben, a kulturális fogyasztás egyes mutatóiban (szabadidős olvasás, a könyvtár-, színház-, múzeum-, hangverseny látogatás) és a kapcsolati tőkeépítésben hipotézisünkkel összhangban a lányok voltak előnyben. Két területen azonban (a számítógép-használatban, illetve internetezésben, valamint a tanulás melletti munkában) a fiúk jeleskednek inkább, és munkájuk szakterülete inkább összhangban volt tanulmányaikkal. Összességben azonban mind a formális (lásd majd a 9. fejezetet), mind az informális tanulásban inkább a lányok jeleskednek, bár egyes mutatókban kimutatható a fiúk előnye is. (A fiúk előnyei előrevetíthetik nagyobb munkaerőpiaci sikerességüket.)

Empirikus vizsgálatunk korlátja, hogy az informális tanulást csak a potenciális színterein való részvétellel tudtuk mérni, mivel célzottan az informális tanulásra vonatkozó adatokkal nem rendelkezünk. Úgy gondoljuk, hogy mind a kvantitatív, mind a kvalitatív vizsgálatokat alkalmassá lehetne tenni az informális tanulás pontosabb mérésére, ennek kidolgozása azonban túlmutat jelen elemzés keretein.

9. fejezet

Fiúk és lányok iskolai eredményessége és a férfihátrány hipotézis

Ebben a részben az oktatás ama a területével foglalkozunk, ahol kimutatható a lányok viszonylagos előnye. Az elméleti háttér vizsgálata során a következő kutatási kérdésekre kerestük a választ: (1) Hogyan mérhető az iskolai eredményesség? (2) Mi hat az eredményességre? (3) Melyik nem eredményesebb az iskolában? (4) Mi lehet a lányok nagyobb középiskolai eredményességének oka? Az empirikus részben pedig arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen a fiúk és lányok eredményessége a közép- és felsőfokú oktatásban, és hogyan befolyásolja ezt a diákok kulturális és anyagi háttere. Elemzésünkben felhasználjuk a „férfihátrány hipotézis” részben kapott eredményeinket, és többváltozós módszerekkel megpróbáljuk kiszűrni a fiúk jobb társadalmi háttérének hatását a felsőfokú eredményesség vizsgálatakor.

9.1. Az eredményesség mérése

Az iskolai eredményesség tartalmazza egyrészt a diákok eredményességét (ami nem csak az iskolában szerzett tudásra épül), az iskolák és a tanárok munkájának hatékonyságát és a két tényező kölcsönhatását is. A közoktatás eredményességének mérésében nincs konszenzus. A nemzetközi vizsgálatok a tanulói teljesítmény alapján a kimenetet mérik, és a kezdő- és végállapotot hasonlítják össze. Az újabb eredményességvizsgálatok egyszerre nézik a tanulók teljesítményeit, a tanár-diák viszonyt, a vezetés szerepét, a hozzáadott érték kutatások pedig az iskolák eredményességének tényezői között figyelembe veszik a tanulók összetételét is (Lannert 2004). Más kutatók szerint az iskolák eredményességét mutatja a diákok tanulmányi eredményei mellett a felsőfokú továbbtanulási arány, a munkaerőpiaci beilleszkedés is. További eredményességi mutatók lehetnek az érettségi eredmények, a felvételi vizsga eredmények, és a tanulmányi versenyeken való sikeres részvétel (Horváth, Környei 2003).

Ahogy említettük, az iskolák eredményességének része a tanulói eredményesség is. A dolgozat empirikus részében az eltérő nemű diákok gimnáziumi

és felsőfokú eredményességét vizsgáljuk a kérdőívek adta lehetőségeken belül, és nem vizsgáljuk a hozzáadott értéket, bár a nemi különbségek vizsgálatakor többváltozós módszerekkel megpróbáljuk kiszűrni az eltérő társadalmi háttér hatását is. Eredményességi mutatóink a gimnáziumokban a nyelvvizsga léte, a tanulmányi versenyen való részvétel, a tanulmányi átlagok és végül a felsőfokú továbbtanulási tervek. Felsőfokon az eredményesség mérésének technikája talán nem annyira kidolgozott, mint a középfokú képzés szintjén.¹ A dolgozat a múlthoz tartozó eredményességi mutatók (az érettségi eredmény és a felvételin hozott, illetve szerzett pontok) mellett vizsgálja a nyelvvizsgával való rendelkezést, a további (főiskola és egyetem utáni) felsőfokú továbbtanulási terveket, a doktori fokozat tervezését, a köztársasági ösztöndíjjal, publikációkkal, OTDK dolgozattal való rendelkezést, a szakkollégiumi tagságot, a külföldi tanulmányutat és a demonstrátori tevékenységet is.

¹ Pusztai (2007a, 2007b, 2009) munkájában a felsőfokon tanuló diákok eredményességét öt mutatóval mérte: az egyetem/főiskola utáni továbbtanulási tervek, extracurricularis teljesítmények (a mutató összetevőit lásd később), a magaskultúrához való viszony (az olvasásra fordított idővel mérve), az altruista munkaattitűd és végül a munkavállalási szándék (azonnali munkába állási tervek).

9.2. Az eredményességre ható tényezők szerepe

A híres Coleman-jelentés (Coleman et al. 1966) foglalkozott először azzal, hogy a tanulói teljesítménykülönbségekben az iskolán belüli tényezők milyen szerepet játszanak, azonban a kezdeti eredmények szerint a tanulói eredményességben az iskola hatása elhanyagolható, inkább a tanuló családi háttere és az egyéni képességei számítottak. Az újabb PISA vizsgálatok és egyéb kutatások szerint azonban a tanulási eredmények különbségeit a tanárok minősége és a tanulói csoportok társadalmi összetétele is magyarázza, tehát fontosak az ún. *kontextuális hatások* is. Az iskola anyagi háttere (külső forrásai) is számíthatnak, illetve fontos lehet az iskolán belüli erőforrásokhoz való hozzáférés is (Alexander, McDill 1976).

Magyarországon azonban igen nagy a származási háttér szerepe az iskolázottságban, az OECD országok között a legnagyobb. Horn és Sinka (2006) eredményei szerint az eredményességet 42%-ban a tanulók társadalmi háttere magyarázza, és az iskola által befolyásolható tényezők csak 5%-ot magyaráznak. (Megjegyezzük azonban, hogy a mérésben vannak módszertani problémák, ezért a konkrét százalékos adatok óvatosan kezelendők.)

Róbert (2004) többváltozós vizsgálata szerint az olvasási és szövegértési eredményeket a származás legerősebben Németországban, Portugáliában, Csehországban és Magyarországon befolyásolja, de Magyarországon a legerősebb a korreláció a teszteredmények és az apa és az anya iskolai végzettsége között. Egy többváltozós oksági modellt felállítva, Róbert eredményei szerint a családi háttér (nem csak a szülők iskolázottságával mérve) Magyarországon hat a legerősebben az olvasási és szövegértési teszteredményekre, és a tanulási környezet (iskola) hatása a modell magyarázóerejét csupán alig fél százalékkal növeli a volt szocialista országokban (Róbert 2004).

Egy másik munkánkban (Fényes 2008) azt néztük meg, hogy az iskolák és tanulói osztályok összetétele milyen hatással van a diákok eredményességére (ezek az ún. kontextuális hatások). Eredményeink szerint a diplomás szülők gyerekeinek iskolai aránya pozitívan hat a diákok eredményességére, elsősorban a nem értelmiségi gyerekekre. Eszerint, ahol alacsony volt az értelmiségi szülők aránya, ott az értelmiségi gyerekek, ahol viszont magas, ott a nem értelmiségi gyerekek mutatnak fel jobb eredményeket. A diák vallásossággal összefüggő kapcsolati erőforrásainál is pozitív kontextuális hatásokat találtunk.²

² Például azokban az osztályokban, ahol kevés a templomba járó, a nem templomba járók, míg ahol nagyobb arányban vannak, ott a templomba járók eredményesebbek, és itt feltehetőleg a felekezeti iskolák húzó hatása érvényesült a templomba járók eredményességére. Érdekes eredmény, hogy a szülők vallásossággal összefüggő kapcsolati erőforrásai – a templomba

9.3. Fiúk és lányok eredményessége az iskolában

Amíg a társadalomban a fizikai erőnek meghatározó szerepe volt, a nőknek nem volt esélyük az egyenjogúságra. Azonban a nők szellemi adottságai nem rosszabbak a férfiakénál, sőt iskolai teljesítményeik jobbak. A nők beszéd- és nyelvtanulási képessége, rövidtávú memóriája meghaladja fiúkéét, a fiúknak viszont jobb a térlátása, logikai készsége, számolási képessége, technikai érzéke. A különbségek azonban az életkorral csökkennek. Czeizel szerint a nőknek nem alacsonyabb rendű szellemi adottságaik vannak, hanem a társadalmi lehetőségeik korlátozottabbak (Czeizel 1985).

Fontos megjegyezni, hogy a férfiak intelligenciaértékeinek eloszlása laposabb, több a kivételes képességű és az értelmileg fogyatékos.³ A kimagasló vagy nagyon alacsony intelligencia teszt-értékekben nagy nemi különbségek vannak. A magas pontszámúak között jelentős férfi előny van, kivéve az olvasást és a szövegértést, és ez a jelenség időben állandó. Az alacsony pontszámoknál pont fordított a helyzet (Nowell, Hedges 1998).

A lányok az alapvető képességekben és kompetenciákban javulnak a fiúkhoz képest. (Minőségi oktatás... 2004) A lányok kognitív képességei az általános iskola végén már meghaladják a fiúkéét. (Cs. Czachesz – Radó 2003, Vári et al. 2000). Már az 1980-as években kutatók (H. Sas 1984) felfigyeltek arra, hogy Magyarországon az iskolás évek alatt a lányok még a fiúk által preferált képességek területén is jobb eredményeket mutatnak fel.

Az 1960-as évek amerikai adatai szerint a nők összességében jobb eredményeket értek el a középiskolában, még akkor is, ha a származási háttér, készségek, képességek és a felvételi előkészítő kurzus választásának hatását kiszűrjük. Tanulmányi önképük is jobb a lányoknak. Egyedül a lányok matematika eredményei voltak rosszabbak, mint a fiúké (Alexander, McDill 1976).

Napjainkban már a lányok matematika osztályzatai is jobbak, mint a fiúké. Az USA-ban és más fejlett országokban is a lányok teljesítenek jobban a középiskolákban a GPA (Grade Point Average) mutatók szerint (Perkins et al. 2004, Clifton et al. 2008). Az OECD-országok 1991-es és 2001-es adatai is azt mutatják, hogy a lányok alap és középfokú iskolai teljesítményei jobbak, mint a fiúké. Más kutatók kimutatták, hogy az USA-ban az 1990-es években a tesztekben kis előnyük volt a fiúknak (és a különbségek időben alig változnak (Hedges, Nowell 1995)), de az osztályzatokban a lányok voltak előnyben már az 1950-es és az 1960-as években is (Buchmann, DiPrete, McDaniel 2008).

járás és a vallásos baráti kör – nem fejtettek ki pozitív hatást a diákok eredményességére sem egyéni, sem csoport szinten.

³ A kivételes képességűeknél tapasztalt magasabb arány oka lehet, hogy a tesztek elsősorban a férfiak találták ki a férfiak számára (Czeizel 1985).

Az USA-ban a matematika és a természettudományi teszteredményei a fiúknak jobbak, az emelt szintű matematika és természettudományi kurzusokon és felvételi előkészítő kurzusokon a fiúk jobb eredményeket érnek el. A természettudományi tárgyakon belül biológiából és kémiából nemenként hasonló az eredmények, de fizikából a fiúk vannak előnyben. A matematika és természettudományi osztályzatok és a teszteredmények közötti korreláció a két nemnél hasonlóan elég magas (0,5 körüli), bár lányoknak általában jobbak az osztályzatai, mint a teszteredményei (Perkins et al. 2004).

Pszichológusok próbáltak magyarázatot adni a teszteredmények és iskolai osztályzatok eltérő nemi különbségeire. Halpern (2004) a megismerési folyamat eltéréseivel magyarázza a jelenséget. Hangsúlyozza, hogy a fiúk jobb matematika és természettudományos teszteredményei hátterében az áll, hogy a tesztfeladatok jórészt a térlátási képességekre épülnek (amiben a fiúk jobbak), míg az iskolában több verbális képességekre is épülő matematika feladat van (ahol a lányok teljesítenek jobban). Annak okát azonban, hogy miért jobb a fiúk térlátása, és miért jobb a lányok verbális készsége, még kutatják a pszichológusok. Az okoknál a biológiai tényezők (eltérő gének, hormonális tényezők, az agyféltekék fejlettségének különbségei) mellett fontosak a környezeti (társadalmi és pszichológiai) hatások is.

Egy másik eredményességi mutató a középfok utáni továbbtanulási ambíció. Az USA-ban 1980-ban hasonló arányban voltak a lányoknak és a fiúknak felsőfokú terveik, de 1996-ban már a lányok 60%-a, míg a fiúknak csak 49%-a akart továbbtanulni. A lányok emellett gyakrabban mennek közvetlenül középfok után egyetemre, és kitartóbbak is, arányaiban többen szereznek felsőfokú diplomát (Bae et al. 2000). A 2003-as magyarországi eredmények szerint is a lányok 64%-ának, a fiúk 58%-ának voltak felsőfokú terveik. Érdekes, hogy ha nem veszik fel őket, a lányok nagyobb arányban jelentkeznek újra, míg a fiúk nagyobb arányban akarnak szakmát szerezni. Ha nemcsak a terveket tekintjük, a lányok nagyobb arányban is kerültek be a felsőoktatásba, míg a fiúk közül sokan meg sem próbálták (fiúk önszelekciója), vagy nem vették fel őket (Liskó 2003).

Ahogy már írtuk, napjainkban a lányoknak jobbak az osztályzatai az iskola minden szintjén, tehát a felsőfokú eredményességük is nagyobb (Buchmann, DiPrete, McDaniel 2008). Kanadai adatok szerint 1997-ben 7%-os különbség volt a felsőfokú eredményekben a lányok javára, bár a különbség nem volt szignifikáns. Szövegértésben, vitakészségben és boldogulási stratégiákban azonban szignifikánsan jobbak voltak a felsőoktatásban tanuló lányok (Clifton et al. 2008).⁴

⁴ A nők felsőfokú eredményessége az osztályzatokkal mérve nagyobb volt a két világháború között is a magyarországi bölcsészkarokon (Bíró, Nagy 2007), még akkor is, ha kiszűrték a lányok akkori jobb társadalmi háttérének hatását. Ennek hátterében egyrészt a lányok nagyobb kulturális tőkéje (pl. többet olvastak), másrészt az állhatott, hogy akkoriban csak

9.4. A kompetenciaterületek nemi különbségei

Ha a kompetenciaterületeket nézzük, olvasásban és szövegértésben a lányok előnyben vannak a PISA 2000 vizsgálat szerint mind Magyarországon, mind az OECD országokban. Matematikában és a természettudományokban kis férfi előny mutatható ki, de csak az OECD országok felében szignifikáns a különbség, és időben csökken (Freeman 2004). Más adatok szerint is olvasásban szignifikáns a nemi különbség, de matematikában már nem (Marks 2008). Magyarországi vizsgálatok szerint az olvasásban és szövegértésben a lányok jobbak, matematikában pedig nincs különbség nemek szerint (Horváth, Környei 2003). Az iskolák matematikai eredményessége független a nemi összetételtől, de a szövegértésben a lányok aránya pozitív irányban növelte az eredményességet (Lannert é. n.). Napjaink PISA vizsgálatai szerint a magyar fiúk és lányok között jóval kisebbek a teljesítménykülönbségek a kompetenciaterületeken, mint más országokban (Keller, Mártonfi 2006).

A korai olvasási készségekben társadalmi helyzet szerint eltérő eredményeket kaptak amerikai kutatók. A hátrányos helyzetű diákok között a lányok jobb olvasási készségekkel rendelkeztek, de a nemi különbségek megszűntek a jobb társadalmi helyzetű rétegek gyerekeinél (Entwisle et al. 2007). Érdekes jelenség, hogy magyar adatok szerint is csökken a lányok és fiúk teljesítménye közti különbség a szülők iskolai végzettségének növekedésével (Vári et. al. 2000).

19 ország 1964 és 1982-es adatai alapján megállapítható, hogy a 8. osztályosok körében a matematika teszteredményekben és osztályzatokban lévő nemi különbségek csökkentek időben. Azokban az országokban kisebb a különbség, ahol a lányok nagyobb arányban vesznek részt a felsőoktatásban, és jobbak a munkalehetőségeik. Vannak országok, ahol már 1982-ben jobb eredményeket értek el a lányok matematikából (Finnország, Magyarország, Belgium francia része és Tajvan) (Baker, Jones 1993).

Érdekes jelenség, hogy a tanulmányok első éveiben a matematika eredmények nem különböznek nemenként, csak később jelentkeznek a különbségek (Bae et al. 2000, Freeman 2004). A lányok kissé rosszabb matematika eredményei háttérben az állhat, hogy a diákok attitűdje más a matematikához, és a matematikatudásukban való magabiztosság tér el nemenként. A nők kevésbé érdeklődnek a matematika iránt, és kevésbé biztosak a matematika-tudásukban (Catsambis 1994). Emellett számos pszichológiai vizsgálat szerint a lányok valamivel gyengébb matematikai eredményei mögött nemi sztereotípiák, a nemi szocializáció sajátosságai állhatnak, és nem a gyengébb képességek és a

a legjobban tanuló lányok mentek felsőfokon továbbtanulni. Ez a teljesítménybeli különbség azonban később is megmarad (1950-es évek), pedig akkor már kinyíltak a felsőoktatás kapui a lányok szélesebb tömegei előtt is.

biológiai tényezők (Spencer et al. 1999, Spelke 2005). Mások azt hangsúlyozzák, hogy a környezet és a szocializációs mechanizmusok hatással lehetnek a biológiai eltérésekre is (pl. a hormonszintet vagy az agyféltekék működését befolyásolhatják társadalmi hatások), a két tényező oda-vissza hat egymásra (Halpern et al. 2007). Eredményeik szerint a matematika és természettudományos teljesítmény alakulásában közrejátszanak a korai tapasztalatok (élmények), a biológiai tényezők, az oktatáspolitikai és a kulturális közeg is.

Napjainkban a matematika eredmények alig térnek el nemenként 6. és 12. osztályban, de a lányok matematika iránti érdeklődése kisebb, emellett a matematikát és természettudományt felsőfokon kevés lány választja. Sokak szerint vonzóvá kellene tenni ezeket a pályákat a lányok számára, és nem az eredményeken kell javítani (Liver et al. 2002).

Fontos a kurzusválasztás eltérése is. Az 1980-as években az USA-ban a nők ritkábban választottak emelt szintű matematika kurzusokat. Matematikából és természettudományi tárgyakból a lányok csak a minimumot teljesítették, ami a felsőfokra való belépéshez kellett (Mickelson 1989). Napjainkban azonban már a lányok ugyanolyan arányban választanak matematika osztályokat, mint a fiúk, a kurzusválasztás egyre inkább hasonlónak válik, tehát középfokon a horizontális szegregáció csökken (Buchmann, DiPrete, McDaniel 2008). Az emelt szintű matematika kurzusokat hasonló arányban választják a lányok és a fiúk, és a teljesítménykülönbségek inkább az attitűdöktől, mint a kurzusválasztástól függenek (Bae et al. 2000, Freeman 2004).

9.5. A lányok nagyobb középiskolai eredményességének okai

Az iskolában a tudás mellett – a lányoktól inkább elvárt – szorgalom a fontos, és nem a kreativitás vagy az éles ész, ami inkább a fiúkra jellemző. A lányok szorgalmasabbak és inkább memorizálnak, míg a fiúk az ismeretek közti kapcsolatok megtalálására törekednek. Összességében megfigyelhető, hogy a lányok tanulási módszere eredményesebb, a lányok sikerebbek az általános iskolában (Rostás, Fodorné 2003). A magyar tanulók az OECD országok rangsorának elején vannak az emlékezeti tanulás tekintetében, feltűnő a lányok „magolási technikája”, ami kiemelkedik az OECD átlagból (Horváth, Környei 2003).

Míg kognitív képességekben alig van különbség nemenként, a fiúk osztályzatai rosszabbak, kimaradási arányuk nagyobb az iskolában. Ennek hátterében egyes kutatók szerint a nem kognitív készségekben való különbségek állnak. A fiúk kevésbé tudnak figyelni az iskolában, a közös munka nehezebben megy, kevésbé segítőkészek, kevésbé tudják követni a házi feladatot és az egyéb iskolai tananyagokat. Ez csökkentheti a fiúk továbbtanulási kedvét is a rosszabb iskolai eredményeken keresztül (Jacob 2002). A fiúknak több olvasási problémájuk van, a lányokra pedig jobb szociális készség, jobb viselkedés jellemző az osztályban, pozitívabban viszonyulnak a tanuláshoz, a nem kognitív képességeik jobbak (Buchmann, DiPrete, McDaniel 2008). Emellett az extracurriculáris tevékenységekben is (kivéve az atlétikát) gyakrabban vesznek részt a lányok (pl. művelődési tevékenységek, diákönkormányzati munkák) (Bae et al. 2000, Freeman 2004).

A lányok nagyobb önfegyelme is jobb eredményekhez vezet az iskolában (Duckworth, Seligman 2006). A nagyobb eredményesség oka lehet emellett az is, hogy a szülők inkább foglalkoznak aányaikkal (például a matematikában levő nehézségek esetén), mint a fiúkkal a tanulmányok során (Muller 1998).

A lányok jobb iskolai teljesítményének hátterében állhat az is, hogy jobban meg akarnak felelni, úgy érzik, jó tanulónak és szorgalmasabbnak kell lenniük, teljesíteni kell, amit a szülők és a tanárok elvárnak tőlük (H. Sas 1984). Ez a fiúkétól eltérő nemi szocializációra vezethető vissza. A férfiaknak fontos a mesterségbeli tudás⁵ és egyéb, eredendő (belső, belülről fakadó) jutalom, és nagyobb az önbizalmuk, a lányok célja viszont a társadalmi elismerés szerzése és egyéb külső elismerés (Mickelson 1989).

Érdekes kérdés, hogy milyen összefüggés van a pedagógus pálya elnöiesedése és a lányok jobb eredményei között. A lányok olyanok szeretnének

⁵ A mesterségbeli tudás növelése természetesen arra is motiválja a fiúkat, hogy jobb iskolai eredményeket érjenek el, de a középiskolák kevésbé értékelik ezt az aspirációt, mint a lányok „jó kislány” hozzáállását.

lenni, mint a tanító néni, ez könnyíti az iskolai beilleszkedésüket, alkalmazkodásukat az iskolai életbe (Rostás, Fodorné 2003). A fiúk az iskolai létformát, követelményeket nem érzik elég férfiasnak, fellázadnak a nők által közvetített oktatási rendszer ellen. Ezzel ellentétes vélemények is vannak, lehet, hogy a női tanító nagyobb figyelmet és csodálatot tulajdonít a fiúknak, és jellemző az ellenkező nemnek járó tiszteletadás. Vita van a kutatók között, hogy a fiúk jobban teljesítenek-e, ha az oktató férfi (Buchmann, DiPrete, McDaniel 2008).

A lányok nagyobb eredményességének oka lehet az is, hogy jobban szeretnek tanulni. Másodikos általános iskolás korban a fiúk úgy érzik, nekik könnyebb az érvényesülés az iskolában, okosabbnak tartják magukat, elégedettebbek magukkal, jobban szeretnek iskolába járni. Negyedikes korukra azonban a diákok már megtanulják, hogy a fegyelmezettség mennyire megkönnyíti az iskolai létet, és ebben a lányok inkább jeleskednek, mint a fiúk. Ekkorra a lányok jobban szeretnek iskolába járni és tanulni is, mint a fiúk, és szorgalmasabbnak is tartják magukat (Rostás, Fodorné 2003).

Felmerül az is, hogy a koedukált vagy nem koedukált oktatási forma mennyiben hat a lányok, illetve fiúk teljesítményeire. Egyesek szerint a szegregált képzés felsőfokon előnyös a lányoknak. Ezt azzal indokolják, hogy az 1960-as és 1970-es években az USA-ban a női felsőoktatási intézményekből sok híres nő került ki (orvosok és kutatók). A kutatások hibája azonban, hogy nem szűrték ki a társadalmi háttér és szelekció hatását, ugyanis az ilyen iskolákba elsősorban a magas státusú szülők lányai, illetve inkább a karrierorientált nők jártak, és ez okozhatta későbbi nagyobb sikerességüket (Jacobs 1996). Nem igazolódott az sem, hogy a koedukált oktatás pozitív hatással lenne a fiúk teljesítményére, és negatív hatással a lányokéra. A matematika és angol eredményekre sem pozitív, sem negatív hatása nem volt a koedukált oktatásnak (matematikában fennmaradt a fiúk előnye, angolban pedig a lányoké) (Smith 1996).

További oka lehet a lányok nagyobb eredményességének, hogy nagyobb a kulturális aktivitásuk (DiMaggio (1982) mutatói szerint mérve). DiMaggio (1982) 1960-as amerikai középiskolai vizsgálatai szerint a lányok saját kulturális tőkéje szignifikánsan magasabb, mint a fiúké. A szerző felhívja a figyelmet, hogy a lányok számára kulturális norma a kulturális érdeklődés és gyakorlat, míg a fiúkra ez kevésbé jellemző, sőt, a kortársak részéről negatív szankciókat vonhat maga után. A férfiak által monopolizált karrierlehetőségek és az ezzel járó anyagi előnyök miatt a lányoknak fontosabb, hogy kitűnjenek a kulturális jellegű piacokon. További oka a lányok magasabb kulturális tőkéjének, hogy „azoknak a nőknek, akik a magas státusú férfiakkal egyenrangú partnerként szeretnék elismertetni magukat, még inkább szükségük van kulturális tőkére, mint azoknak a férfiaknak, akik szeretnének sokat elérni a munka világában” (DiMaggio 1982:198).

A lányok Magyarországon is nagyobb kulturális érdeklődést tanúsítanak, mint a fiúk, nagyobb a kulturális fogyasztásuk, valamint többet olvasnak, és több szépirodalmat (az adatokat lásd a 3. fejezetben).⁶ DiMaggio szerint a képességeknek és a családi háttérnek önmagában elég kevés hatása van az iskolai osztályzatokra, azonban a diákok által birtokolt kulturális tőkének nagyobb hatása lehet. Eredményei szerint a nem technikai tárgyak esetén a kulturális tőke hatása megközelíti a mért képességekét. Bourdieu (1973) szerint a diákokat kulturális tőkéjük alapján jutalmazták az iskolában, és mivel a lányok saját kulturális tőkéje szignifikánsan nagyobb a gimnáziumokban is, és az egyetemi évek elején is (lásd a 3. fejezetet), ez is okozhatja nagyobb eredményességüket. Érdekes az is, hogy míg DiMaggio 1960-as amerikai eredményei szerint a lányok közül a magasabban iskolázott szülőkkel rendelkezők eredményeire volt erősebb hatása a kulturális tőkének (a kulturális reprodukció modellje teljesült), addig a fiúk közül az alacsonyabb végzettségű szülőkkel rendelkezőkre volt nagyobb hatása (a kulturális mobilitás modellje teljesült). Fontos megjegyezni, hogy DiMaggio a diákok saját kulturális erőforrásait vizsgálta, és a szülők erőforrásait nem vette számításba. Eredményei szerint a diákok saját kulturális tőkéjének pozitív hatása az iskolai eredményességre akkor is fennáll, ha kiszűrjük az egyéni adottságok és a társadalmi háttér hatását. Dumais (2002) szerint is a kulturális tőkének kimutatható pozitív hatása van a lányok iskolai osztályzataira, míg a fiúknál ez a hatás kisebb. A tradicionális nemi szerepek miatt a lányoknak nagyobb a kulturális aktivitásuk, és a lányokat jobban ösztönzi a kulturális tőke az iskolai sikerekre.

⁶ A lányok előnye elsősorban a „magaskultúrában” mutatható ki (szépirodalmi olvasás, színház, múzeum, komolyzenei hangverseny, art mozi látogatás), a fiúk viszont előnyben vannak a kulturális aktivitások modern formáiban, mint az internethasználat, tehát a lányok és fiúk kulturális aktivitása inkább különböző, és nem egyik alacsonyabb rendű, mint a másik. DiMaggio 1980-as évekbeli eredményei azt mutatják, hogy a középiskolások körében a lányok által preferált kulturális aktivitások növelik jelentősen az iskolai eredményességet. Az is feltételezhető, hogy a fiúk által preferált aktivitási területek viszont közrejátszhatnak a fiúk későbbi nagyobb munkaerőpiaci érvényesülésében.

9.6. Hipotézisek

Hipotézisünk szerint középfokon (és különösen a gimnáziumokban, amelyekre adataink vonatkoznak majd) egyértelműen eredményesek a lányok, amit számos más kutatás eredményei alapján is várhatunk. Azt mondhatjuk, hogy a gimnáziumi képzés „a lányokra lett kitalálva”, a lányok itt szorgalmasabbak, sikeresebbek és eredményesebbek, mint a fiúk. A gimnazista lányok feltehetőleg jobb átlagokat érnek el, több nyelvvizsgájuk van, többen szerepelnek tanulmányi versenyeken, emellett többen és hosszabb időre tervezik a továbbtanulást felsőfokon is, így eredményesebbek lesznek, mint a fiúk.

Felsőfokon azonban már nem ilyen egyértelmű a helyzet. Jacobs (1996) nyomán meg kell különböztetnünk a képzés három szakaszát. A felsőoktatásba való belépéskor még kimutatható a lányok előnye (jobb érettségi eredmény, nagyobb felvételi arány, több nyelvvizsga), a tanulmányok során azonban már egyes mutatókban lehet, hogy a fiúk lesznek előnyben (pl. az általunk vizsgált publikálás, OTDK dolgozat írás, demonstrátori tevékenység, szakkollégiumi tagság változók), bár a lányok egyes más mutatókban még mindig jobbak lehetnek. A felsőoktatás kimenetét (munkaerőpiaci érvényesülés) tekintve azonban már a fiúk vannak előnyben. A képzésben feltehetőleg megjelenik majd a vertikális szegregáció is, azaz a doktori képzés tervezése már a fiúknál lesz nagyobb arányú.

Többszörös módszerekkel azt is vizsgáljuk, hogy a felsőfokú tanulmányokat folytató fiúk és lányok anyagi és kulturális háttérének különbsége hogyan befolyásolja az eredményességi mutatókat. A diákok háttérével kapcsolatban már kimutattuk, hogy a felsőoktatásban tanuló fiúknak jobb a társadalmi háttere (a *férfihátrány hipotézis* részben, 3. fejezet). Ennek alapján azt is feltételezzük, hogy a fiúk nagyobb felsőfokú eredményessége (egyres mutatókban) nem csak a jobb háttérük következménye.

Az elemzésben a „Regionális Egyetem” kutatás két adatbázisát (ISCED51 és ISCED54), a középiskolások eredményességének vizsgálatához pedig a „*Középiskolások továbbtanulási terveit egy határmenti régióban*” című kutatás adatbázisát használtuk fel.

9.7. Eredmények az eredményesség nemi különbségeire (a háttér kiszűrése nélkül)

Elsőként a fiúk és lányok középfokú (elsősorban a gimnáziumi) oktatásban lévő eredményességét vizsgáltuk. Az eredményességet a kérdőív szabta korlátokon belül a nyelvvizsga létével, a tanulmányi versenyen való részvétellel, a tanulmányi átlagokkal és a felsőfokú továbbtanulási tervekkel mértük. A mintába került diákok 90%-a gimnáziumban tanult, és kb. 60%-uk lány volt. Két bontásban is rendelkezésre álltak az adatok (felekezeti és nem felekezeti, illetve magyarországi és határon túli intézmények). A lányok aránya mind a négy intézménytípusban 60% körüli volt. A továbbiakban összefoglaló táblázatokat mutatunk be, melyek az SPSS program keresztátlás futásain és a Chi-négyzet statisztikák értékein alapulnak, NS jelöli a nemeként nem szignifikáns hatásokat.

61. táblázat A fiúk és lányok eredményessége a felekezeti és nem felekezeti középiskolákban, egy regionális mintában. (A szignifikáns összefüggések háttéradatait lásd a függelék 20–22. táblázatában.)

Eredményesség	Felekezeti iskolások N=675	Nem felekezeti iskolások N=771
Nyelvvizsga	NS	NS
Tanulmányi verseny	NS	Lányok többen
Tanulmányi átlagok	Lányok jobb átlagok	Lányok jobb átlagok
Felsőfokú tervek	NS	Lányok többen
Felsőfok tanulmányi idő	NS	Lányok tovább

Adataink szerint látható, hogy mindkét iskolatípusban a lányok előnyét figyelhetjük meg az eredményességben. A nem felekezeti iskolákban a nyelvvizsga kivételével minden mutatónál a lányok szerepelnek jobban, és felekezeti iskolákban pedig a lányok jobb tanulmányi átlagokat érnek el, a többi mutató esetén pedig nincs különbség nemek szerint az eredményességben.

Korábbi kutatásaink (Fényes–Pusztai 2004) kimutatták, hogy a nagyobb arányú vallásos baráti körnek, és a felekezeti iskolák légkörének („school effect” Coleman 1988) húzó hatása van a diákok továbbtanulási terveire. Hipotézisünk szerint a felekezeti iskolákba járó fiúk merészebb továbbtanulási terveket szőnek (a vallás és az iskola légköre miatt), a vallásosabb neveléssel inkább kapcsolatba kerülnek olyan esetenként diplomás emberekkel, akik ösztönző hatással vannak a diákra és szüleire a továbbtanulási terveket tekintve. Eredményeink e feltevést igazolják. A felekezeti iskolákban a felsőfokú továbbtanulási tervek-nél megszűnik a lányok előnye, itt merészebbek a fiúk, a lányokhoz hasonló arányban és időtartamra akarnak továbbtanulni, tehát az iskolának egyfajta húzó szerepe van.

Összességében a fiúk előnye ebben a bontásban (felekezeti és nem felekezeti iskolák) nem volt kimutatható egyik eredményességi mutatónál sem. Ha azonban a további bontott adatokat tekintjük, a felekezeti határon túli iskolák egy sajátos típust képviselnek (az adatokat most nem mutatjuk be). Itt csak a tanulmányi átlagoknál vannak előnyben a lányok, és nyelvvizsgálóval a fiúk rendelkeznek gyakrabban, valamint tanulmányi versenyeken is ők szerepelnek inkább. Emellett a felsőfokú tanulmányok tervezett ideje is a fiúk esetén hosszabb, mint a lányoknál. Ez az intézménytípus tehát eltérően viselkedik az eredményesség nemi különbségeit tekintve, melynek háttérben az állhat, hogy ezekben az iskolákban a hagyományos nemi szerepek erősebben érvényesülnek, a lányok oktatásban lévő előnye még nem jelenik meg olyan mértékben, mint a többi intézménytípusban. Egy másik értelmezésben Pusztai (2009) kimutatta, hogy a nemzeti alapon szerveződő kisebbségi intézmények minden hátrányos helyzetű csoportot jobban képesek integrálni, tehát az oktatásban sok szempontból hátrányban levő fiúkat is (eredményességük nagyobb lesz).

62. táblázat A fiúk és lányok eredményessége a magyarországi és határon túli középiskolákban, egy regionális mintában. (A szignifikáns összefüggések háttéradatait lásd a függelék 23–26. táblázatában.)

Eredményesség	Magyarországi tanulók N=868	Határon túli tanulók N=578
Nyelvvizsga	NS	NS
Tanulmányi verseny	Lányok többen	NS
Tanulmányi átlagok	Lányok jobb átlagok	Lányok jobb átlagok
Felsőfokú tervek	Lányok többen	Lányok többen
Felsőfok tanulmányi idő	Lányok tovább	NS

Ha a területileg bontott adatokat tekintjük, a Magyarországon tanuló lányok négy eredményességi mutató szerint jobban teljesítettek, míg a határon túli tanulók esetén a lányok jobb tanulmányi átlagokat érnek el, és többen terveznek felsőfokú továbbtanulást, a többi mutató esetén pedig nincs különbség a fiúk és lányok teljesítménye között.

Összegezve elmondhatjuk, hogy a fiúk és lányok középfokú eredményességével kapcsolatos hiptéziseink jórészt igazolódtak, a gimnáziumi képzésben (adataink 90%-a erre vonatkozik) egyértelműen a lányok előnye mutatható ki. Voltak azonban különbségek aszerint, hogy felekezeti vagy nem felekezeti iskoláról, illetve, hogy magyarországi vagy határon túli intézményről van-e szó, de a fiúk előnye egyik általunk mért eredményességi területen (nyelvvizsga, tanulmányi versenyek, tanulmányi átlagok, felsőfokú továbbtanulási tervek) sem volt kimutatható (kivéve a határon túli felekezeti iskolákat). Összességében

megállapítható, hogy középfokon és ezen belül is a gimnáziumi képzésben vagy a lányok voltak eredményesebbek, vagy nem volt szignifikáns különbség a nemek között az egyes mutatókban. Emellett kimutatható, hogy a fiúk jobb háttérmutatóik (lásd a 3. fejezetet) ellenére rosszabbul vagy ugyanúgy teljesítettek, mint a lányok.

Nézzük most a felsőfokú képzésre kapott keresztátlás eredményeket:

63. táblázat A lányok és fiúk eredményessége a felsőfokú képzésben, egy regionális mintában (keresztátlás eredmények). (A szignifikáns összefüggések háttéradatait lásd a függelék 27–34. táblázatában.)

Eredményesség	Elsőévesek (ISCED51) N=1587	Negyedévesek (ISCED54) N=940
Érettségi eredmény	Lányok jobb	Lányok jobb
Felvételi pontok	NS	NS
Nyelvvizsga	Lányok többen	NS
További felsőfokú tervek	NS	Lányok többen, de inkább főiskolán
Doktori tervek	Nincs adat	Fiúk többen
OTDK	Nincs adat	Fiúk többen tervezik
Publikációk	Nincs adat	Fiúk több valós és tervezett

Felsőfokon az eredményességet tekintve már nem ilyen egyértelmű a helyzet. A lányok jobb középiskolai eredményei, jobb érettségi eredménye nagyobb részvételhez vezet a felsőoktatásban, belépéskor tehát megvan az előnyük. Negyedévre azonban a lányok közül kevesebben terveznek publikációkat, vagy rendelkeznek publikációkkal, illetve kevesebben tervezik OTDK dolgozat írását, mint a fiúk, eredményességük tehát csökken. Megjelenik a vertikális szegregáció is az oktatásban: doktori fokozatot kevesebb lány tervez, mint a fiú. A lányokra ugyan inkább jellemző az egyetem utáni további továbbtanulás tervezése (egyfajta „többlábon állásra” törekednek), de ez csak egy másik felsőoktatási intézményt jelent, és nem a doktori iskolában való részvétel. Megfigyelhető az is, hogy a keresztátlás futások szerint köztársasági ösztöndíjban, szakkollégiumi tagságban, demonstrátori tevékenységben, külföldi tanulmányúton a fiúkhöz hasonló arányban vesznek részt a lányok egyetemi éveik alatt. (Az eredmények bemutatásától most eltekintünk.)

9.8. Regressziós eredmények a felsőfokú eredményesség nemi különbségeire, a társadalmi háttér kiszűrése előtt és után

Ebben a részben elemzési módszerünk egyrészt lineáris regresszió egy összevont eredményesség indexre (azt vizsgáljuk, hogy hogyan hat a nem az eredményességre felsőfokon a társadalmi háttér változók bevonása előtt és után), másrészt logisztikus regressziók alkalmazása a kilenc eredményességi mutatóra külön-külön (itt azt vizsgáljuk, hogy hogyan hat a nem az egyes eredményességi mutatókra a háttér bevonása előtt és után).

A 3. fejezetben, a *férfihátrány hipotézis* kifejtése során bemutattuk, hogy a fiúk társadalmi háttére kedvezőbb a felsőoktatásban. Most azt is vizsgálni fogjuk, hogyan hat ez a diákok eredményességére. Elemzésünkben a negyedéves egyetemista és főiskolás (ISCED54) adatbázissal dolgoztunk, mivel az eredményességet itt tudtuk a legteljesebb körűen mérni. Emellett fontos szempont volt, hogy az elsőévesek körében még feltehetőleg nagy a középiskola hatása, de negyedévre már a felsőfokú eredményességet tudjuk vizsgálni.

Függő változóink a következők voltak: nyelvvizsgával való rendelkezés, a felsőfok utáni továbbtanulási tervek, külföldi tanulmányúton való részvétel, doktori tervek, valós és tervezett OTDK dolgozat, publikáció, köztársasági ösztöndíj, szakkollégiumi tagság, demonstrátori tevékenység.⁷ A kilenc dichotóm változó összegéből képeztünk egy összevont eredményesség indexet is.⁸

⁷ Mivel az OTDK dolgozat, publikáció, köztársasági ösztöndíj, szakkollégiumi tagság, demonstrátori tevékenység nagyon kevés diáknál fordult elő, a kis elemszámok miatt a valós és tervezett értékeket összevonva tekintettük, és így képeztünk dichotóm változókat (1: van, vagy tervez, 0: nincs és nem is tervez).

⁸ Az eredményesség egyes összetevőinél, ha nem volt válasz (missing), azt is *nem* válaszként értelmeztük, és így adtuk össze a kilenc dichotóm változót. Az összevont eredményesség mérésénél próbálkoztunk főkomponens elemzéssel is, de az eredményesség nem rendeződött össze egy egységes mutatóba (faktorelemzéssel 3 faktor rajzolódott ki). Azonban mivel a nemi különbségeket az egyes eredményességi mutatókra külön-külön is vizsgáljuk majd, végső eredményeinket nem befolyásolhatja jelentősen az összevont eredményesség változó képzésének módja.

*Magyarázó változóink*⁹: a nem, az anyagi háttér főkomponens (komponensek: tartós fogyasztási cikkekkel való rendelkezés (objektív anyagi tőke index¹⁰), a *jobban él-e, mint 10 éve* és az *előfordulnak-e anyagi gondok* szubjektív anyagi háttér mutatók), a testvérszám, a szülők iskolázottsága (az elvégzett osztályok számával mérve), az olvasási szokások (a gyerek és a szülők olvasnake, könyveiknek száma átlag feletti-e, az elmúlt évben átlag felett olvasott-e a diák), a diák kulturális fogyasztása főkomponens (komponensek: színház, múzeum, hagyományos mozi, hangverseny látogatási gyakoriság átlag feletti-e), az objektív kulturális tőke index (12 értékű): összetevői: lexikon, szótár, idegen nyelvű könyv, művészeti album, komolyzenei hanglemez, festménnyel való rendelkezés, külön a diákra és szüleire (0: nincs, vagy egy van, 1: ha egynél több is van).¹¹

Elsőként az összevont eredményességi mutatóra vonatkozó hatásokat néztük meg lineáris regresszióval (188. oldal, 64. táblázat). A változókat több lépcsőben vontuk be, elsőként a csak a nemet, majd a nemet és az anyagi háttér mutatókat (itt nem az anyagi háttér főkomponens, hanem az egyes összetevők külön-külön kerültek bevonásra), végül bevontuk a kulturális háttér mutatókat is. Most csak az utolsó lépcső eredményeit mutatjuk be, mivel a többi esetben nem voltak szignifikáns hatások.

⁹ A településtípust nem vontuk be, mivel az nem folytonos változó, illetve nem tehető könnyen kvázi folytonossá sem, mint az iskolai végzettség. (Esetleg „dummyzással” négy (n-1) dichotóm változóvá átalakítható lett volna, és ezek már bevonhatók a regressziós elemzésbe, de erre most nem került sor.) Érdekes jelenség, hogy Robert (1991) vizsgálatában a településtípus nem tartozott egyértelműen sem az anyagi háttérbe sem a kulturális háttérbe, illetve inkább a kulturális tőke változókhoz volt közelebb (a faktor elemzés eredménye szerint). Ezt az indokolhatja, hogy Magyarországon kulturális fogyasztás és településtípus erősen összefügg, mivel csak a nagyobb városokban van pl. színház vagy hangverseny terem.

¹⁰ Tíz tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságot vizsgáltunk: van-e szülei tulajdonában gépkocsi, saját lakás, családi ház, telek, nyaraló, számítógép, Hi-fi torony, CD lejátszó, DVD lejátszó és mobiltelefon, és a 10 változóból egy összevont objektív anyagi helyzet mutatót képeztünk.

¹¹ A kulturális tőke mérésénél Bourdieu (1973, 1986), De Graaf (1986, 1989), DiMaggio (1982), illetve DiMaggio és Mohr (1985) munkáit vettük figyelembe. Egyes szerzők csak a diák kulturális erőforrásainak hatását nézték az eredményességre, mások viszont a szülői háttér is vizsgálták. Az összevont eredményesség indexre mi mindkét hatást megnéztük, de az egyes eredményességi mutatóknál célunk az volt, hogy a nem hatását vizsgáljuk a szülői háttér kiszűrése előtt és után. Így itt csak a szülők kulturális erőforrásai szerepelnek.

Eredményeink szerint az összevont eredményesség indexre nem hatott a diákok neme, sem önmagában sem a háttér bevonása után (a lányok összességében nem eredményesebbek felsőfokon). Az eredményesség „csupán” az anyák olvasási szokásaitól (furcsa módon negatívan), a kulturális fogyasztástól és az objektív kulturális tőke indextől függ.¹²

Az anyák olvasási szokásai negatív hatásának értelmezése során felmerült, hogy az olvasott könyvek minősége is fontos lehet. Pusztai (2009) ugyanezen adatbázisból számolt eredményei alapján elmondható, hogy a hallgatók szülei elég kevés szépirodalmat olvasnak, és bár az anyák többet olvasnak, a könyvek között a populáris regények vannak többségben. Így talán már nem annyira meglepő, hogy az anyák olvasási szokásai negatívan hatnak az eredményességre.

Látható emellett, hogy a kulturális fogyasztás (színház, múzeum, hagyományos mozi, hangverseny látogatási gyakoriságok) és a szótárral, lexikonnal, festményekkel, komolyzenei hanglemezekkel, idegen nyelvű könyvvel, művészeti albummal való rendelkezés (objektív kulturális tőke index) Bourdieu (1973) és DiMaggio (1982) eredményeivel összhangban kimutathatóan hatott a diákok iskolai eredményességére. Azonban fontos megjegyezni, hogy a vizsgált régióban („Partium”) a kulturális fogyasztás erősen függ az anyagi helyzettől és az állandó lakhely településtípusától, illetve az objektív kulturális tőke index szintén függ az anyagi helyzettől, és a szülők inkorporált kulturális tőkétől is.

¹² Ha az eredményesség összevont mérésére a z-score értéket használjuk, hasonló hatások lesznek szignifikánsak.

64. táblázat Lineáris regressziós eredmények a kilencfokú összevont eredményesség indexre (N=940)

Magyarázó változók:	B	Std. Hiba	Béta	Szign.
Konstans	1,92	0,76		0,01
Nem	-0,16	0,22	-0,05	0,47
Objektív anyagi tőke index	0,01	0,06	0,01	0,90
Előfordulnak-e anyagi gondok	0,45	0,24	0,13	0,06
Jobban él-e, mint 10 éve	0,21	0,22	0,06	0,34
A testvérek száma átlag feletti-e	0,07	0,23	0,02	0,76
Az anya iskolai végzettsége	0,01	0,06	0,01	0,92
Az apa iskolai végzettsége	-0,05	0,06	-0,07	0,38
Olvas-e az anya	-0,54	0,23	-0,16	0,02
Olvas-e az apa	0,05	0,21	0,01	0,83
A szülők könyveinek száma átlag feletti-e	0,01	0,24	0,00	0,97
Objektív kulturális tőke index	0,08	0,04	0,15	0,04
Kulturális fogyasztás főkomponens	0,44	0,11	0,25	0,00
Olvas-e a megkérdezett	0,20	0,24	0,05	0,42
A gyerek könyveinek száma átlag feletti-e	0,40	0,25	0,11	0,11
Az elmúlt évben mennyit olvasott a diák (átlag alatti vagy feletti)	0,08	0,26	0,02	0,76

R -négyzet=0,158 adj R -négyzet=0,105. Vastagon szedtük a t -statisztika szerint szignifikáns (szignifikancia kisebb, mint 0,05) hatásokat.

Az összevont eredményességi mutató képzése során felmerült, hogy főkomponens és faktorelemzéssel is meg lehetne nézni az eredményességi mutatók együtt járását, hiszen nem biztos, hogy egy mutatóba rendeződnek. Az eredmények szerint a publikálás, OTDK dolgozatírás, demonstrátori tevékenység, köztársasági ösztöndíj, szakkollégiumi tagság rendeződött egy mutatóba, amit akadémiai eredményesség mutatónak is nevezhetünk. A második faktor a nyelvvizsgával való rendelkezés és a külföldi tanulmányút változóknál mutatott nagy faktorsúlyt, illetve megjelent egy harmadik faktor is, a további tanulási tervek és a doktori tervek faktora. Az eredmények fényében végül is logisztikus regresszióval egyenként vizsgáltuk meg mind a kilenc eredményes-

ségi mutató nemi különbségeit, több lépcsőben bevonva az anyagi és kulturális háttér változókat.

Kutatásunkban nem a továbbtanulásra (és más eredményességi mutatókra) ható összes változó feltérképezése a célunk, csupán a nem hatásának vizsgálata a háttér bevonása előtt és után, ezért a többi háttérváltozó hatásával részletesen nem foglalkozunk.

A logisztikus regressziót akkor használjuk, ha a függő változónk dichotóm (és jelen esetben az *egyes* eredményességi mutatók ilyen típusúak), szemben a lineáris regresszióval, ahol a függő változó folytonos. Az eljárás során a függő változó egy értékének (pl. a továbbtanulás tervezése) bekövetkezési esélyét¹³ becsüljük a magyarázó változók segítségével. A magyarázó változók alakulása, illetve pl. a továbbtanulás tervezésének esélye közti összefüggés nem lineáris. A logisztikus regresszió $\text{Exp}(B)$ értéke példánkban a továbbtanulás tervezésének esélye, az ún. odds átlagos változását mutatja egy magyarázó változó értékének egy egységgel való módosulása (pl. a nem változó értékének 0 (nő)-ről 1 (férfi)-re történő változása) esetén, a többi magyarázó változó adott értéke mellett. Nagysága kisebb, mint egy, ha a magyarázó változó értékének egy egységgel történő növekedése csökkenti a továbbtanulás tervezésének esélyét, és nagyobb egynél, ha növeli azt. Az $\text{Exp}(B)$ együtthatók szignifikanciáját a Wald statisztika mutatja, mely a regressziós B és a standard hiba hányadosának négyzetével egyenlő, és $p=0,05$ alatt a változó hatását szignifikánsnak tekintjük. A modellek illeszkedését az RL^2 mutató ($-2 \cdot \log$ likelihood érték csökkenése százalékban) jelzi.¹⁴

Eredményességi mutatók, ahol a lányok vannak előnyben

A lányok két (illetve három) területen vannak előnyben: a felsőfok utáni továbbtanulási tervekben, a nyelvvizsgálóval való rendelkezésben és végül a külföldi tanulmányútnál is kis előnyben vannak (bár a nemi különbség itt nem szignifikáns, feltehetőleg a kis elemszámok miatt). Elsőként nézzük, hogyan hat a nem a felsőfok utáni továbbtanulási tervekre (65. táblázat).

¹³ Az esély nem azonos a továbbtanulás tervezésének valószínűségével, hanem két valószínűség hányadosa. Kiszámítási módja: a továbbtanulás tervezésének valószínűsége osztva a továbbtanulás „nem tervezésének” valószínűségével.

¹⁴ Amint látjuk majd, az illeszkedési mutatók általában elég alacsonyak, de mivel a kutatás célja egy változó (nem) egy másikra (eredményesség) gyakorolt hatásának megállapítása, ennek a mutatónak a vizsgálata nem képezi hangsúlyosan elemzésünk tárgyát. Moksony a lineáris regresszióval kapcsolatban állapítja meg, hogy „ha a kutatás célja egy változó másikra gyakorolt hatásának megállapítása, a determinációs együttható rendszerint érdektelen.” (Moksony 1999, 93. old.)

A háttér bevonása előtt és után is a lányok esélye nagyobb a továbbtanulásra (az Exp(B) regressziós együttható 0 és 1 közé esik), és elég erős az összefüggés. Igazolódik tehát az a korábbi eredményünk, hogy a lányokra egyfajta „többlábon állás” jellemző, az első diploma után még terveznek további diplomát/diplomákat. Ez azonban – amint látjuk majd – inkább egy másik főiskolai vagy egyetemi végzettséget jelent és nem a doktori képzésben való részvételt. A nemen kívül egyedül az anyagi tőke főkomponens hat még a felsőfok utáni továbbtanulásra (pozitívan), bár a kulturális háttér mutatók bevonása után a hatás megszűnik.

65. táblázat Logisztikus regressziós modellek az egyetem/főiskola utáni felsőfokú továbbtanulási tervekre* (N=940)

Magyarázó változók	Első modell: Exp (B)-k	Második modell: Exp (B)-k	Harmadik modell: Exp (B)-k
Konstans	0,752***	0,81	0,646
Nem	0,706*	0,703*	0,553**
Anyagi tőke főkomponens		1,185*	1,065
Testvérszám		1,137	1,346
Az anya iskolai végzettsége			1,04
Az apa iskolai végzettsége			0,951
Az anya olvas-e			1,254
Az apa olvas-e			1,063
A szülők könyveinek száma átlag feletti-e			1,317
RL ²	0,005	0,009	0,025

* Első lépésben bevontuk a diákok nemét (első modell), második lépésben a nemet és az anyagi háttér mutatókat (második modell), végül a kulturális háttér mutatókat is (harmadik modell). Exp (B) értékek mellett tüntettük fel a Wald statisztika szignifikanciáját, *** jelöli a 0,000 alatti, ** a 0,001 és 0,01 közötti, * jelöli a 0,01 és 0,05 közötti szignifikanciát. RL² jelöli a modell illeszkedését (-2LL csökkenését százalékban).

66. táblázat Logisztikus regressziós modellek a nyelvvizsgával való rendelkezésre* (N=940)

Magyarázó változók	Első modell: Exp (B)-k	Második modell: Exp (B)-k	Harmadik modell: Exp (B)-k
Nem	0,841	0,798	0,582*
Anyagi tőke főkomponens		1,354***	1,165
Testvérszám		0,681*	0,618*
Az anya iskolai végzettsége			1,109
Az apa iskolai végzettsége			1,109
Az anya olvas-e			0,73
Az apa olvas-e			0,87
A szülők könyveinek száma átlag feletti-e			1,153
RL ²	0,001	0,022	0,052

* Első lépésben bevtuk a diákok nemét (első modell), második lépésben a nemet és az anyagi háttér mutatókat (második modell), végül a kulturális háttér mutatókat is (harmadik modell). Exp (B) értékek mellett tüntettük fel a Wald statisztika szignifikanciáját, *** jelöli a 0,000 alatti, ** a 0,001 és 0,01 közötti, * jelöli a 0,01 és 0,05 közötti szignifikanciát. RL² jelöli a modell illeszkedését (-2LL csökkenését százalékban).

Nézzük most a nyelvvizsgával való rendelkezés nemi különbségeit (66. táblázat). Eredményeink szerint a lányok esélye nagyobb a nyelvvizsga megszerzésére, mint a fiúké, de a hatás csak az összes háttérmutató bevonása után érvényesül. A rosszabb háttérű lányok esélye a nyelvvizsgára hasonló a fiúkhoz, de ha a rosszabb háttér hatását kiszűrjük, már kimutatható a lányok előnye (a *férfihátrány hipotézis* közvetve igazolódik). Látható az is, hogy az anyagi tőke főkomponens pozitívan hat a nyelvvizsgával való rendelkezés esélyére (bár csak a bevonás második lépcsőjében), és ehhez hasonlóan, ahogy várhatjuk a testvérszám hatása negatív.

Ha most a külföldi tanulmányúton való részvételt tekintjük, itt is a lányok kismértékű előnye mutatható ki, de a hatás nem szignifikáns. (Az adatokat most nem mutatjuk be.)

Eredményességi mutatók, ahol a fiúk vannak előnyben

A fiúk előnye három (illetve öt) esetben mutatható ki: a tanulmányok alatti valós, vagy tervezett publikációs tevékenységben, a szakkollégiumok munkájában való valós vagy tervezett részvételben, a valós vagy tervezett OTDK dolgozatban, és végül a demonstrátori tevékenység és a PhD tervezése is inkább

a fiúkra jellemző, bár itt a nemek közti különbség nem szignifikáns feltehetőleg a kis elemszámok miatt.

Nézzük elsőként a valós és tervezett (egyetemi évek alatti) publikációs tevékenység nemi különbségeit (67. táblázat).

A valós és tervezett publikációkra a fiúk esélye kb. másfélszer nagyobb, mint a lányoké, és a hatás megmarad a fiúk jobb háttérének kiszűrése után is (csak kicsit gyengül). Itt, ahogy már megjegyeztük, a tényleges publikálás esélyének nemi különbségeit nem tudtuk mérni a nagyon kis elemszámok miatt, így a fiúk előnye lehet, hogy csak a publikálás tervében van meg. Érdekes azonban, hogy ez a „magabiztosság” nem csak a jobb hátterük miatt jelentkezik, hiszen a háttér kiszűrése után is megmarad a fiúk előnye. Látható az is, hogy furcsa módon a testvérszám (ami a rosszabb anyagi helyzetet mutatná) növekedésével nő a publikációval rendelkezés esélye. A jelenség értelmezésénél felmerül, hogy a felsőoktatási expanzió következtében lehet, hogy az idősebb testvér iskolázottsága magasabb, mint a szülőké, és ez befolyásolja pozitívan a diák publikálásának esélyét.

Nézzük most a valós és tervezett szakkollégiumi tagság nemi különbségeit (193. oldal, 68. táblázat).

67. táblázat Logisztikus regressziós modellek a valós vagy tervezett publikációkra* (N=940)

Magyarázó változók	Első modell: Exp (B)-k	Második modell: Exp (B)-k	Harmadik modell: Exp (B)-k
Nem	1,607**	1,652**	1,582*
Anyagi tőke főkomponens		0,894	0,882
Testvérszám		1,56*	1,725*
Az anya iskolai végzettsége			1,023
Az apa iskolai végzettsége			1,034
Az anya olvas-e			0,951
Az apa olvas-e			0,954
A szülők könyveinek száma átlag feletti-e			1,108
RL ²	0,009	0,016	0,019

* Első lépésben bevontuk a diákok nemét (első modell), második lépésben a nemet és az anyagi háttér mutatókat (második modell), végül a kulturális háttér mutatókat is (harmadik modell). Exp (B) értékek mellett tüntettük fel a Wald statisztika szignifikanciáját, *** jelöli a 0,000 alatti, ** a 0,001 és 0,01 közötti, * jelöli a 0,01 és 0,05 közötti szignifikanciát. RL² jelöli a modell illeszkedését (-2LL csökkenését százalékban).

68. táblázat Logisztikus regressziós modellek a valós vagy tervezett szakkollégiumi tagságra* (N=940)

Magyarázó változók	Első modell: Exp (B)-k	Második modell: Exp (B)-k	Harmadik modell: Exp (B)-k
Nem	1,411	1,721*	1,642
Anyagi tőke főkomponens		0,78*	0,812
Testvérszám		1,538	1,469
Az anya iskolai végzettsége			1,045
Az apa iskolai végzettsége			0,956
Az anya olvas-e			0,839
Az apa olvas-e			1,467
A szülők könyveinek száma átlag feletti-e			1,11
RL ²	0,004	0,022	0,02

* Első lépésben bevontuk a diákok nemét (első modell), második lépésben a nemet és az anyagi háttér mutatókat (második modell), végül a kulturális háttér mutatókat is (harmadik modell). Exp (B) értékek mellett tüntettük fel a Wald statisztika szignifikanciáját, *** jelöli a 0,000 alatti, ** a 0,001 és 0,01 közötti, * jelöli a 0,01 és 0,05 közötti szignifikanciát. RL² jelöli a modell illeszkedését (-2LL csökkenését százalékban).

A valós és tervezett szakkollégiumi tagságra kb. 1,7-szeres a fiúk esélye a lányokéhoz képest, de csak az anyagi háttér kiszűrése után, a fiúk tehát nem csak jobb háttérmutatóik miatt vannak itt előnyben. Látható az is, hogy összhangban a tapasztalatokkal a változók bevonásának második lépcsőjében az anyagi tőke főkomponens negatívan hat a valós és tervezett szakkollégiumi tagság esélyére. Megfigyelhető, hogy bár a szakkollégiumba való bejutásnál nem veszik figyelembe a szociális szempontokat, mégis több rossz anyagi körülmények közül származó diák tanul itt, mint azt az összes hallgató közötti arányuk alapján várnánk. A jelenség hátterében az állhat, hogy azoknak a hátrányos anyagi helyzetű diákoknak, akik felsőfokon tanulnak, fontosabb, hogy megfeleljenek a szülői elvárásoknak (ha már a szülők vállalták a taníttatás áldozatait, nem akarnak csalódást okozni), és jobb eredményeik, valamint az anyagi előnyök miatt (pl. olcsóbb kollégiumi férőhely, nyomtatási-, fénymásolási segélyek) nagyobb arányban vesznek részt a szakkollégiumok munkájában.

Nézzük most a tervezett vagy valós OTDK (országos diákköri) dolgozattal való rendelkezést (69. táblázat).

69. táblázat Logisztikus regressziós modellek a valós vagy tervezett tudományos diákkori dolgozatra (OTDK)* (N=940)

Magyarázó változók	Első modell: Exp (B)-k	Második modell: Exp (B)-k	Harmadik modell: Exp (B)-k
Nem	1,412*	1,39	1,159
Anyagi tőke főkomponens		0,939	0,979
Testvérszám		1,185	1,422
Az anya iskolai végzettsége			,949
Az apa iskolai végzettsége			1,016
Az anya olvas-e			0,515**
Az apa olvas-e			1,247
A szülők könyveinek száma átlag feletti-e			1,179
RL ²	0,005	0,005	0,025

* Első lépésben bevontuk a diákok nemét (első modell), második lépésben a nemet és az anyagi háttér mutatókat (második modell), végül a kulturális háttér mutatókat is (harmadik modell). Exp (B) értékek mellett tüntettük fel a Wald statisztika szignifikanciáját, *** jelöli a 0,000 alatti, ** a 0,001 és 0,01 közötti, * jelöli a 0,01 és 0,05 közötti szignifikanciát. RL² jelöli a modell illeszkedését (-2LL csökkenését százalékban).

OTDK dolgozatot is több fiú készít, illetve tervez, mint a lány, de a nem hatása a háttér bevonásával megszűnik. Itt tehát a fiúk csak a jobb háttérük miatt voltak előnyben. Ha a jobb háttér hatását kiszűrjük, a fiúk és lányok között már nincs különbség az OTDK dolgozat írásában, illetve tervezésében. (Látható az is, hogy az anyák olvasási szokásai negatívan hatnak az OTDK írásra – akárcsak az eredményesség összevont mutatójára –, melynek háttérében itt is az olvasott könyvek nem feltétlenül megfelelő minősége állhat.)

Ha most a demonstrátori tevékenység nemi különbségeit tekintjük, itt is a fiúk előnye mutatható ki, de a hatás nem szignifikáns. (Az adatokat most nem mutatjuk be. Egyébként az adatokból az is látszik, hogy itt is, akárcsak a publikálásnál, a testvérszám növekedésével nő a valós és tervezett demonstrátori tevékenység esélye, aminek magyarázata itt is a magasan képzett testvérek ösztönző hatása lehet.)

Doktori képzés tervezése, mint eredményességi mutató esetén a nem változó hatása (de egyéb változók hatása) sem volt szignifikáns, mivel illet kevesen terveznek, és kicsik az elemszámok. Ennek ellenére az adatokból látható, hogy doktori képzést a fiúk kicsit többen terveznek (ha ez az összefüggés nem is szignifikáns). (Az adatok bemutatásától most eltekintünk.)

Végül utolsó mutatónk a valós és tervezett köztársasági ösztöndíj esetén nem volt szignifikáns különbség nemenként a háttér bevonása előtt és után sem. (Az adatok bemutatásától itt is eltekintünk.)

Pusztai (2007a, 2007b, 2009) ugyanebben az ISCED54 adatbázisban öt változóval mérte a diákok felsőfokú eredményességét (eredményességi mutatóit lásd a 2. lábjegyzetben), és szintén regressziós modelleket használt az eredményességre ható tényezők vizsgálata során. Kutatási célja azonban nem a nemi különbségek, hanem a középiskola fenntartója (egyházi és nem egyházi iskolák) hatásának vizsgálata volt a felsőfokú eredményességre, bár számos más mutató hatását is vizsgálta.

A magyarázó tényezők között szerepelt a diákok neme is. Eredményei szerint a felsőfok utáni továbbtanulási tervek inkább a lányokra jellemzőek (hasonlóan a mi vizsgálatunkhoz), de a hatás nem volt szignifikáns. Az okoknál arra gyanakodhatunk, hogy munkájában 16 magyarázó változó hatását egyszerre vizsgálta (a változókat egy lépésben vonta be), és a nem, valamint a diákok anyagi és kulturális háttere mellett bevonta a diákok vallásosságát, a regionális egyenlőtlenségek mutatóit és végül a középiskola fenntartója változót is.

Másik eredménye, hogy az extracurriculáris tevékenységek inkább a fiúkra voltak jellemzők (a hatás szignifikáns volt). Az index komponensei a köztársasági és egyéb ösztöndíjakkal, publikációkkal, OTDK dolgozattal való rendelkezés, a szakkollégiumi tagság és végül a demonstrátori tevékenység (1: ha legalább egy összetevővel rendelkezik, 0: ha nem rendelkezik egy összetevővel sem, a diákok 60%-a ugyanis egy extracurriculáris vállalással sem rendelkezett). Az eredmény hasonlít a mi eredményeinkhez, hiszen mi is a fiúk előnyét mutattuk ki a publikálásban és a szakkollégiumi tagságban, és az index többi összetevőjénél nem volt kimutatható a lányok előnye. Különbség azonban, hogy Pusztai a tényleges tevékenységet tekintette egy összevont indexben, mi pedig az egyes tevékenységeket külön-külön néztük, és a tervezett és valós tevékenységet összevontan szerepeltettük a kis elemszámok miatt.

Szignifikáns különbséget tapasztalt Pusztai a nemek között a munkaattitűdökben, mint eredményességi mutatóban is: a lányokra inkább jellemző az altruista attitűd (társadalmilag hasznos munka végzését tervezik). Utolsó eredményességi mutatójánál (a magaskultúrához való viszony, az olvasásra fordított idővel mérve) azonban furcsa módon nem volt szignifikáns különbség nemek szerint.

9.9. Összegzés

Összegezve saját eredményeinket megállapítottuk, hogy a lányok rosszabb háttérmutatóik (lásd a „férfihátrány hipotézis” fejezetben kapott eredményeket) ellenére is eredményesebbek a gimnáziumokban. Többen vesznek részt tanulmányi versenyen, jobbak a tanulmányi átlagaik, és merészebbek a felsőfokú továbbtanulási terveik.

Felsőfokon azonban a lányok összességében nem voltak eredményesebbek, mint a fiúk (az összevont eredményességi mutatóval mérve). Az egyes eredményességi mutatók elkülönített vizsgálata során a lányok továbbra is előnyben voltak a nyelvvizsgálával való rendelkezésben és a felsőfok utáni továbbtanulási tervekben, azonban egyes „akadémiai típusú” eredményességi mutatókban (publikációs tevékenység a tanulmányi évek alatt, részvétel a szakkollégiumok munkájában, PhD tervezése) már a fiúk voltak előnyben, még akkor is, ha kiszűrtük a jobb társadalmi háttérmutatóik hatását. (A valós és tervezett OTDK dolgozatnál a fiúk előnye csak jobb társadalmi hátterük miatt volt kimutatható, így közvetve megerősítést nyert a 3. fejezetben bemutatott „férfihátrány hipotézis”.) Mindezek a jelenségek már előrevetítik a fiúk nagyobb munkaerőpiaci sikerességét, különösen a tudományos karrier tekintetében.

Meg kell azonban jegyezzük, hogy a „publikációs tevékenység a tanulmányi évek alatt” és a „részvétel a szakkollégiumok munkájában” változók képzése során a valós és tervezett tevékenység összevontan szerepelt, tehát lehet, hogy a fiúk előnye csupán ezen tevékenységek tervezésében jelenik meg. Pusztai (2007a, 2007b, 2009) eredményei szerint azonban a tényleges extracurriculáris aktivitásban (egy összevont mutatóval mérve, melynek kiszámítási módját már bemutattuk) is a fiúk előnye mutatható ki. A fiúk előnye tehát nemcsak a két tevékenység tervezésében, hanem a valódi tevékenységekben is fennállhat.

10. fejezet

Összegzés, további kutatások

Kutatási kérdésünk a dolgozat elején az volt, hogy mi jellemzi az ún. „pink education”-t (a nők helyzetét az oktatási rendszerben), illetve pontosabban célunk a nemi sajátosságok különbségének vizsgálata volt az oktatási rendszerben. A bevezetés után elsőként a történeti háttérrel tekintettük át a szakirodalom alapján, és a nők oktatásban levő helyzete mellett kitértünk a munkaerőpiaci helyzetükre, a nők oktatásának kisebb megtérülésére, azaz a munkaerőpiaci bérhátrány okaira, és a nők társadalmi mobilitására. A történeti háttér bemutatására, mivel ez nem dolgozatunk fő témája csak röviden, a legfontosabb irodalmakra támaszkodva került sor. Saját elméleti és empirikus kutatásunk eredményeit hét témában mutattuk be:

(1) A férfihátrány hipotézis részben a közép- és a felsőoktatásban tanuló férfiak és nők iskolai mobilitását hasonlítottuk össze. Ezután mutattuk be eredményeinket az oktatásban levő (2) horizontális és vertikális szegregációról nemenként, majd a (3) térbeli kötődés nemi különbségeit vizsgáltuk a felsőoktatásban. Áttekintettük a (4) felsőfokú jelentkezés, intézmény- és szakválasztás motivációinak nemenkénti különbségeit is. (5) A munkatapasztalatok és munkaattitűdök nemek szerinti eltérései a későbbi munkaerőpiaci érvényesülés szempontjából kiemelt jelentőséggel bírnak, erről szólt a következő rész. Ezt követően az (6) informális tanulásban levő különbségeket vizsgáltuk nemenként. A dolgozat lezárásaként (7) a diákok iskolai eredményességét elemeztük nemenként többváltozós módszerekkel, figyelembe véve a diákok társadalmi háttérmutatóit is.

Az empirikus kutatások elméleti háttérét és hipotéziseit az egyes fejezetekben ismertettük. A dolgozat az egyszerű megoszlások, keresztátlak mellett az összehasonlító átlagok módszerét, valamint az utolsó részben faktoranalízist valamint lineáris és logisztikus regressziós módszereket alkalmazott.

A nők oktatásbeli helyzetének elméleti megközelítésében támaszkodtunk a nevelés-, oktatás- és iskolaszociológia egyes területeire (pl. az oktatásban levő nemi szegregáció, az informális tanulás nemi eltérései, a továbbtanulási motivációk nemi különbségei, a fiúk és lányok iskolai eredményessége), a

szociológia más területeire (pl. a nők társadalmi mobilitása, a nők lokális kötődése), illetve a dolgozat egyes részeiben közgazdaságtani megközelítéseket is alkalmazunk (a nők bérhátrányának okai, a munkaattitűdök és munkatapasztalatok nemi különbségei a felsőoktatásban).

Kutatásunk újszerűségét adja a téma mai jelentőségére, aktualitására történő felhívás, a mű hiánypótló jellege (amennyiben az oktatásban jelentkező nemi különbségek és egyenlőtlenségek *jelenkori* állapotára, a közép- és felsőoktatásra, illetve a „partiumi” régióra fókuszál), a téma elméleti, történeti és empirikus elemzésének szerves illeszkedése, a téma interdiszciplináris, komplex és ideológiamentes megközelítése, maguk az empirikus eredmények, és végül a kutatás-továbbfejlesztés lehetséges irányainak tisztázása.

Kutatásunk újszerűsége tehát maga a témaválasztás is. Sokak szerint a nők az oktatásban már elérték az egyenlőséget, és ezért nem olyan érdekes a nők jelenlegi oktatásbeli helyzetével foglalkozni, és valószínűleg emiatt, viszonylag kevés hazai irodalmat találunk a témában. Véleményünk szerint azonban számos kérdés még megválaszolatlan, ezek közül ragadtunk ki néhányat. Hogy nem feleslegesek az ezirányú kutatások, azt bizonyítja a nagyszámú külföldi szakirodalom, melyek továbbra is a nemi különbségekkel foglalkoznak az oktatásban.

Eredményeink összegző bemutatása előtt fontos kiemelni, hogy a kutatásunkban szereplő adatok túlnyomó része a 2003 és 2005 között zajló „Regionális Egyetem” kutatás és a 2006-os „Középiskolások továbbtanulási tervei egy határmenti régióban” című OTKA kutatásból származik, melyek a „partiumi” régió közép- és felsőoktatását kutatják, adatbázisaink tehát regionálisak. Igaz ugyan, hogy három ország határain átnyúló területről van szó, de az oktatáspolitikát tekintve ez viszonylag egységes térség, amelyet közös kulturális gyökerek kötnek össze. A rendszerváltás és az EU-s csatlakozás pozitív változásokat hozott a régió fejlődésében, oktatási és gazdasági kapcsolataiban. Összességében úgy gondoljuk, hogy a térségben a nemi különbségek az oktatásban nem nagyon térnek el Magyarország más térségeitől, és a mintavétel, valamint a mintaelemszámok módszertani szempontból megfelelőek ahhoz, hogy általánosítsuk eredményeinket. Empirikus eredményeink tehát elsősorban a „partiumi” férfiak és nők oktatási rendszerbeli helyzetéről adnak információt, de nincs kizárva, hogy országos tendenciákat is mutatnak pl. a fiúk és lányok iskolai mobilitásáról, illetve iskolai eredményességéről.

Azonban megjegyezzük, hogy az oktatásban levő nemi különbségek általunk vizsgált résztemáiról megfelelő országos összehasonlító adatokkal nem rendelkezünk, így a „partiumi” régió átfogó összehasonlító elemzésére, egyelőre nem vállalkozhattunk (bár tervezzük). Emellett felmerült a régió országai (Ukrajna, Románia és, Magyarország) közti összehasonlító elemzés lehetősége

is, de itt a határon túli diákok mintánkban levő kis létszáma akadályozta a módszertanilag korrekt elemzést.

Eredmények

Az oktatásban levő nemi különbségek vizsgálatában kiindulhatunk abból, hogy a biológiai különbségek sokszor társadalmi előnyökké vagy hátrányokká válhatnak. A nemek közti nominális különbség ordinális jelleget ölthet. A nemek szerinti egyenlőtlenségek okai lehetnek előítélet vagy diszkriminációs szándék (a lányok nem értenek a matematikához, a fiúk okosak, a lányok szorgalmasak), társadalmi normák „mellékhatásai” (nem elfogadott, ha egy lány agresszív vagy „versengő típus”), az intézményszerkezet (az iskolában, a munkahelyen, a piacon meghatározott sikermércék), és végül mindezeknek a biológiai adottságokkal történő interakciója. A kialakuló egyenlőtlenség ezek eredője. A nőekkel szembeni előítélet (pl. a lányok nem értenek a matematikához) párosulhat nekik kedvező intézményi háttérrel (tesztszerű felvételik, iskolatípusok nyújtotta pályák), és ezek eredője egy adott időben és kontextusban okozhat férfihátrányt is.

Napjainkban a nők esetében státusinkonzisztencia van az iskolázottságuk és a munkaerőpiaci pozíciójuk között. Az oktatásban több vonatkozásban előnyökről, a munkaerőpiacon pedig inkább hátrányokról beszélhetünk. A munkaerőpiaci hátrányok egyben a nők oktatásának kisebb megtérülését is jelentik.

A nők oktatásának kisebb megtérülésére, bérhátrányára számos közgazdasági magyarázat létezik. Ezeket a hátrányokat több tényező együttes hatásként értelmezzük. A XX. században alakultak ki a tipikus női munkakörök („rózsaszín galléros munkák”), amiket a munkaerőpiac kevésbé értékelt (horizontális szegregáció a munkaerőpiacon nemek szerint). Jelen van a vertikális szegregáció is, kevesen vannak vezető beosztásokban, és alacsonyabb bérük háttérében áll a munkaerőpiaci diszkrimináció is. Emellett a nők speciális személyiségjellemzői és kisebb emberi tőkéjük is közrejátszik az alacsonyabb bérekben.

Annak okait, hogy miért van ennek ellenére több nő a felsőoktatásban a dolgozat elején összegeztük a szakirodalom alapján, de egyértelmű választ nem tudtunk adni. (Bár a kérdés megválaszolása nem volt elsődleges célunk.) A nők oktatásbeli részvételi arányainak időbeli és az országokénti eltéréseit nem magyarázzák sem a lányok jobb tanulmányi eredményei (melyek már az 1950-es években is kimutathatóak voltak), sem az oktatás megtérülésének változásai (a fiúk továbbra is előnyben vannak), sem a nők speciális jellemzői (a női referencia csoportok, az irracionális várakozások, a magasabb státusú

férjekhez való hozzáférés fontossága, a nemi szerep szocializáció stb.), melyek szintén korábban is fennállhattak.

A rövid történeti áttekintésben megállapítottuk, hogy az oktatásban a nők fokozatosan zárkóztak fel a férfiakhoz. A nők részvétele az oktatásban a XVII–XVIII. században indult meg Magyarországon, de csak a XX. század második felében vesznek részt ugyanazokkal a jogokkal a képzés egyes területein, mint a férfiak. A nők oktatási emancipációja háttérben XX. század első felében a gazdasági folyamatok (pl. a kereslet növekedése egyes egyszerű értelmiségi foglalkozások iránt), a nemi szerepek változása és a gyerekszám csökkenése (főleg a felsőbb rétegekben), a családi (szellemi) tőkegyűjtési stratégiák változása, valamint a nyugat-európai folyamatok begyűrűzése állhatott (Karády 1994, 1997). Azonban a nők iskolázottsági szintje, de iskoláik minősége is alacsonyabb volt, és csak bizonyos szakok nyíltak meg előttük a felsőoktatásban. A II. világháború után elvileg már az alap-, közép- és felsőfokú oktatás kapui is teljesen nyitottakká váltak számukra, és az 1980-as években arányuk a felsőoktatásban már elérte az 50%-ot. Az elmúlt ötven évben tehát drasztikus változások történtek. A nők arányának növekedése 1980 után sem állt meg, és napjainkban a nők hátránya helyett a nők előnyéről beszélhetünk az oktatásban való részvételüket tekintve.

A nők azonban a munkaerőpiacon napjainkban is hátrányban vannak. Az iparosodással jelentek meg önálló kenyérkeresőként a munka világában, de kezdetben csak az alacsony jövedelmű rétegek, illetve a hajadon lányok dolgoztak nagy arányban (ekkor alakultak ki a tipikus „rózsaszíngalléros munkák”). Az iparban rossz munkakörülmények között és alacsony bérekért dolgoztak, és csak kevés nő töltött be értelmiségi pozíciót. A szocialista korszakban kiugróan magas volt a női foglalkoztatás, a kétkeresős családmódel érvényesült, de a nők a teljes állású munka mellett a családi feladatok nagy részét is ellátták. A rendszerváltás után lecsökkent a korábbi magas foglalkoztatás, és pozitív tendencia, hogy a nők munkanélküliségi mutatói a férfiaké alatt voltak. Azonban a nők hátrányát mutatja, hogy a horizontális és vertikális szegregáció és a diszkrimináció napjainkban is jelen van foglalkoztatásukban, így bérhátrányuk is jelentős a férfiakhoz képest.

A társadalmi helyzetet és mobilitást tekintve megfigyelhető, hogy a nőknek iskolázottságuk emelkedésével nőtt a jobb állásokhoz való hozzáférésük esélye. Mindazonáltal továbbra is alacsonyabb presztízsű pozíciókban dolgoznak (ami a „rózsaszíngalléros” munkák jellemzője), mint a férfiak, és a gazdasági-, politikai- és kulturális elitben is csak kis arányban képviseltetik magukat. Még mindig nagy arányban dolgoznak egyszerű szellemi (rutin) foglalkozásokban, illetve betanított és segéd munkásként. Bár a vezető és értelmiségi rétegben nőtt az arányuk, de ezen belül kisebb az esélyük a vezetővé válásra. A kar-

riermobilitást tekintve is lemaradásban vannak a férfiakhoz képest. Míg a nők az 1949-es rendszerváltás után tömegesen áramlottak a munkaerőpiacra, 1989 után a munkaerőpiacról való kiszorulásuk figyelhető meg (sokan inaktívvá, munkanélkülivé váltak). Némi optimizmusra adhat okot, hogy az 1989-es rendszerváltás után a nők társadalmi mobilitása valamivel kevésbé csökkent, mint a férfiaké akár a teljes, akár a relatív mobilitást tekintjük.

Ezt követően már a nők és férfiak *jelenlegi* oktatásbeli helyzetével foglalkoztunk, és hét témának adtuk elméleti és empirikus vizsgálatát.

Első témánk a „férfihátrány hipotézis” volt. Bár „férfihátrány” az oktatásban lévő nemi különbségek több dimenzióját érinti, mi a fiúk és lányok iskolai mobilitása vonatkozásában fogalmaztuk meg. A „férfihátrány” kifejezés használatánál rejtett célunk volt az is, hogy kiemeljük a státusinkonzisztenciát, amely a nők oktatásbeli és munkaerőpiaci helyzetét jellemzi, és adalékokat adjunk az ellentmondás oktatáspolitikai kezeléséhez. Ez lehet kutatásunk egyik gyakorlati haszna. Megjegyezzük, hogy a „férfihátrányt” csak statisztikai adatokkal tudjuk alátámasztani, a férfiakkal szembeni előítélet és diszkriminációs szándék – ami a nők esetén sok esetben fennáll – nem feltétlenül van jelen.

A közép- és felsőoktatásban tanuló diákok társadalmi háttérével kapcsolatban megállapítottuk, hogy érvényesül az általunk kifejtett *férfihátrány hipotézis*. A fiúk társadalmi (iskolai) mobilitása kisebb, mind a középfokú, mind a felsőfokú képzésben, azaz a fiúk inkább csak jobb társadalmi háttérrel vannak jelen. Ezzel kapcsolatban azonban meg kell jegyeznünk, hogy a lányok iskolázottsága és későbbi státusa közti összefüggés feltehetőleg nem olyan erős, mint a fiúknál. Éppen ezért a fiúk kisebb mobilitása csak az iskolázottságban levő mobilitásra érvényes, a tényleges társadalmi helyzetük lehet, hogy éppen nekik lesz kedvezőbb.

Az iskolai mobilitással kapcsolatban eredményeink szerint a felsőfokú szakképzésben és az elsőéves egyetemisták és főiskolások (ISCED51 adatbázis) körében a fiúk szülei iskolázottabbak voltak, anyagi háttérük kedvezőbb volt, lakóhelyük előnyösebb volt, így a *férfihátrány hipotézis* jórészt teljesült (a fiúk iskolai mobilitása kisebb volt). A kapcsolati erőforrásokat tekintve azonban nem tudtuk kimutatni, hogy a fiúknak több erőforrás (főleg az erős és szoros kötések) mozgósítására van szükségük, mint a lányoknak.

A negyedéves adatbázisban viszont a fiúk és lányok szülei hasonlóan iskolázottak voltak (ennek oka lehet, hogy az oktatási expanzió következtében fiatalabb generációt képviselő elsősök körében inkább megjelennek a rosszabb kulturális háttérű lányok is a képzésben, és/vagy a rosszabb háttérű lányok negyedévre lemorzsolódnak), a lányok lakóhelyének településtípusa hasonlóvá vált a fiúkhöz (lányok negyedévre elköltöztek), és a fiúknak „csupán” az anyagi háttére volt kedvezőbb. A jelenség értelmezése során itt a férfihátrány hipotézis

helyett inkább a továbbtanulási döntés racionális döntéseméleti modelljét hívhatjuk segítségül (a férfihátrány hipotézis csak az anyagi háttér vonatkozásában teljesül, összhangban Bukodi 1995-ös eredményeivel). A felsőfokú képzésben kisebbségben levő fiúk kedvezőbb anyagi háttérű családja inkább vállalni tudta a továbbtanulást, azonban a lányok kedvezőtlenebb anyagi háttérrel is megjelennek a képzésben. Emellett arra is gyanakodhatunk, hogy a lányokhoz hasonló (kedvezőtlenebb) anyagi háttérű fiúk és szüleik inkább a szakmunkásképzőket választották az általános iskola után, annak kisebb költsége (pl. a gyorsabb elhelyezkedés) miatt. (Ezt igazolja, hogy eredményeink szerint a szakmunkás tanuló fiúknak is kedvezőbb a társadalmi háttérük, mint a lányoké.)

Az érettségít adó középfokú képzést tekintve, akárcsak a negyedéveseknél a fiúknak csupán az anyagi háttérük kedvezőbb, a fiúk itt is a racionális döntéseméleti modellnek megfelelően viselkedtek. A szakmunkásképzésben többségben levő fiúkra pedig adataink szerint jellemző volt a jobb anyagi és kulturális háttér, akárcsak az elsőéves egyetemistákra. Összességében tehát középfokon is jobb a fiúk társadalmi háttére, iskolai mobilitásuk tehát kisebb, mint a lányoké.

A könyv további részében a diákok „magaskultúrában” való részvételét próbáltuk mérni külföldi és hazai szerzők munkáira támaszkodva (a „saját” [szerzett] kulturális tőke részben). Kimutattuk, hogy hipotézisünkkel összhangban a lányok többet olvasnak, több szépirodalmat, kulturális intézményeket (színház, múzeum, hangverseny, könyvtár) gyakrabban látogatnak, többen rendelkeznek nyelvvizsgával (bár negyedévre a kulturális fogyasztásban és nyelvvizsgában a fiúk utoléri a lányokat), jobbak az érettségi eredményeik, és többen jönnek gimnáziumból. Egyedül internetezésben vannak előnyben a fiúk, azaz digitális szakadék figyelhető meg a lányok és fiúk között. DiMaggio (1982) a lányok nagyobb „saját” kulturális tőkéjét azzal magyarázza, hogy a lányoktól elvárják a nagyobb kulturális tőkét, melyet egyrészt az iskolai eredményességben, másrészt később a családi életükben is kamatoztatni tudnak.

Az eddig felsorolt eredmények szerint a létszamarányok mellett a társadalmi (iskolai) mobilitás és a „magaskultúrában” való részvételt tekintve előnyben vannak a lányok. További eredményünk azonban rámutat, hogy vannak még területek, ahol a lányok hátrányos helyzetben vannak az oktatásban. A nők nagy létszámú beáramlásával az érettségi, majd a felsőoktatási diploma presztízse időben csökken (Nagy P. T. 1999, 2003a). Emellett az oktatásban a *vertikális és horizontális szegregáció* a nőket szintén hátrányos helyzetbe hozhatja. A horizontális szegregáció szerint a nők eltérő képzési területeken tanulnak, amit a munkaerőpiac kevésbé értékkel, a vertikális szegregáció szerint pedig arányuk kisebb az oktatás legfelsőbb szintjein (PhD képzés, egyetemi oktatók), ami

szintén az alacsonyabb keresetek egyik forrása. Empirikus kutatásunkban a felsőoktatásban nemek szerint jelen lévő horizontális és vertikális szegregáció csak egy-egy szeletét vizsgáltuk (melyekre az adatbázisok lehetőséget adtak), emellett megnéztük azt is, hogy a „nőies” és „férfias”, illetve az egyetemi és főiskolai karokon milyen a fiúk és lányok társadalmi háttere.

A horizontális szegregációt tekintve – hipotézisünkkel összhangban – kimutattuk, hogy a feminizált karok (ahol a lányok aránya átlag feletti) inkább kisebb presztízsű (kisebb anyagi megbecsültségű) pályákra készítenek fel. A főiskolai és egyetemi karokon a lányok eltérő aránya azonban nem volt kimutatható, ebben a vonatkozásban tehát nem érvényesült a vertikális szegregáció. (A jelenség hátterében a régió speciális képzési szerkezete állhat, hogy nem volt műszaki egyetem csak műszaki főiskolai kar, és így a fiúk aránya valamivel magasabb volt a főiskolai képzésben). Megjegyezzük azonban, hogy a munkaerőpiaci sikert véleményünk szerint a szakok/karok jellege (a horizontális szegregáció) jobban befolyásolja, mint az, hogy valaki egyetemi vagy főiskolai végzettséggel rendelkezik.¹

A diákok társadalmi hátterét vizsgálva megállapítottuk, hogy a karok típusától („nőies” vagy „férfias”, egyetemi vagy főiskolai) függetlenül a fiúk társadalmi (iskolai) mobilitása kisebb. Hipotézisünkkel szemben az alacsonyabb presztízsű „nőies karokon” és a főiskolai képzésben is a fiúk csak kedvezőbb társadalmi háttérrel próbálták meg a továbbtanulást.

Következő vizsgálati témánk a felsőoktatásban levő fiúk és lányok *térbeli kötődésének* különbsége volt. Elemzésünk empirikus részében számos változó mentén vizsgáltuk a felsőoktatásban tanuló fiúk és lányok térbeli kötődését, és néhány hipotézisünknek ellentmondó eredmény mellett összességében kimutatható volt, hogy a lányok valamivel jobban kötődnek a lakóhelyükhöz, illetve az iskola székhelyéhez, mint a fiúk. Tehát a diákok térbeli kötődésében a hagyományos nemi szerepekhez igazodó viselkedés figyelhető meg.

A *továbbtanulási motivációk* (a felsőfokú jelentkezés, az intézmény- és szakválasztás okai) vizsgálata szerint a felsőoktatásban tanuló fiúk és lányok szintén a hagyományos nemi szerepek szerinti viselkedtek. A fiúk többek közt a jól jövedelmező állás reményében jelentkeztek a felsőoktatásba, míg a lányoknál fontos szempont volt a tudás gyarapítása, a kulturális tőke növelése.

Érdekes jelenség tehát, hogy a felsőoktatásba jelentkező lányokra és fiúkra – akik esetében azt feltételezhetjük, hogy a modern nemi szerepek már erősen érvényesülnek – mégis hagyományos szerepek szerinti viselkedés a jellemző.

¹ Érdeemes lett volna vizsgálni, hogy ugyanazon szakon belül a főiskolai és egyetemi végzettség mennyiben jellemzi a lányokat és a fiúkat, de itt a kis minta elemszámok miatt nem végezhetünk átfogó elemzést.

(Bár – ahogy láttuk – Magyarországon egyes kutatások szerint a hagyományos szerepek erősen jelen vannak pl. a felnőtt lakosság körében is.)

A fiúk és lányok *munkával kapcsolatos attitűdjeiben* és munkatapasztalataiban is eltéréseket tapasztaltunk. Összességében a fiúk jobb munkaerőpiaci érvényesülésben közrejátszhat, hogy tanulmányaik alatti gyakrabban végeznek munkát (racionális döntés a jövőtervezésnél); hogy munkájuk jellege jobban kapcsolódott tanulmányaikhoz; hogy fontosabb számukra a magas kereset és a teljesítményközpontú munkavégzés; hogy inkább várnának a megfelelő munkalehetségre, és nem vállalnának el bármilyen munkát, illetve, hogy nagyobb arányban tervezik, hogy a magánszférában és multinacionális cégeknél dolgoznak majd, mint a lányok.

Egy napjainkban divatos kategória, az *informális tanulás* szintén vizsgálható a felsőoktatásban tanuló fiúk és lányok körében. Empirikus vizsgálatunkban megállapítottuk, hogy a lányok gyakrabban járnak kulturális intézményekbe, többet olvasnak, kapcsolati erőforrásaik gazdagabbak, és ezekre a területekre mint az informális tanulás potenciális színtereire tekinthetünk. A számítógéphasználatban, illetve internetezésben, valamint a tanulás melletti munkában azonban a fiúk vannak előnyben (ami szintén informális tanulási szintér), és ez szintén előrevetítheti későbbi munkaerőpiaci sikereiket.

Utolsó megállapításunk, hogy a létszámárányok, a társadalmi mobilitás, a „magaskultúrában” való részvétel, az informális tanulás egyes területei mellett az ötödik terület, ahol a lányok előnyben vannak, az *iskolai eredményesség*. Ebben a részben elsőként az eredményesség vizsgálatok elméleti hátterét tekintettük át. Szó volt az eredményesség méréséről, az eredményességre ható tényezők szerepéről, a fiúk és lányok eltérő eredményességéről, a kompetencia területek nemi különbségeiről és végül a lányok nagyobb középfokú eredményességének lehetséges okairól. Az okok között – a szakirodalom eredményei alapján – a lányok tanulási módszerének nagyobb sikeressége, a jobb nem kognitív képességek (a lányok jobban figyelnek az iskolában, inkább segítőkészek, a közös munka könnyebben megy), a nagyobb önfegyelem, a lányok nagyobb megfelelni akarása (fontosabb számukra a külső elismerés), a lányok nagyobb tanulási kedve, és végül a lányok nagyobb kulturális aktivitása (többet olvasnak, a kulturális fogyasztásuk nagyobb) szerepeltek.

A fejezet empirikus részében a fiúk és lányok iskolai eredményességét vizsgáltuk többváltozós módszerekkel, figyelembe véve a diákok anyagi és kulturális háttér mutatóit is. Hipotéziseinkkel összhangban középfokon (illetve főleg a gimnáziumokban, amelyre adataink 90%-a vonatkozott) a lányok rosszabb háttérmutatóik ellenére eredményesebbek (jobb átlagok, merészebb továbbtanulási tervek, több tanulmányi versenyen való részvétel). Felsőfokon azonban nem ilyen egyértelmű a helyzet. Jacobs (1996) munkájára építve megkülönböz-

tettük a képzés három szakaszát.² Belépéskor (első szakasz) megvan a lányok előnye (többen tanulnak tovább, jobb az érettségi eredményeik, több nyelvvizsgájuk van), a tanulmányok során (második szakasz) azonban négy mutató szerint (OTDK írás, publikációk az egyetemi évek alatt, szakkollégiumi tagság, doktori tervek) már a fiúk vannak előnyben (a lányok továbbra is előnyben vannak a nyelvvizsgában, illetve előnyben vannak a további továbbtanulás tervezésében). A fiúk előnye tehát inkább az ún. „akadémiai típusú” eredményességi mutatók szerint mutatható ki, míg a lányokra jellemző egyfajta „többlábon állás” tervezése³ (nagyobb felsőfok utáni továbbtanulási terv, de nem doktori), illetve jellemző rájuk a több nyelvvizsga (feltehetőleg jobb verbális készségeik, illetve szorgalmuk miatt). Kimutattuk emellett azt is, hogy felsőfokon a kisebbségben levő fiúk nagyobb eredményessége a fent jelzett mutatók többségében nem csak a jobb társadalmi háttérüknek köszönhető. (Bár egy mutatónál (OTDK írás) a fiúk csak a jobb anyagi és kulturális háttérük következtében voltak eredményesebbek, így a korábban kifejtett férfihátrány hipotézis közvetve igazolódott.)

Ezek az eredmények már előrevetítik a fiúk nagyobb munkaerőpiaci sikerességét (harmadik szakasz), különösen a tudományos karrier tekintetében. A fiúk, ha már egyetemre, főiskolára mennek (és nem „vesznek el” a szakmunkásképzésben), akkor a PhD képzés és a kutatói pálya hangsúlyosabban szerepelhet terveikben.⁴

Összefoglalva eredményeinket, megállapíthatjuk, hogy bár még vannak területek, ahol a lányok hátrányos helyzetben vannak az oktatásban is (pl. a horizontális és a vertikális szegregáció miatt), de elmondhatjuk, hogy előnyük az oktatásban összességében fennáll. Kimutattuk, hogy napjainkban a lányok többségben vannak a gimnáziumokban és a felsőoktatásban, összességében jobb a középiskolai eredményességük, az informális tanulás legtöbb területén előnyben vannak, nagyobb szerzett kulturális tőkével rendelkeznek, és nagyobb a társadalmi (iskolai) mobilitásuk is. A felsőoktatásban tanuló fiúk és lányok munkatapasztalataira és munkaattitűdjeire kapott eredményeink azonban már előrejelzik a fiúk nagyobb munkaerőpiaci sikereit, és a fiúk nagyobb felsőfokú eredményessége egyes mutatókban szintén a későbbi előnyök forrása lehet.

² A harmadik szakaszt, az oktatás eredményét (outputját, munkaerőpiaci megtérülését) empirikusan nem tudtuk mérni a felhasznált adatbázisok alapján, azonban a dolgozatban megfogalmaztunk néhány hipotézist, hogy mik lehetnek a fiúk munkaerőpiaci előnyének az okai.

³ A felsőfok utáni továbbtanulás tervezésének oka lehet kisebb önbizalmuk, illetve az, hogy realizálják a fiúhoz képest rosszabb munkaerőpiaci lehetőségeiket.

⁴ Ahogy láttuk, a nők aránya a tudományos életben, a kutatók és a felsőoktatásban oktatók között jóval alacsonyabb, mint a férfiaké.

Az eredmények azonban nemcsak az előnyök és hátrányok mentén értelmezhetők. A nemek közti nominális különbségek nem mindig jelentenek ordinális eltéréseket. A fenti eredmények egy része is csak nehezen volt besorolható az előny vagy hátrány kategóriákba. További eredményeink is erre utalnak. Kimutattuk, hogy a fiatal generáció körében továbbra is a hagyományos nemi szerepek szerinti viselkedés figyelhető meg (pl. a fiúk és lányok felsőfokú továbbtanulás motivációinak, illetve területi kötődésének vizsgálatakor), és itt a nemek eltérő viselkedését nem tudjuk egyértelműen előny, vagy hátrányként értelmezni.

További kutatásainkban feladatunknak tartjuk a „partiumi” régió árnyaltabb vizsgálatát, a témára vonatkozó sajátosságainak erőteljesebb kiemelését, az országos adatoktól való eltérések, illetve a régió belső tagoltságának vizsgálatát, amihez további adatbázisok bevonására, van szükség. Tervezzük a felsőoktatásban tanuló fiatalok eltérő csoportkultúrájának vizsgálatát is nemként, különös tekintettel a fiatalok eltérő cselekvésmintáira (a munka, a tanulás és szabadidő eltöltésének nemi különbségeire), és a posztadolesztencia kérdéskörének nemi eltéréseire (egy 2010-ben indult OTKA kutatás keretében). Tervezzük emellett a nők csoportján belül az eltérő magánéleti tervek (karrierorientált vs. családcentrikus attitűd) és annak hatásának vizsgálatát többek közt az iskolai eredményességre. Fontos kutatási terület lehet a dolgozatunkban elemzett hét téma újabb (frissebb adatbázisokon végzett) vizsgálata, különös tekintettel a bolognai folyamat hatásaira. Érdeemes lenne elemezni az alapképzésből a mesterképzésbe való átlépés nemi különbségeit (pl. meg lehetne nézni ugyanazon a szakon BA, BSc, illetve MA, MSc képzésekben részvevő lányok és fiúk arányát), a hallgatók fokozódó területi mobilitását (külföldi munkavállalás és tanulás), az egyre több fokozat szerzésének nemi különbségeit. Napjainkban jelentős az intézményeknek a hallgatókért folyó versenye, kérdés, ez vajon hogy érinti a nemi különbségeket. Érdeemes lenne megnézni, hogy az intézmények szelektivitásának erősödésével (pl. a kutatóegyetemek létrejöttével), hogyan változik az intézmények presztízsrangora, és ez hogyan érinti a fiúk és lányok arányát. Vizsgálhatjuk, hogy az új struktúrában az iskolai eredményességről szóló részben már említett „többlábon állás”, a több diploma szerzése mennyiben jellemzi a lányokat, mi jellemzi a levelező képzés, és az ehhez kapcsolódó élethosszig tartó tanulás nemi különbségeit. Ezek azonban csak kiragadott témák abból a gazdag területből, ahol a nők jelenlegi oktatásbeli helyzetét vizsgálni lehet.

Függelék

1. táblázat Az anyák olvasási szokásai nemenként (ISCED51 „nőies” karok/intézmények)

	Férfiak	Nők	Chi-négyzet
Anyá olvas-e (%)	74,3 %	59,8 %	*
N	70 fő	450 fő	

2. táblázat Az állandó lakhely településtípusa nemenként (ISCED51 „férfias karok/intézmények)

	Férfiak	Nők
Tanya és falu	34	48,8
Kisebb város	32,4	29,7
Megyeszékhely	32,4	21,1
Főváros	1,3	0,5
N	238 (100)	209 (100)

*Chi-négyzet ** szinten szignifikáns.*

3. táblázat Az objektív anyagi helyzet mutató értéke nemenként (ISCED51 „férfias” karok/intézmények) (10 tartós fogyasztási cikkel való rendelkezés alapján)

	Férfiak	Nők	Anova
A mutató átlaga	6,08	5	***
N	182 fő	160 fő	

4. táblázat Az objektív anyagi helyzet mutató értéke nemenként (ISCED51 „uniszex” karok/intézmények) (10 tartós fogyasztási cikkel való rendelkezés alapján)

	Férfiak	Nők	Anova
A mutató átlaga	6,01	5,43	*
N	105 fő	231 fő	

5. táblázat Az anya legmagasabb iskolai végzettsége nemenként (%) (ISCED51 főiskolások)

Az anya végzettsége:	Férfiak	Nők
8 ált. vagy kevesebb	2,46	9,9
Szaktunskásképző, szakiskola	23,64	25,74
Szakközépiskola, technikum	28,08	23,02
Gimnázium	15,76	19,55
Főiskola	18,23	17,82
Egyetem	11,82	3,96
N	203 (100)	404 (100)

A Chi-négyzet *** szinten szignifikáns.

6. táblázat Az apa legmagasabb iskolai végzettsége nemenként az egyetemeken és főiskolákon (%) (ISCED51)

Az apa végzettsége:	Férfiak (egyetem)	Nők (egyetem)	Férfiak (főiskola)	Nők (főiskola)
8 ált. vagy kevesebb	2,81	2,34	3,43	2,77
Szaktunskásképző	20,48	25,59	31,86	43,07
Szakközépiskola	24,9	27,21	33,33	31,99
Gimnázium	14,06	12,8	7,35	7,56
Főiskola	10,84	14,23	9,8	8,56
Egyetem	26,91	17,84	14,22	6,05
N	249 (100)	555 (100)	204 (100)	397 (100)

A Chi-négyzet * illetve * szinten szignifikáns.

7. táblázat Az apák olvasási szokásai nemenként (ISCED51 főiskolások)

	Férfiak	Nők	Chi-négyzet
Apa olvas-e (%)	53,72	41,83	**
N	188	361	

8. táblázat Az objektív anyagi helyzet mutató értéke nemenként (ISCED51 egyetemisták) (10 tartós fogyasztási cikkel való rendelkezés alapján)

	Férfiak	Nők	Anova
A mutató átlaga	6,18	5,54	***
N	180 fő	427 fő	

9. táblázat Az objektív anyagi helyzet mutató értéke nemenként (ISCED54 főiskolások) (10 tartós fogyasztási cikkel való rendelkezés alapján)

	Férfiak	Nők	Anova
A mutató átlaga	7,34	6,47	***
N	125 fő	285 fő	

10. táblázat Az anyagi helyzet szubjektív megítélése nemek szerint (ISCED54 egyetemisták)

	Férfiak	Nők	Anova
Jobban él-e mint tíz éve (átlag)	2,14	1,97	*
N	127 fő	258 fő	

1: rosszabb lett a helyzetük, 2: ugyanolyan, 3: jobb lett, a táblázatban ezek átlaga szerepel.

11. táblázat Az anyagi helyzet szubjektív megítélése nemek szerint (ISCED54 főiskolások)

	Férfiak	Nők	Anova
Jobban él-e mint tíz éve (átlag)	2,27	2,05	***
N	128 fő	285 fő	

1: rosszabb lett a helyzetük, 2: ugyanolyan, 3: jobb lett, a táblázatban ezek átlaga szerepel.

12. táblázat Előfordulnak-e a családban anyagi gondok (%) (ISCED54 főiskolások)

	Férfiak	Nők	Chi-négyzet
Előfordulnak-e anyagi gondok (%)	24,09	35,59	*
N	137 fő	295 fő	

13. táblázat A hallgatók állandó lakhelyének megoszlása nemek szerint (%) (ISCED51 egyetemisták)

	Férfiak	Nők
Tanya és falu	21,88	25,93
Kisebb város	26,56	36,06
Megyeszékhely	50	36,77
Főváros	1,56	1,24
N	256(100)	563(100)

Chi-négyzet ** szinten szignifikáns.

14. táblázat Hányan választották a jelentkezés okának a fiúk és lányok közül... (%) (ISCED51)

	Fiúk	Lányok	Chi-négyzet	N
Hasonló gondolkodású emberekkel dolgozhat	14,1	19	*	1303
Jól jövedelmező végzettség	56,3	44,4	***	1303
Elhivatottság a szak iránt	29,4	41,9	***	1303
Elméleti tudást szerezzen	25,7	18,4	**	1303
Ne vesztesse idejét	10,2	5,5	**	1299

15. táblázat Hányan választották a jelentkezés okának a fiúk és lányok közül... (%) (ISCED54)

	Fiúk	Lányok	Chi-négyzet	N
Diplomával jobb állás	61,5	55,3	*	924
Gyarapítsa tudását	48,7	56,7	*	925

16. táblázat Hányan választották az intézményválasztás okának a fiúk és lányok közül... (%) (ISCED51)

	Fiúk	Lányok	Chi-négyzet	N
Itt van olyan szak, ami érdekl	80,6	86,3	*	1451
Barátai, osztálytársai is ide jelentkeztek	45,3	38,4	*	1449
Amíg ide jár, nem kell dolgozni	24,1	17,4	*	1449
Tanulmányi eredményei	45,8	54	*	1450

17. táblázat Hányan választották az intézményválasztás okának a fiúk és lányok közül... (%) (ISCED54)

	Fiúk	Lányok	Chi-négyzet	N
Barátai, osztálytársai is ide jelentkeztek	17,4	10,8	**	927
Szülők, rokonok véleménye	22,7	28,5	*	925

18. táblázat Hányan választották a szakválasztás okának a fiúk és lányok közül... (%) (ISCED51)

	Fiúk	Lányok	Chi-négyzet	N
Elhivatottság	24,8	38,4	***	1458
Kiderüljön, mihez van tehetsége	9,1	12,9	*	1459
Nem kellett felvételizni	11,3	7	*	1460
Jól jövedelmező állás	33,3	27,3	*	1459
Szívesen végzett munka	39,8	56,2	***	1452

19. táblázat Hányan választották a szakválasztás okának a fiúk és lányok közül... (%) (ISCED54) (zárójelben a 10 fő alatti esetszámok)

	Fiúk	Lányok
Elhivatottság a szak iránt	19,2	29,2
Érdeklí a szak	53,7	49,5
Jók az elhelyezkedési esélyek	12,9	9,7
Ismerősei és barátai is ide járnak	(1,2)	(0,8)
Könnyű bejutni a szakra	(2,4)	(1,4)
Kiderüljön, mihez van tehetsége	(0,8)	(1,4)
Általános műveltség elsajátítása miatt	(2)	2,2
Jól jövedelmező állás a diplomával	6,7	5,4
N	252 (100)	495 (100)

Chi-négyzet NS.

20. táblázat Tanulmányi versenyeken való részvétel nemek szerint a nem felekezeti középiskolások körében (%)

	Fiúk	Lányok
Versenyen volt (%)	57,4	67,4
N	303 fő	460 fő

*Chi-négyzet **szinten szignifikáns.*

21. táblázat Továbbtanulási tervek nemek szerint a nem felekezeti középiskolások körében

	Fiúk	Lányok
Felsőoktatásba menne (%)	68,3 %	84,1 %
Felsőfokú tanulmányi idő (átlag, év)	2,89	3,46
N	303 fő	460 fő

*Chi-négyzet ***szinten szignifikáns, a felsőfokú tanulmányi időnél az ANOVA teszt pedig ***szinten szignifikáns (0 jelentette, ha nem akar továbbtanulni).*

22. táblázat Tanulmányi átlagok átlaga nemek és a középiskola fenntartója szerint

	Nem felekezeti fiú	Nem felekezeti lány	Felekezeti fiú	Felekezeti lány
2004/2005 (átlag)	5,43	5,74	5,64	6,2
N	283	429	260	381
2005/2006 (átlag)	5,39	5,8	5,63	6,06
N	279	425	255	378

Az ANOVA tesztek * szinten szignifikánsak. (A magyarországiak osztályzatai 1–5-ig, a határon túliak 1–10-ig vehettek fel értékeket.)

23. táblázat Tanulmányi versenyeken való részvétel nemek szerint % (hazai tanulók)

	Fiúk	Lányok
Versenyen volt (%)	53,8	63,3
N	340 fő	521 fő

Chi-négyzet **szinten szignifikáns.

24. táblázat Továbbtanulási tervek nemek szerint, területi bontásban (%)

	Hazai fiúk	Hazai lányok	Határon túli fiúk	Határon túli lányok
Felsőoktatásba menne (%)	77,1 %	89,6 %	73,1 %	79,9 %
N	340 fő	521 fő	234 fő	339 fő

Chi-négyzet a hazai középiskolásoknál ***szinten, a határon túliak esetén * szinten szignifikáns.

25. táblázat A tervezett továbbtanulás idejének átlagai nemek szerint a hazai középiskolások körében (0, ha nem tervezi)

	Fiúk	Lányok
Felsőfokú tan. idő (átlag, év)	3,33	3,71
N	340 fő	521 fő

ANOVA teszt ** szinten szignifikáns.

26. táblázat Tanulmányi átlagok átlagai nemek szerint területi bontásban

	Hazai fiúk	Hazai lányok	Határon túli fiúk	Határontúli lányok
Tanulmányi átlag	3,79	4,2	8,1	8,75
N	320 fő	492 fő	219 fő	310 fő

ANOVA tesztek ***szinten szignifikánsak. (A magyarországiak osztályzatai 1–5-ig, a határon túliak 1–10-ig vehettek fel értékeket.)

27. táblázat Az érettségi minősítése nemenként (%) (ISCED51)

Érettségi minősítése:	Férfiak	Nők
Jeles	25,9	38,3
Jó	52,4	42,7
Közepes	20,5	18,1
Elégséges	1,1	1
N	448 (100)	947 (100)

A Chi-négyzet *** szinten szignifikáns.

28. táblázat Az érettségi minősítése nemenként (%) (ISCED54)

Érettségi minősítése:	Férfiak	Nők
Jeles	37,1	38,7
Jó	45,1	52,4
Közepes	15,2	8
Elégséges	2,7	1
N	264 (100)	525 (100)

A Chi-négyzet *** szinten szignifikáns.

29. táblázat A legalább középfokú nyelvvizsgálóval rendelkezők aránya nemenként (ISCED51)

	Férfiak	Nők	Chi-négyzet
Van nyelvvizsgálója (%)	33,3%	40,7%	**
N	447 fő	960 fő	

30. táblázat A legalább középfokú nyelvvizsgálóval rendelkezők aránya nemenként (ISCED54)

	Férfiak	Nők	Chi-négyzet
Van nyelvvizsgálója (%)	46,8 %	50,3 %	NS
N	299 fő	622 fő	

31. táblázat Felsőfok utáni továbbtanulási tervek nemenként (%) (ISCED54)

	Fiúk	Lányok
Nem tervezi	21,1	15,2
Nem tudja, akar-e	41,6	39,7
Szeretne	36,9	45,1
N	279 (100)	592 (100)

Chi-négyzet * szinten szignifikáns.

32. táblázat A tervezett képzés típusa nemenként (%) (ISCED54)

	Fiúk	Lányok
Egyetem	53,2	57,1
Főiskola	16,1	20,1
Doktori képzés	24,2	16,9
Egyéb	(6,4)	(5,8)
N	62 (100)	154 (100)

Chi-négyzet NS, zárójelben 10 fő alatt.

33. táblázat Az OTDK dolgozattal való rendelkezés nemenként (%) (ISCED54)

	Fiúk	Lányok
Nem és nem is tervezi	64,2	71,9
Nem, de tervezi	30	22,3
Igen	5,8	5,8
N	273 (100)	562 (100)

Chi-négyzet NS.

34. táblázat A publikációkkal való rendelkezés nemenként (%) (ISCED54)

	Fiúk	Lányok
Nem és nem is tervezi	58,2	69,8
Nem, de tervezi	33,7	24
Igen	8,1	6,2
N	273 (100)	562 (100)

*Chi-négyzet ** szinten szignifikáns.*

Hivatkozott irodalom

- Albert Fruzsina – Dávid Beáta (1999): A bizalmas kapcsolatokról. In Szívós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Monitor 1999*. Budapest: TÁRKI, 218–230.
- Alexander, K. L. – Eckland, B. K. (1974): Sex Differences in the Educational Attainment Process. *American Sociological Review* 39 (5): 668–682.
- Alexander, K. L. – McDill, E. (1976): Selection and Allocation Within Schools: Some Causes and Consequences of Curriculum Placement. *American Sociological Review* 41 (6): 963–980.
- Altorjai Szilvia – Róbert Péter (2006): Munkaorientáció, emberi tőkeemegtérülés In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport*. Budapest: TÁRKI, 314–333.
- Andorka Rudolf (1982): *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon*. Budapest: Gondolat.
- Andorka Rudolf (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Andorka Rudolf – Kulcsár Rózsa (1976): A KSH 1973. évi társadalmi mobilitásvizsgálatának első eredményei. *Szociológia* 1976/2: 183–201.
- Bae, Y. – Choy, S. – Geddes, C. – Sable, J. – Snyder, T. (2000): *Trends in Educational Equity of Girls and Woman*. Washington, D.C.: Natl. Cent. Educ. Stat.
- Baker, D. P. – Jones, D. P. (1993): Creating Gender Equality: Cross-National Gender Stratification and Mathematical Performance. *Sociology of Education* 66 (2): 91–103.
- Bauer Béla – Tibori Tímea (2002): Az ifjúság viszonya a kultúrához. In Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.): *Ifjúság 2000 Tanulmányok I*. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 180–202.
- Belinszky Eszter (1997): A munka nemesít? Elméleti magyarázatok a nők munkaerőpiaci helyzetéről. *Szociológiai Szemle* 7 (1): 133–154.
- Bíró Zsuzsanna Hanna – Nagy Péter Tibor (2007): Nemi esélyek és nemi döntések a két világháború közötti bölcsészkarokon. *Educatio* 16 (4): 565–590.
- Blaskó Zsuzsa (1998): Kulturális tőke és társadalmi reprodukció. *Szociológiai Szemle* 8 (3): 55–81.
- Blaskó Zsuzsa (2008): *Származási hatások a munkaerőpiacon? A társadalmi egyenlőtlenségek iskolarendszeren kívüli átörökítéséről*. PhD értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola.
- Blau, F. D. (1984): Occupational Segregation and Labor Market Discrimination. In Reskin, B.F. (ed.): *Sex Segregation in the Workplace. Trends, Explanations, Remedies*. Washington, D. C.: National Academy Press, 117–143.
- Blau, P. M. – Duncan, O. D. (1967): *The American Occupational Structure*. New York: Wiley.
- Blaug, Mark (2007a): Az emberi tőke elmélete. *Replika* 2007/december: 43–56.

- Blaug, Mark (2007b): A család új gazdaságtana. *Replika* 2007/december: 57–66.
- Bocsi Veronika (2007): Az időfelhasználás nemek közötti különbségeinek vizsgálata a hallgatói populáció esetében. *Educatio* 16 (4): 675–687.
- Bolyán Anita (2001). Nők a felsőoktatásban. *Magyar Felsőoktatás* 2001/1–2: 29–31.
- Boudon, R. (1974): *Education, Opportunity and Social Inequality: Changing Prospects in Western Society*. New York: Wiley.
- Boudon, R. (1981): Társadalmi egyenlőtlenségek a továbbtanulásban In Halász Gábor–Lannert Judit (szerk.): *Az oktatási rendszerek elmélete. Szöveggyűjtemény*. Budapest: OKKER, 406–417.
- Bourdieu, P. (1973): Cultural Reproduction and Social Reproduction In Brown, R. (ed.): *Knowledge, Education and Cultural Change*. London: Willner Brothers Limited, 71–105.
- Bourdieu, P. (1986): The Forms of Capital. In Richardson, J., G. (ed.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, 241–258.
- Bourdieu, P. (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke In Lengyel György, Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták. A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: Aula, 155–176.
- Bourdieu, P. – Passeron, J. C. (1977): *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage.
- Bradley, K. (2000): The Incorporation of Woman into Higher Education: Paradoxical Outcomes? *Sociology of Education* 73 (1): 1–18.
- Buchmann, C. – DiPrete, T. A. (2006): The Growing Female Advantage in College Completion: The Role of Family Background and Academic Achievement. *American Sociological Review* 71 (4): 515–541
- Buchmann, C. – DiPrete, T. A. – McDaniel, A. (2008): Gender Inequalities in Education. *Annual Review of Sociology* 34 (August): 319–337.
- Buda Béla (1985): Női szerep – női szocializáció – női identitás. In Koncz Katalin (szerk.): *Nők és férfiak. Hiedelmek, tények*. Budapest: Magyar Nők Országos Tanácsa – Kossuth Könyvkiadó, 93–110.
- Bukodi Erzsébet (1999): Educational Choices in Hungary. *Hungarian Statistical Review* 77: 71–94.
- Bukodi Erzsébet (2000): Szülői erőforrások és iskolázási egyenlőtlenségek. In Elekes Zs. – Spéder Zs. (szerk.): *Törések és kötések a magyar társadalomban*. Budapest: ARTT–Századvég, 13–27.
- Bukodi Erzsébet (2001): *A nemzedékek közötti mobilitás alakulása 1983 és 2000 között. Életmód–Időmérleg*. Budapest: KSH.
- Bukodi Erzsébet (2002): Társadalmi mobilitás Magyarországon, 1983–2000. In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovics György (szerk.): *Társadalmi Riport 2002*. Budapest: TÁRKI, 193–206.
- Bukodi Erzsébet (2004): *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik? Párválasztás Magyarországon*. Budapest: ARTT – Századvég Kiadó.
- Bukodi Erzsébet – Mészárosné Halász Judit – Polónyi Katalin – Tallér András (2005) (szerk.): *Nők és férfiak Magyarországon 2004*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi minisztérium.

- Burt, Ronald (2001): Structural Holes versus Network Closure as Social Capital. In N. Lin – K. S. Cook – R. S. Burt (Eds.): *Social Capital. Theory and Research*. New York: Aldine de Gruyter, 31–56.
- Byun, S. (2006): *Cultural Capital, Gender, and School Success in South Korea. Paper presented at the second conference of Korean Education and Employment Panel*. Seoul, South Korea.
- Carbonaro, William J. (1998): Opening the Debate on Closure and Schooling Outcomes. *American Sociological Review* 64: 682–686.
- Catsambis, S. (1994): The Path to Math: Gender and Racial-Ethnic Differences in Mathematics Participation from Middle School to High School. *Sociology of Education* 67 (3): 199–215.
- Charles, M. – Bradley, K. (2002): Equal but Separate? A Cross – National Study of Sex Segregation in Higher Education. *American Sociological Review* 67 (4): 573–599.
- Clifton, R.A. – Perry, R.P. – Roberts, L. W. – Peter, T. (2008): Gender, Psychosocial Dispositions and the Academic Achievement of College Students. *Res. High. Educ.* 49 (8): 684–703
- Coleman, J. S. – Campbell, E. Q. – Hobson, C. J. – McPartland, J. – Mood, A. M. – Weinfeld, F. D. – York, R. L. (1966): *Equity of Educational Opportunity*. Washington, D.C.: United States Government Printing Office.
- Coleman, James S. (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology* 94: 95–120.
- Coleman, James S. (1990): *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Corcoran, M. – Duncan, G. J. – Ponza, M. (1984): Work Experience, Job Segregation, and Wages. In Reskin, B.F. (ed.): *Sex Segregation in the Workplace. Trends, Explanations, Remedies*. Washington, D. C.: National Academy Press, 171–191.
- Czeizel E. (1985): A nők biológiai „természete” és társadalmi lehetőségei. In Koncz Katalin (szerk.): *Nők és férfiak. Hiedelmek, tények*. Budapest: Magyar Nők Országos Tanácsa, Kossuth Könyvkiadó, 21–50.
- Csata Zsombor – Kiss Tamás (2003): Migrációs potenciál Erdélyben. *Erdélyi Társadalom* 1 (2): 7–38.
- Cs. Czachesz, E. – Radó, P. (2003): Oktatási egyenlőtlenségek és speciális igények. In *Jelentés a magyar közoktatásról*. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=Jelentes2003-egyenlosegek>
- De Graaf, P. M. (1986): The Impact of Financial and Cultural Resources on Educational Attainment in Netherlands, *Sociology of Education* 59 (October): 237–246.
- De Graaf, P. M. (1989): Cultural Reproduction and Educational Stratification, In Bakker, B. F. M. – Dronkers, J. – Meijnen, G. W. (ed.): *Educational Opportunities in the Welfare State*. Nijmegen, 39–57.
- Derényi András (2008): Tanulás felsőfokon. *Educatio* 17 (2): 253–262.
- DiMaggio, P. (1982): Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on the Grades of U.S. High School Students. *American Sociological Review* 47 (2): 189–201.
- DiMaggio, P. – Mohr, J. (1985): Cultural Capital, Educational Attainment, and Marital Selection. *The American Journal of Sociology* 90 (6): 1231–1261.

- DiPrete, T. A. – Buchmann, C. (2006): Gender-Specific Trends in the Value of Education and the Emerging Gender Gap in College Completion. *Demography* 43 (1): 1–24.
- Dryler, H. (1998): Parental Role Models, Gender and Educational Choice. *The British Journal of Sociology* 49 (3): 375–398.
- Duckworth, A. L. – Seligman, M. E. P. (2006): Self-Discipline Gives Girls the Edge: Gender in Self-Discipline, Grades, and Achievement Test Scores. *Journal of Educational Psychology* 98 (1): 198–208.
- Dumais, S. A. (2002): Cultural Capital, Gender, and School Success: The Role of Habitus. *Sociology of Education* 75 (1): 44–68.
- Ehrenberg, R. G. – Smith, R. S. (2003): *Korszerű munkagazdaságtan*. Budapest: Panem.
- Entwisle, D. R. – Alexander, K. L. – Olson, L. S. (2007): Early Schooling: The Handicap of Being Poor and Male. *Sociology of Education* 80 (2): 114–138.
- Érlaki-Tóth Krisztina (2009): *Nemi sztereotípiák és nemi szerepazonosulás az általános iskolában*. Szakdolgozat. Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék.
- Falussy Béla (2003): A felnőttkori tanulás, önképzés változásai, jelenlegi feltételei és körülményei a KSH időmérleg-életmód felvételei alapján. In Mayer József (szerk.): *Az időfelhasználás társadalmi változásainak felnőttoktatási tanulságai Magyarországon*. Forrás: <http://www.oki.hu/cikk.php?kod=idofelhasznalas-1-Falussy-felnottkori.html>
- Faragó Péter (2000): Nők a tudományban. A tudós nők helyzete Magyarországon a 20. században. In Balogh Margit – S. Nagy Katalin (szerk.): *Asszonyorsok a 20. században*. Budapest: BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék, 25–33.
- Fényes Hajnalka – Pusztai Gabriella (2004): A kulturális és társadalmi tőke kontextuális hatásai az iskolában. *Statisztikai Szemle* 82 (június–július): 567–582.
- Fényes Hajnalka – Verdes Emese (1999): Döntés preferálással, felvételi vizsgák a felsőoktatásban 1967 és 89 között Magyarországon. *Szociológiai Szemle* 9 (2): 58–76.
- Fényes, Hajnalka (2008): Contextual Effects on Student Efficiency at Secondary School Students. *Review of Sociology* 14 (2): 33–62. Magyarul: Fényes Hajnalka (2008): Kontextuális hatások a középiskolások eredményességére. *Szociológiai Szemle* 18 (3): 3–31.
- Ferge Zsuzsa (1976): A nők és a döntéshozatal. *Szociológia* 1976/2: 202–219.
- Ferge Zsuzsa (1980): A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés. In *Társadalompolitikai tanulmányok*. Budapest: Gondolat.
- Fináncz Judit (2009): *Tudományos utánpótlásképzés Európában és Magyarországon: A doktori képzésben résztvevők helyzete*. PhD disszertáció. Debreceni Egyetem Neveléstudományi Doktori Program.
- Fináncz Judit (é. n.): *Európai Unióval kapcsolatos attitűdök a regionális kötődés tükrében*. http://www.dragon.unideb.hu/nevtud/Regionalis/Kapcsanyag/EUs_attitudok.pdf
- Florida, R. (2002): *The Rise of the Creative Class*. New York: A Member of the Perseus Books Group.
- Fónai Mihály (2009): *A Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programjába került hallgatók rekrutációja és a szakok értékelése*. (Megjelenés alatt).

- Forray R. Katalin (1986): Ahol a nők előnyben vannak. *Köznevelés* 1986/15: 3–4.
- Forray R. Katalin (1989): Cigány fiúk és lányok iskolai motivációi és etnikai identitása. *Kultúra és közösség* 1989/4: 80–87.
- Forray R. Katalin – Hegedűs T. András (1987): Nőies és férfias iskolázási magatartások – iskolai ideológiák. *Magyar Pedagógia* 87 (3): 231–246.
- Forray R. Katalin – Híves Tamás (2002): Jelentkezés a felsőoktatásba, 2001. *Tér és Társadalom* 16 (1): 101–117.
- Forray R. Katalin – Híves Tamás (2003): *A leszakadás regionális dimenziói*. Budapest: Oktatáskutató Intézet, Kutatás Közben 240.
- Forray R. Katalin – Kozma Tamás (1992): *Társadalmi tér és oktatási rendszer*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Forray R. Katalin – Kozma Tamás (1999a): Az oktatáspolitikai regionális hatásai. *Magyar Pedagógia* 99 (2): 123–139.
- Forray R. Katalin – Kozma Tamás (1999b): Regionális folyamatok és térségi oktatás politika. In *Education Füzetek*. Budapest: Oktatáskutató Intézet.
- Freeman, C. E. (2004): *Trends in Educational Equity of Girls and Woman 2004*. National Center for Education Statistics U.S. Department of Education, Washington.
- Frey Mária (1997): Nők a munkaerőpiacon. In Lévai Katalin – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1997*. Budapest: TÁRKI Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága, 13–34.
- Frey Mária (2001): Nők és férfiak a munkaerőpiacon. In Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001*. Budapest: TÁRKI Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkársága, 9–29.
- Gábor Kálmán – Molnár Péter (1993): Az ifjúsági kultúra korszakváltása. (A magyar és a nyugatnémet fiatalok a nyolcvanas években). In Gábor Kálmán (szerk.): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szeged: Miniszterelnöki Hivatal Ifjúsági Koordinációs Titkársága, 159–172.
- Gábor Kálmán (2002): A magyar fiatalok és az ifjúsági korszak. Túl renden és osztályon? Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László (szerk.): In *Ifjúság 2000 Tanulmányok I*. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 23–42.
- Galasi Péter (2001): A nő-férfi kereseti különbségek Magyarországon, 1992–1996. *Statistikai Szemle* 79 (1): 18–37.
- Gazsi Judit – Illésné Lukács Mária – Polónyi Katalin (2006) (szerk.): *Nők és férfiak Magyarországon 2006*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, Szociális és Munkaügyi Minisztérium.
- Gazsó Ferenc (1971): *Mobilitás és iskola*. Budapest: Társadalomtudományi Intézet.
- Gazsó Tibor – Szabó Andrea (2002): Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László (szerk.): *Ifjúság 2000 Tanulmányok I*. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 240–262.
- Granovetter, Mark (1982): A gyenge kötések ereje. In Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.) (1991): *Társadalmunk rejtett hálózata*. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet, 371–400.

- Gregor Anikó (2008): „Ha volna két életem...” A szerepkonfliktusból fakadó feszültségek a nyugat-európai, a poszt szocialista országok- és az USA-beli nők között. *Szociológiai Szemle* 18 (2): 87–110.
- H. Sas Judit (1984): *Nőies nők és férfias férfiak. A nőkkel és férfiakkal kapcsolatos sztereotípiák élete, eredete és szocializációja*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Halpern, D. F. (2004). A Cognitive-Process Taxonomy for Sex Differences in Cognitive Abilities. *Current Directions in Psychological Science* 13 (4): 135–139.
- Halpern, D. F. – Benbow, C. P. – Geary, D. C. – Gur, R. C. – Hyde, J. S. – Gernsbacher, M. A. (2007): The Science of Sex Differences in Science and Mathematics. *Psychological Science in the Public Interest* 8 (1): 1–51.
- Haraszthy Ágnes – Hrubos Ildikó (2002): A nők és a tudomány – európai dimenzióban. *Magyar Tudomány* 2002/3: 333–339.
- Hedges, L. V. – Nowell, A. (1995): Sex Differences in Mental Test Scores, Variability, and Numbers of High-Scoring Individuals. *Science* 269 (5220): 41–45.
- Horn D. – Sinka E. (2006): A közoktatás minősége és eredményessége. In *Jelentés a magyar közoktatásról 2006*. http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=Jelentes2006-18_eredmenyesség
- Horváth Tibor (2009). *A felsőtárkányi identitás elemzése. Szakdolgozat*. DE Szociológia és Szociálpolitika Tanszék.
- Horváth Zs. – Környei L. (2003): A közoktatás minősége és eredményessége. In *Jelentés a magyar közoktatásról 2003*. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=Jelentes2003-minoseg>
- Hrubos Ildikó (1994): A férfiak és nők iskolai végzettsége és szakképzettsége. In Hadas Miklós (szerk.): *Férfituralom. Írások nőkről, férfiakra, feminizmusról*. Replika Könyvek 2. Budapest: Replika kör, 196–208.
- Hrubos Ildikó (1996): A nők iskolai végzettsége és szakképzettsége Magyarországon. *Társadalmi Szemle* 1996/7: 55–57.
- Hrubos Ildikó (2001a): A nők esélyei a felsőoktatásban I. *Magyar felsőoktatás* 2001/8: 37–38.
- Hrubos Ildikó (2001b): A nők esélyei a felsőoktatásban I. *Magyar felsőoktatás* 2001/9: 37–38.
- Hrubos Ildikó (2001c): A nők esélyei a felsőoktatásban I. *Magyar felsőoktatás* 2001/10: 39–40.
- Hunter College Woman’s Studies Collective (1983): *Women’s Realities, Women’s Choices*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Jacob, B. A. (2002): Where the Boys aren’t: Non-cognitive Skills, Returns to School and the Gender Gap in Higher Education. *Econ. Educ. Rev.* 21 (6): 589–598
- Jacobs, J. A. (1986): The Sex Segregation of Fields of Study: Trends during the College Years. *The Journal of Higher Education* 57 (2): 134–154.
- Jacobs, J. A. (1995): Gender and Academic Specialties: Trends among Recipients of College Degrees in the 1980s. *Sociology of Education* 68 (2): 81–98.
- Jacobs, J. A. (1996): Gender Inequality and Higher Education. *Annual Review of Sociology* 22 (August): 153–185.
- Jacobs, J. A. (1999): Gender and the Stratification of Colleges. *The Journal of Higher Education* 70 (2): 161–187.

- Jáki László (1962): Nőhallgatók részvétele a felsőoktatásban 1894–1941. *Demográfia* 1962/2: 219–228.
- Juhász Attila (2006): Regionális egyetem, lokális identitás. In Juhász Erika (szerk.): *Régió és oktatás. A „Regionális egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete*. Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 383–390.
- Juhász Borbála (2007): A női munka. *Café Babel* (56–57): 85–98.
- Karády Viktor (1994): A társadalmi egyenlőtlenségek Magyarországon a nők felsőbb iskoláztatásának korai fázisában. In Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Replika Könyvek 2. Budapest: Replika kör, 176–195.
- Karády Viktor (1997): *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)*. Budapest: Replika Kör.
- Keller Magdolna (2008): Lokális kötődés és tanulmányi célú migráció. *Educatio* 17 (3): 449–452.
- Keller, J. – Mártonfi, Gy. (2006): Oktatási egyenlőtlenségek és speciális igények. In *Jelentés a magyar közoktatásról 2006*. http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=Jelentes2006-19_egyenloseg
- Kéri Katalin (2002): Nőkép és lánynevelés az 1960-as évek Magyarországon – a tantervek tükrében. *Acta Paedagogica* 2002/4: 14–21.
- Kéri Katalin (2008): *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914*. Pécs: Pannónia Könyvek.
- Kiss Gabriella (2002): Anómia a rendszerváltás utáni magyar társadalomban. In Püski Levente – Valuch Tibor (szerk.): *Mérlegen a XX. századi magyar történelemértelmezések és értékelések*. Debrecen: 1956-os Intézet – Debreceni Egyetem Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke, 473–496.
- Kissné Novák Éva (2002): Nők a magyar tudományban. *Magyar Tudomány* 2002 (március): 340–348.
- Kissné Novák Éva (2005): Nők felsőfokon. In Palasik Mária – Sipos Balázs (szerk.): *Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs?* Budapest: Napvilág Kiadó, 141–149.
- Kohn, M. L. (1963): Social Class and Parent-Child Relationships: an Interpretation. *The American Journal of Sociology* 68 (4): 471–480.
- Koncz Katalin (1982): *Nők a munka világában*. Budapest: Magyar Nők Országos Tanácsa, Kossuth Könyvkiadó.
- Koncz Katalin (1985): A nők bővülő foglalkoztatását kísérő feminizálódás jelensége és történelmi folyamata. In Koncz Katalin (szerk.): *Nők és férfiak – hiedelmek, tények*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 151–165.
- Koncz Katalin (1987): *Nők a munkaerőpiacon*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Koncz Katalin (1994a): A bővülő női foglalkoztatás ára: a pályák elnőiesedése. *Társadalmi Szemle* 1994/8–9: 122–132.
- Koncz Katalin (1994b): Nők a rendszerváltás folyamatában. In Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Replika Könyvek 2. Budapest: Replika Kör, 209–222.
- Koncz Katalin (1995): A nők társadalmi helyzet Magyarországon. *Társadalmi Szemle* 1995/3: 14–26.

- Koncz Katalin (1996): Nőszemközt. A nők iskolázottsága – nemzetközi összevetésben. *Társadalmi Szemle* 1996/7: 46–54.
- Koncz Katalin (1999). Nők a munkaerőpiacon a rendszerváltást követően. *Munkaügyi Szemle* 1999/1: 22–27.
- Koncz Katalin (2005): Női karrierjellemzők: esélyek és korlátok a női életpályán. In Palasik Mária, Sípos Balázs (szerk.): *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Budapest: Napvilág Kiadó, 55–77.
- Koncz Katalin (2008): *Nők a munkaerőpiacon. Számvetés a rendszerváltástól napjainkig az Európai Unióban érvényesülő tendenciák és közlemények fényében*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, Women's Studies Központ.
- Kóródi Márta – Herczegh Judit (2006): Egyetemi és főiskolai hallgatók olvasásszociológiai vizsgálata három felsőoktatási intézményben. *Educatio* 15 (2): 406–416.
- Kóródi Márta (2006): Munkaértékek vizsgálata egyetemi és főiskolai hallgatók körében. In Juhász Erika (szerk.): *Régió és oktatás. A „Regionális Egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete*. Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 289–300.
- Kóródi Márta (2007): Munkaértékek vizsgálata két felsőoktatási intézményben. *Educatio* 16 (2): 311–322.
- Kovács Mónika (2007): Nemi sztereotípiák, nemi ideológiák és karrier aspirációk. *Educatio* 16 (tavasz): 99–114.
- Kozma Tamás (2001): *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kozma Tamás (2002a): *Határon innen, határon túl. Regionális változások az oktatásban, 1990–2000*. Budapest: Oktatókutató Intézet – Új Mandátum Könyvkiadó.
- Kozma Tamás (2002b): Regionális egyetem Oktatókutató Intézet. *Kutatás közben* 233.
- Kozma Tamás (2005a): Felsőfokú képzés és regionális rendszerváltozás. In Pusztai Gabriella (szerk.): *Régió és oktatás*. Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 23–31.
- Kozma Tamás (2005b): *Kisebbségi oktatás Közép-Európában*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Kozma Tamás (2006): Regionális átalakulás és térségi visszhang. A „partiumi” felsőoktatás esete. In Juhász Erika (szerk.): *Régió és oktatás*. Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 13–25.
- Kozma Tamás – Pusztai Gabriella (2006): Hallgatók a határon. Észak-alföldi, kárpátaljai és partiumi főiskolások továbbtanulási igényeinek összehasonlító vizsgálata. In Kelemen Elemér, Falus Iván (szerk.): *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. Budapest: Műszaki Kiadó, 423–453.
- Kulcsár Rózsa (1974): A nők társadalmi mobilitásának vizsgálata. *Szociológia* 1974/2: 204–223.
- Kulcsár Rózsa (1985): A nők társadalmi mobilitásának jellemzői. In Koncz Katalin (szerk.): *Nők és férfiak. Hiedelmek, tények*. Budapest: Magyar Nők Országos Tanácsa – Kossuth könyvkiadó, 166–181.
- Ladányi Andor (1996): Két évforduló. A nők felsőfokú tanulmányainak száz éve. *Educatio* 5 (3): 375–389.

- Ladányi Andor (2000): *Klebsberg felsőoktatási politikája*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Lannert Judit (2004): Hatékonyság, eredményesség és méltányosság. *Új Pedagógiai Szemle* 2004/12: <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=minoseg-lannert-hatekonysag>
- Lannert Judit (2005): *A továbbtanulási aspirációk társadalmi meghatározottsága*: <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=hogyan-lannert-tovabbtanulasi>
- Lannert, Judit (é. n.): *Eredményesség az általános iskolában*: http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=EredmenyesIskola-3_lannertj_eredmenyesseg
- Linver, M. R., Davis-Kean, P., Eccles, J. E. (2002): *Influences of Gender on Academic Achievement. Presented at the biennial meeting of the Society for Research on Adolescence*. New Orleans, LA.
- Liskó Ilona (2003a): Továbbtanulási ambíciók és esélyek. *Educatio* 12 (2): 222–235.
- Liskó Ilona (2003b): A szakképző iskolák mobilitási funkciói. *Iskolakultúra* 2003/5: 32–50.
- Marián Béla (1997): *Mérlegen a középiskola. Közvélemény-kutatás a középiskola feladatairól és a tanárok megbecsüléséről*. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=Jelentes97-hatter-Marian-Merlegen>
- Marini, M. M., Brinton, M. C. (1984): Sex Typing in Occupational Socialization. In Reskin, B.F. (ed.): *Sex Segregation in the Workplace. Trends, Explanations, Remedies*. Washington, D. C.: National Academy Press, 192–232.
- Marks, G. N. (2008): Accounting for the Gender Gap in Reading and Mathematics: Evidence from 31 Countries. *Oxford Review of Education* 34 (1): 89–109.
- Mason, K. O. (1984): Commentary: Strober's Theory of Occupational Segregation. In Reskin, B.F. (ed.): *Sex Segregation in the Workplace. Trends, Explanations, Remedies*. Washington, D. C.: National Academy Press, 157–170.
- Mead, Margaret (2003): *Férfi és nő*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Medgyesi Márton – Róbert Péter (1998): Munka-attitűdök: időbeli és nemzetközi összehasonlítás. In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1998*. Budapest: TÁRKI, 437–457.
- Medgyesi Márton – Róbert Péter (2000): A munkával való elégedettség nemzetközi összehasonlításban. In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2000*. Budapest: TÁRKI, 591–616.
- Medgyesi Márton – Róbert Péter (2008): *Vélemények és attitűdök a munkavégzésről: időbeli és nemzetközi összehasonlítás (OTKA zárójelentés)*. http://real.mtak.hu/1520/1/46648_271.pdf
- Mickelson, R. A. (1989): Why Does Jane Read and Write so Well? The Anomaly of Woman's Achievement. *Sociology of Education* 62 (1): 47–63.
- Moksony Ferenc (1999): *Gondolatok és adatok. Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Muller, C. (1998): Gender Differences in Parental Involvement and Adolescents' Mathematics Achievement. *Sociology of Education* 71 (3): 336–356.
- Murányi István – Szoboszlai Zsolt (2000): Identitás-jellemezők a Dél-alföldi Régióban. *Tér és társadalom* 14 (1): 28–50.

- N. Szegvári Katalin (1988): *Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nagy Beáta (1994): A nők kereső tevékenysége Budapesten a 20. század első felében. In Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Replika Könyvek 2. Budapest: Replika Kör, 155–175.
- Nagy Beáta (1997): Karrier női módra. In Lévai Katalin – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1997*. Budapest: TÁRKI Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága, 35–51.
- Nagy Beáta (1999): Munkahelyi előmenetel. In Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1999*. Budapest: TÁRKI Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkársága, 30–39.
- Nagy Beáta (2001): *Női menedzserek*. Budapest: Aula.
- Nagy Beáta (2005): Nők a vezetésben. In Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a férfiak és nők helyzetéről 2005*. Budapest: TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, 44–56.
- Nagy Beáta (2009): Nők és férfiak a vezetésben. In Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a férfiak és nők helyzetéről 2009*. Budapest: TÁRKI, Szociális és Munkaügyi Minisztérium, 52–64.
- Nagy Éva (2003): „Kultúr-tér” – avagy a lokális szempontok helye és szerepe a kulturális fogyasztás folyamatában. *Educatio* 12 (nyár): 297–301.
- Nagy Éva (2005): A regionális identitás megjelenésének vizsgálata In Pusztai Gabriella (szerk.): *Régió és oktatás. Európai dimenzióban*. Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 66–77.
- Nagy Gábor Dániel (é. n.): *A szegediek területi kötődései*. http://www.sze.hu/~mtdi/gyoreuropa/RE9sztematik%E1k/Nagy%20_G%E1bor%20D%E1niel%20--dolg.doc
- Nagy Péter Tibor (1999): Minőségek versenye. *Educatio* 8 (3): 429–460.
- Nagy Péter Tibor (2003a): A középfokú nőoktatás huszadik századi történetéhez *Iskolakultúra* 23 (3): 3–14.
- Nagy Péter Tibor (2003b): A felsőoktatásba vezető út – és a társadalmi hátrányok kompenzációja. *Educatio* 12 (2): 236–252.
- Nagy Péter Tibor (2004): A felsőoktatásba vezető út és az önszelekció *Iskolakultúra* 14 (9): 57–71.
- Nagné Szegvári Katalin – Ladányi Andor (1976): *Nők az egyetemeken I. Felsőoktatástörténeti kiadványok 4*. Budapest: Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont.
- NCES (2007): *Digest of Educational Statistics*. Washington, DC: US Govt. Printing Off.
- Nowell, A. – Hedges, L.V. (1998): Trends in Gender Differences in Academic Achievement from 1960 to 1994: an Analysis of Differences in Mean, Variance and Extreme Scores. *Sex Roles* 39 (1–2): 21–43.
- Női rektorok Európában (2008). *Egyetemi élet* 2008 (március): 35.
- Nők és férfiak Magyarországon 2007* (2008). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal – Szociális és Munkaügyi Minisztérium.
- OKM oktatásstatisztikai adatgyűjtése: www.okm.gov.hu

- Oktatási körkép (2005): OECD mutatók – 2005 évi kiadás: Összefoglalás magyarul. <http://www.oecd.org/dataoecd/49/17/35311939.pdf>
- Oktatási körkép (2007): Az OECD összefoglalása Magyarországról. [www.okm.hu/~doc/upload/200709/eag_2007_briefing_note_hungary–magyarul.pdf](http://www.okm.hu/~doc/upload/200709/eag_2007_briefing_note_hungary-magyarul.pdf)
- Oktatás-statisztikai évkönyv 2007/2008. Budapest, Oktatási és Kulturális Minisztérium Statisztikai Osztálya.
- Ósi József (1969): Nőhallgatók az egyetemeken és a főiskolákon. *Statisztikai Szemle* 1969/6: 590–597.
- Palasik Mária (2005): A nők tömeges munkába állítása az iparban az 1950-es évek elején. In Palasik Mária – Sipos Balázs (szerk.): *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Budapest: Napvilág Kiadó, 78–100.
- Palasik Mária (2006): *Részvételi arány és szakválasztás*. <http://www.szm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=13985>
- Pálné Kovács Ilona (2000): Régiók Magyarországa: utópia vagy ultimátum? In Horváth Gyula – Rechnitzer János (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, 73–93.
- Pardány Sarolta (2006): Az informális tanulás értelmezése és mérése. In Feketéné Szakos Éva (szerk.): *Fókuszban a felnőttek tanulása*. Gödöllő: Szent István Egyetem Gazdasági- és Társadalomtudományi Kar Tanárképző intézet, 25–33.
- Perkins, R. – Kleiner, B. – Roey, S. – Brown, J. (2004): *The High School Transcript Study: A Decade of Change in Curricula and Achievement, 1990–2000*. Washington, DC: Natl. Cent. Educ. Stat.
- Pető Andrea (2008): *A nők és férfiak története Magyarországon a hosszú 20. században. (Kiegészítő tananyag a középiskolák számára.)*. Budapest: Szociális és Munkaügyi Minisztérium.
- Petrás Ede (2005a): *Lokalizáció: globális alternatíva?* <http://dragon.unideb.hu/~nevtud/Regionalis/Kapcsanyag/lokaizacio.pdf>
- Petrás Ede (2005b). Lokalizáció és lokális identitás a globalizáció korában. *Szociológiai Szemle* 15 (4): 85–98.
- Petrás Ede (2006): Intézmény és lokalitás: A kisvárosi főiskolák helyi társadalomformáló hatása. In Juhász Erika (szerk.): *Régió és oktatás. A „regionális egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete*. Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 391–402.
- Pillanatkép az oktatásról: OECD Mutatók – 2004. évi kiadás Összefoglalás magyarul. www.oecd.org/dataoecd/33/20/33713441.pdf
- Pinker, Susan (2008): *The Sexual Paradox: Men, Women and the Real Gender Gap*. New York: Scribner.
- Pongrácz Tiborné (2005): Nemi szerepek társadalmi megítélése. Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tapasztalatai. In Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2005*. Budapest: TÁRKI Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, 73–86.
- Pukánszky Béla (2006): *A nőnevelés évezredei. Fejezetek a lányok nevelésének történetéből*. Budapest: Gondolat Kiadó.

- Pusztai Gabriella (2004): A társadalmi tőke szerepe a határon túli felekezeti középiskolások iskolai pályafutásának alakulásában. *Protestáns Szemle* 2004/1: 40–61.
- Pusztai Gabriella (2005): Különböző iskolafenntartók diákjainak felsőoktatási eredményessége. In Pusztai Gabriella (szerk.): *Régió és oktatás európai dimenzióban*. Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 218–239.
- Pusztai Gabriella (2006): Egy határmenti régió hallgató-társadalmának térszerkezete. In Juhász Erika (szerk.): *Régió és oktatás. A „regionális egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete*. Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 43–56.
- Pusztai Gabriella (2007a): *A társadalmi tőke hatása az iskolai pályafutásra (Egy határmenti régió tanulói szektorközi metszetben) című habilitációs értekezés.* (Kézirat).
- Pusztai, Gabriella (2007b): The long-term effects of denominational secondary schools. *European Journal of Mental Health* 2 (1): 3–24.
- Pusztai Gabriella (2009): *A társadalmi tőke és az iskola*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Rajkó Andrea (2002): Nők a műszaki pályán a 20. században. *Magyar Felsőoktatás* 2002/1–2: 45–46.
- Róbert Péter (1986): *Származás és mobilitás* (Rétegződés-modell vizsgálat VII.). Budapest: Társadalomtudományi Intézet.
- Róbert, Péter (1991): The Role of Cultural and Material Resources in Status Attainment Process: The Hungarian Case. In *Beyond the Great Transformation (Research Review)*. Budapest, 145–171.
- Róbert Péter (1997): Foglalkozási osztályszerkezet: elméleti és módszertani problémák. *Szociológiai Szemle* 7 (2): 5–48.
- Róbert Péter (2000): Bővülő felsőoktatás: Ki jut be? *Educatio* 9 (1): 79–94.
- Róbert Péter (2001): *Társadalmi mobilitás a tények és vélemények tükrében*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.
- Róbert Péter (2004): Iskolai teljesítmény és társadalmi háttér nemzetközi összehasonlításban. In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Rióport 2004*. Budapest: TÁRKI, 193–205.
- Róbert, P. – Bukodi E. (2004): Changes in Intergenerational Class Mobility in Hungary, 1973–2000. In Richard Breen (ed.): *Social Mobility in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 287–314.
- Roos, P. A. – Reskin, B. F. (1984): Institutional Factors Contributing to Sex Segregation in Workplace. In Reskin, B.F. (ed.): *Sex Segregation in the Workplace. Trends, Explanations, Remedies*. Washington, D. C.: National Academy Press, 235–260.
- Rostás R. – Fodorné Bajor B. (2003): „...könnyebb a lányoknak, mert a fiúk elevennek születtek”. *Új Pedagógiai Szemle* 2003 (december): <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2003-12-mu-Tobbek-Konnyebb>
- Saha, Lawrence J. (szerk.) (1997): *International Encyclopedia of Sociology of Education*. Oxford: Pergamon Press.
- Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D.: *Közgazdaságtan*. Budapest: KJK KERSZÖV Kiadó.
- Schadt Mária (2003): „Feltörekvő dolgozó nő.” *Nők az ötvenes években*. Pécs: Pannónia Könyvek.

- Schadt Mária (2005): Ellentmondásos szerepelvárások, nők az államszocializmusban. *Acta Sociologica. Szociológiai Tudományos Szemle* 2005/1: 61–75.
- Schultz, T. W. (1998). Beruházás az emberi tőkébe. In Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták. A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: Aula, 45–70.
- Sik Endre – Örkény Antal (2003): A migrációs potenciál kialakulásának mechanizmusa. In Örkény Antal (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport, 188–200.
- Smith, I. D. (1996): *Gender Differentiation. Gender Differences in Academic Achievement and Self Concept in Coeducational and Single-Sex Schools*. Australian Research Council Institutional Grants Scheme Final Report, (<http://alex.edfac.usyd.edu.au/Localresource/study1/coed.html>).
- Spelke, E. S. (2005): Sex Differences in Intrinsic Aptitude for Mathematics and Science? A Critical Review. *American Psychologist* 60 (9): 950–958.
- Spencer, S. J. – Steele, C. M. – Quinn, D. M. (1999): Stereotype Threat and Women's Math Performance. *Journal of Experimental Social Psychology* 35 (1): 4–28.
- Strober, M. H. (1984): Toward a General Theory of Occupational Sex Segregation: The Case Public School Teaching. In Reskin, B.F. (ed.): *Sex Segregation in the Workplace. Trends, Explanations, Remedies*. Washington, D. C.: National Academy Press, 144–156.
- Süli-Zakar István (2005): Régió, regionalizmus és regionalizáció. In Pusztai Gabriella (szerk.): *Régió és oktatás. Európai dimenzióban*. Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 12–22.
- Süli-Zakar István (2006): Partium – A határokkal szétszabdalt régió. In Juhász Erika (szerk.): *Régió és oktatás. A „regionális egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete*. Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 25–42.
- Süli-Zakar István (2009): Eurometropoliszok és eurorégiók együttműködése az EU keleti periferiáján. In Pusztai Gabriella – Rébay Magdolna (szerk.): *Kié az oktatáskutatás? Tanulmányok Kozma Tamás 70. születésnapjára*. Debrecen: Csokonai Kiadó, 120–131.
- Szabadi Egon (1975): A társadalom szerkezetének módosulása az elmúlt 30 évben. *Szociológia* 1975/2: 183–208.
- Szabó Ildikó (1997): *A szakma hangja. Iskolaigazgatók elképzelései az oktatás emberi tényezőiről*. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=Iskolavezetok-05-Szabo>
- Szabó Katalin (2008): Tanulás a munkahelyeken és a munkahelyekért *Educatio* 17 (2): 218–231.
- Szabó László Tamás (1988): *A „rejtett tanterv”*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Szabó László Tamás (2008): Változatok az iskolai életvilágra. *Educatio* 17 (4): 610–624.
- Szabó László Tamás (2009): *A tanár visszanez. Neveléstudomány – Iskola – Pedagógia*. Budapest: Új mandátum Könyvkiadó.
- Székelyi M. – Csepeli Gy. – Örkény A. – Szabados T. (1998): *Válaszúton a magyar oktatási rendszer*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

- Szelényi Szonyja – Aschaffenburg, K. E. (1993): Volt-e a szocialista reformoknak eredménye? Osztálykülönbségek az iskolai végzettségben Magyarországon. *Szociológiai Szemle* 3 (2): 71–91.
- Szögi László (1986): A nők egyetemi tanulmányainak kérdése a Budapesti Orvostudományi Karon 1896–1926. *Orvostörténeti Közlemények* 1986/3–4: 139–142.
- Teperics Károly (2006): A Partium régió felsőoktatásának demográfiai helyzete. In Juhász Erika (szerk.): *Régió és oktatás*. Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 337–345.
- Tímár Judit (1993): A nők tanulmányozása a földrajzban. *Tér és társadalom* 7 (1–2): 1–18.
- Tímár Judit (é. n.): *Társadalmi nemek, aprófal- és közösségtanulmányok*. www.hermes.btk.pte.hu/letoltes/ijen/bib/kozossegtan/KT_2jav_kiad_07_Timar.pdf
- Tornyi Zsuzsa (2006): Női tudósjelöltek a Debreceni Egyetemen. In Juhász Erika (szerk.): *Régió és oktatás. A „Regionális Egyetem” kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete*. Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 301–317.
- Tornyi Zsuzsa (2008): Nők a katedrán – a nők lehetőségei a tudományos életben. In Kiss Endre – Buda András (szerk.): *Interdiszciplináris pedagógia és az eredményesség akadályai*. Debrecen: Kiss Árpád Archívum Könyvtár Sorozata V. kötet, Debreceni Egyetem neveléstudományok Intézete, 598–607.
- Tornyi Zsuzsa (2009): Nők az egyetemeken: a padtól a katedráig. In Bajusz Bernadett és mtsai (szerk.): *Professori Salutem. Tanulmányok a 70 éves Kozma Tamás tiszteletére*. Debrecen: Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 89–102.
- Tóth Éva (2006): *A munkavégzéshez kapcsolódó informális tanulás*. Budapest: Felsőoktatási Kutató Intézet.
- Treiman, D. J. (1998): Iparosodás és társadalmi rétegződés. In Róbert Péter (szerk.): *Társadalmi mobilitás: hagyományos és új megközelítések*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 86–110.
- Utasi Ágnes (2002): A társadalmi integráció és szolidaritás alapjai: a bizalmas kapcsolatok. *Századvég* 24 (2): 3–26.
- Vajda Zsuzsanna (2008): Tudáshalászat: Az internet és a tanulás. *Educatio* 17 (2): 241–252.
- Vári P. – Bánfi I. – Felvégi E. – Krolopp J. – Rózsa Cs. – Szalay B. (2000): A tanuló tudásának változása II. rész. *Új Pedagógiai Szemle* 2000/7–8: <http://epa.oszk.hu/00/00035/00040/2000-07-ta-Tobbek-Tanulok.html>
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. (fordította: Erdélyi Ágnes). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Wolf, W. C. (1984): Commentary. In Reskin, B.F. (ed.): *Sex Segregation in the Workplace. Trends, Explanations, Remedies*. Washington, D. C.: National Academy Press, 233–234.
- Zinnecker, J. (1993): Gyerekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Németországi Szövetségi Köztársaságban. In Gábor Kálmán (szerk.): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szeged: Miniszterelnöki Hivatal Ifjúsági Koordinációs Titkársága, 29–48.